

Štatistický úrad Slovenskej republiky
The Statistical Office of the Slovak Republic

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA a DEMOGRAFIA

SLOVAK STATISTICS
and DEMOGRAPHY

vedecký časopis/scientific journal

4/2018
ročník 28

ŠTATISTICKÝ
ÚRAD
SLOVENSKEJ
REPUBLIKY

ISSN 1339-6854 (online)
ISSN 1210-1095 (tlačené vydanie)

SLOVENSKÁ ŠTATISTIKA A DEMOGRAFIA

Recenzovaný vedecký časopis založený v roku 1991. Od roku 2014 sú jednotlivé čísla dostupné čitateľskej verejnosti s trojmesačným odstupom aj v elektronickej forme na www.statistics.sk. Názory autorov článkov sa nemusia zhodovať s názormi vydavateľa.

Zahranční poradcovia/Foreign Consultants

Gabriela Czanner

University of Liverpool
Veľká Británia/United Kingdom

Jitka Langhamrová

Vysoká škola ekonomická v Praze
University of Economics in Prague
Česká republika/Czech Republic

Estefanía Mourelle Espasandín

Universidade da Coruña
Španielsko/Spain

Michaela Potančoková

Joint Research Centre,
European Commission, Ispra
Taliansko/Italy

Hana Řezanková

Vysoká škola ekonomická v Praze
University of Economics in Prague
Česká republika/Czech Republic

Milan Stehlík

Universidad Técnica Federico Santa María,
Valparaíso, Čile/Chile
Johannes Kepler University, Linz
Rakúsko/Austria

Výkonná redaktorka/Executive Editor

Silvia Hudecová

Jazykové redaktorky/Language Editors

Slovenský jazyk/Slovak Language

Silvia Duchková

Anglický jazyk/English Language

Andrea Okenková

Adresa redakcie/Address of Editorial Office

Slovenská štatistika a demografia
Štatistický úrad SR
Miletičova 3, 824 67 Bratislava
Slovenská republika

SLOVAK STATISTICS AND DEMOGRAPHY

The scientific peer-reviewed journal founded in 1991. From 2014 individual copies of the journal will be available at intervals of three-months also in electronic form at the website www.statistics.sk. The opinions of the authors do not necessarily correlate with the opinions of the publisher.

Redakčná rada/Editorial Board

Ľudmila Ivančíková

(predsedníčka/chairwoman)
Štatistický úrad SR/Statistical Office of the SR

Mikuláš Cár

Národná banka Slovenska
National Bank of Slovakia

Ján Haluška

INFOSTAT Bratislava/INFOSTAT Bratislava

Ivan Janiga

Slovenská technická univerzita v Bratislave
Slovak University of Technology in Bratislava

Iveta Stankovičová

Univerzita Komenského v Bratislave
Comenius University in Bratislava

Erik Šoltés

Ekonomická univerzita v Bratislave
University of Economics in Bratislava

Pavol Tišliar

Univerzita Komenského v Bratislave
Comenius University in Bratislava

Boris Vaňo

INFOSTAT - Výskumné demografické centrum,
Bratislava
INFOSTAT - Demographic Research Centre,
Bratislava

Obálka/Cover

Klára Smutná

E-mailová adresa/E-mail address

SSaD@statistics.sk

www.statistics.sk

OBSAH/CONTENTS

I. VEDECKÉ ČLÁNKY/SCIENTIFIC ARTICLES

Branislav ŠPROCHA 3
ZMENY V KOHORTNEJ PLODNOSTI ŽIEN SLOVENSKA V SPOJITOSTI
S NAJVYŠŠÍM DOSIAHNUTÝM VZDELANÍM
CHANGES IN THE COHORT FERTILITY OF WOMEN IN SLOVAKIA IN RELATION
TO THE EDUCATIONAL ATTAINMENT

Viera PILINSKÁ 19
ZMENY V ŠTRUKTÚRE OBYVATEĽSTVA PODĽA VEKU, RODINNÉHO STAVU
A VZDELANIA NA SLOVENSKU PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKA
CHANGES IN THE POPULATION STRUCTURE BY AGE, MARITAL STATUS AND
EDUCATION IN SLOVAKIA AFTER THE ESTABLISHMENT OF
CZECHOSLOVAKIA

Róbert VLAČUHA 38
ZMENY V MERANÍ MATERIÁLNEJ DEPRIVÁCIE Z HĽADISKA ZAVEDENIA
INDIKÁTORA MATERIÁLNEJ A SOCIÁLNEJ DEPRIVÁCIE
CHANGES IN THE MEASUREMENT OF MATERIAL DEPRIVATION IN TERMS OF
THE INTRODUCTION OF THE MATERIAL AND SOCIAL DEPRIVATION
INDICATOR

II. INFORMATÍVNE ČLÁNKY, NÁZORY, RECENZIE, ROZHOVORY, INFORMÁCIE/ INFORMATIVE ARTICLES, OPINIONS, REVIEWS, INTERVIEWS, INFORMATION

Boris VAŇO 49
KONFERENCIA ČESKEJ DEMOGRAFICKEJ SPOLOČNOSTI
CONFERENCE OF THE CZECH DEMOGRAPHIC SOCIETY
Informácia/Information

František BERNADIČ 51
TROJ-KONFERENCIA PRI PRÍLEŽITOSTI 50. VÝROČIA ZALOŽENIA
SLOVENSKEJ ŠTATISTICKEJ A DEMOGRAFICKEJ SPOLOČNOSTI
THE TRIPLE CONFERENCE ON THE OCCASION OF THE 50TH ANNIVERSARY
OF THE SLOVAK STATISTICAL AND DEMOGRAPHIC SOCIETY
Informácia/Information

Anna TIRPÁKOVÁ 54
ZA BELOSLAVOM RIEČANOM
IN MEMORY OF BELOSLAV RIEČAN
Nekrológ/Necrology

III. PRIPRAVUJEME/COMING SOON 56

Branislav ŠPROCHA
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum
Centrum spoločenských a psychologických vied SAV

ZMENY V KOHORTNEJ PLODNOSTI ŽIEN SLOVENSKA V SPOJITOSTI S NAJVYŠŠÍM DOSIAHNUTÝM VZDELANÍM¹

CHANGES IN COHORT FERTILITY OF WOMEN IN SLOVAKIA IN RELATION TO THE EDUCATIONAL ATTAINMENT

ABSTRAKT

Najvyššie dosiahnuté vzdelanie predstavuje v postmoderných spoločnostiach jeden z najvýznamnejších diferenčných faktorov reprodukčného správania. Hlavným cieľom príspevku je analyzovať vývoj generačnej plodnosti a štruktúry žien podľa počtu narodených detí na Slovensku v spojitosti s ich dosiahnutým vzdelaním. Okrem toho sa zameriame aj na vývoj a diferencie v generačných pravdepodobnostiach zväčšenia rodiny podľa vzdelania žien.

ABSTRACT

The highest educational attainment is one of the most important differentiation factors for reproductive behavior in postmodern societies. The main aim of this paper is to analyze the development of cohort fertility and the structure of women by the number of children born in Slovakia in relation to their educational attainment. In addition, we will also focus on the development and differentiation of the cohort parity progression ratios according to the education of women.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

generačná plodnosť, vzdelanie, pravdepodobnosť zväčšenia rodiny, Slovensko

KEY WORDS

cohort fertility, education, parity progression ratios, Slovakia

1. ÚVOD

Najvyššie dosiahnuté vzdelanie predstavuje v postmoderných spoločnostiach jeden z najdôležitejších diferenčných znakov reprodukčného správania [pozri napr. 1, 4, 10, 20, 21]. Ako ukazujú niektoré čiastkové analýzy [19, 23, 24], vplyv dosiahnutého vzdelania na charakter a intenzitu reprodukcie je možné identifikovať aj v populácii Slovenska. Uvedené prepojenie je o to zaujímavejšie, keď si uvedomíme, akými dramatickými a historicky jedinečnými zmenami v poslednom štvrtstoročí prechádza nielen proces reprodukcie, ale aj samotná štruktúra populácie Slovenska podľa vzdelania.

Vzťah medzi vzdelaním a realizovanou plodnosťou je vo všeobecnosti definovaný pomerne jednoznačne, a to v zmysle negatívneho vzdelanostného gradientu, keď s rastúcim vzdelaním klesá počet narodených detí [3, 20, 21]. Samotný vplyv dosiahnutého vzdelania možno pozorovať v dvoch základných rovinách. Priamy

¹ Príspevok je výsledkom projektu VEGA č. 2/0057/17 Najvyššie dosiahnuté vzdelanie a jeho vplyv na transformujúce sa rodinné a reprodukčné správanie žien na Slovensku.

spája dĺžku štúdia a nekompatibilitu rodinných a reprodukčných rolí s aktívnou participáciou na vzdelávaní [4, 11, 12]. Predlžovanie obdobia štúdia potom aktívne podmieňuje časovanie nástupu materských a rodičovských rolí. V konečnom dôsledku však nemusí mať výraznejší efekt na konečný počet narodených detí, v prípade, že budú vytvorené priaznivé podmienky na realizáciu odložených reprodukčných zámerov. Oveľa dôležitejší pre konečnú plodnosť sa preto zdá byť nepriamy efekt dosiahnutého vzdelania. Ide najmä o rozdielny objem získaného sociálneho a kultúrneho kapitálu, odlišné hodnotové a normatívne orientácie a preferencie osôb, ako aj odlišné šance uplatnenia sa na formálnom trhu práce a s tým súvisiace rozdiely v socioekonomickej situácii žien. Je preto zrejmé, že s dosiahnutým vzdelaním sú úzko prepojené aj ďalšie významné faktory plodnosti, spojené najmä s niektorými socioekonomickými charakteristikami (napr. ekonomická aktivita, životná úroveň, výška príjmov, úroveň bývania a pod.).

Hlavným cieľom príspevku je analyzovať vývoj konečnej plodnosti žien a ich štruktúry podľa počtu narodených detí v spojitosti s najvyšším dosiahnutým vzdelaním matiek. Súčasne sa pozrieme aj na zmeny v pravdepodobnosti zväčšenia rodiny² a tiež posuny v diferenciách realizovanej plodnosti podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania žien.

2. ZDROJE ÚDAJOV A METODIKA

Analýza konečnej plodnosti žien podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania na Slovensku bola založená na anonymizovaných primárnych údajoch z posledných štyroch sčítaní ľudu, resp. obyvateľov z rokov 1980 – 2011 (ďalej SLDB, SODB). Integrálnou súčasťou týchto cenzov bola aj otázka na počet narodených detí žene do rozhodujúceho okamihu sčítania. V kombinácii s vekom, resp. rokom narodenia (generácia, kohorta) a najvyšším dosiahnutým vzdelaním bolo možné konštruovať niektoré základné i pokročilejšie analytické nástroje umožňujúce hodnotiť intenzitu realizovanej plodnosti, ako aj štruktúru žien podľa počtu narodených detí a ich vzdelania. V práci využívame ukazovateľ konečnej plodnosti ako intenzitný indikátor informujúci nás o priemernom počte narodených detí jednej žene zo sledovanej generácie. Pod pojmom konečná plodnosť sa vo všeobecnosti rozumie výsledný priemerný počet detí pripadajúci na jednu ženu vo veku 50 a viac rokov. Ide teda o skupiny žien už s ukončenou reprodukciou. V praxi sa však konečná plodnosť často konštruuje už pre ženy staršie ako 40 rokov. Keďže intenzita plodnosti v tomto veku je na Slovensku veľmi nízka a výraznejšie nemôže ovplyvniť výsledné hodnoty, použijeme tento prístup aj v našom príspevku. Celkovo tak analyzujeme generácie žien narodených v rokoch 1900 – 1970.

Pri kategóriách najvyššieho dosiahnutého vzdelania sme vzhľadom na početnosť v niektorých prípadoch a určitú nekompatibilitu medzi jednotlivými sčítaniami pristúpili k redukcii na 4 základné skupiny: základné a bez vzdelania, stredoškolské bez maturity, stredoškolské s maturitou a vysokoškolské.

V pozadí hodnôt konečnej plodnosti môžeme identifikovať určité často pomerne rozdielne štruktúrne nastavenia reprodukčných modelov. Môže dokonca nastať situácia, keď dve rôzne generácie majú rovnakú konečnú plodnosť, no tá sa mohla dosiahnuť značne odlišnými štruktúrami žien podľa počtu narodených detí (parity).

² Predstavujú pravdepodobnosť, že sa žene s určitým počtom detí (i) narodí ďalšie ($i+1$) dieťa.

V súvislosti s tým je integrálnou súčasťou práce analýza vývoja žien podľa počtu narodených detí, roku narodenia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania. V nadväznosti na získané výsledky ešte konštruujeme aj pravdepodobnosti zväčšenia rodiny, ktoré nám umožňujú analyzovať ako sa vyvíjali pravdepodobnosti porodiť ďalšie (prípadne prvé) dieťa ženám, u ktorých táto demografická udalosť mohla nastať. Okrem toho nám pravdepodobnosti dovoľia tiež sledovať prípadné rozdiely medzi jednotlivými vzdelanostnými skupinami a ich medzigeneračný vývoj.

3. TEORETICKÉ UKOTVENIE PROBLEMATIKY

V ekonomických teóriách plodnosti [2], ako aj v normatívnej teórii druhej demografickej revolúcie [13, 14, 26] je dávany dôraz na úzke prepojenie medzi nutnosťou zamerania sa na kvalitu dosiahnutého vzdelania, celoživotné zvyšovanie ľudského kapitálu, snahami o ekonomickú samostatnosť žien, uplatnenie sa na trhu práce a ich problematiku skĺbenie s materskými a rodičovskými povinnosťami [pozri tiež 5, 9, 15, 22, 25]. Stať sa matkou a s tým súvisiace rodičovské povinnosti znamenajú priame i nepriame náklady rodičovstva. Do skupiny priamych nákladov sú zahrnuté všetky finančné výdavky, ktoré súvisia s rodičovskou rolou a starostlivosťou o dieťa, ako aj rozdiel medzi príjmom pred narodením dieťaťa a po ňom. Najmä pre vyššie vzdelané a kvalifikované ženy môže materstvo prinášať skôr nepriame náklady v podobe tzv. stratených príležitostí. Vzdelanejšie ženy sa častejšie snažia uplatniť na trhu práce, získať stabilnú a dostatočne ohodnotenú pracovnú pozíciu, budovať kariéru, kontakty, zabezpečiť si primerané bývanie a pod., preto v ich prípade opustenie trhu práce v dôsledku materských a rodičovských povinností môže znamenať výrazný zásah do týchto cieľov. Aj preto sa v poslednom období čoraz častejšie skloňuje problematika skĺbenia pracovných povinností a starostlivosti o dieťa a domácnosť. V súvislosti s tým teória rodovej rovnosti [17, 18] upozorňuje, že v spoločnostiach s tradičným rozdelením rolí na mužské a ženské môžu byť reprodukčné zámery v ostrom kontraste s možnosťami, ktoré najmä vzdelanejším ženám poskytuje spoločnosť pri zladení ich profesie a vykonávaní materských a rodičovských povinností. Preferenčná teória Catherine Hakim [7, 8] však dopĺňa jeden dôležitý psychologický aspekt, a to je samotné nastavenie žien v spojitosti s ich participáciou na trhu práce a starostlivosťou o deti a domácnosť. Vo všeobecnosti rozlišuje tri kategórie. Prvou sú osoby zamerané na prácu, snažiac sa budovať si kariéru, ktoré nachádzajú zmysel života skôr v pracovnom procese ako v rodine a domácnosti. V ich prípade potom môžeme hovoriť o vysokých nákladoch stratených príležitostí v spojitosti s materstvom a rodičovstvom, čo by malo znamenať aj vyššiu mieru bezdetnosti a jednodetnosti a tým aj celkovo nižšiu realizovanú plodnosť. Opak predstavujú ženy orientované práve na rodinu a domácnosť, ktoré nachádzajú svoje uplatnenie a sebanaplnenie v starostlivosti o deti, rodinu a domácnosť. Ich konečná plodnosť by preto mala byť nadpriemerná. Posledná tretia adaptívna skupina žien predstavuje akýsi prechodný typ medzi oboma krajnými skupinami a vyznačovať by sa mala priemernou úrovňou konečnej plodnosti a štruktúry žien podľa parity.

V prípade žien s nižším kultúrnym kapitálom je vzťah medzi plodnosťou a dosiahnutým vzdelaním komplikovanejší. Materstvo môže byť v podstate stratégiou, ako tieto ženy najmä v mladom veku redukovú neistotu vo svojich životných dráhach [6]. Vzhľadom na ich problematiku situáciu na trhu práce, nízke príjmy môžeme povedať, že náklady stratených príležitostí sú nízke až zanedbateľné.

Na druhej strane tieto ženy majú nižšie šance na stabilný partnerský (manželský) zväzok, častejšie zostávajú trvalo slobodné, čo sa následne môže negatívne prejaviť aj na ich realizovanej plodnosti.

Vzhľadom na uvedené môžeme preto očakávať, že ženy s vyšším vzdelaním na Slovensku budú medzigeneračne patriť k osobám s najnižšou konečnou plodnosťou, budú častejšie bezdetné, prípadne sa im narodí len jedno dieťa. Z vývojového hľadiska navyše predpokladáme, že priemerný počet narodených detí bude postupne klesať v súlade s celospoločenskými zmenami a posunmi v charaktere reprodukcie, na ktoré by mali reagovať najskôr a s najväčšou dynamikou. Naopak v prípade osôb s nízkym vzdelaním sa dá očakávať stabilne najvyššia konečná plodnosť a príklon k väčším rodinám s menej dynamickými medzigeneračnými zmenami.

4. VÝVOJ KONEČNEJ PLODNOSTI ŽIEN PODĽA NAJVIŠŠIEHO DOSIAHNUTÉHO VZDELANIA

V najstarších generáciách žien narodených na začiatku 20. storočia sa konečná plodnosť pohybovala nad hranicou 3 detí na ženu. Po miernom poklese pod túto úroveň sa realizovaná plodnosť v generáciách 1905 – 1925 stabilizovala približne na 2,8 – 2,9 dieťaťa na ženu. Od generácie z polovice 20. rokov však môžeme pozorovať kontinuálny pokles konečnej plodnosti až do posledných sledovaných generácií z konca 60. a začiatku 70. rokov. Priemerný počet narodených detí jednej žene na Slovensku sa tak medzi kohortami 1925 a 1970 znížil z približne 2,8 dieťaťa na 2 deti (graf č. 1).

Z pohľadu spojenia najvyššieho dosiahnutého vzdelania a počtu narodených detí je z grafu č. 1 zrejmé, že ženy s najnižším vzdelaním (základným a bez vzdelania) dlhodobo dosahovali najvyššiu konečnú plodnosť. V najstarších generáciách sa udržiavala pomerne stabilne na hranici 3 detí a až u žien narodených po druhej svetovej vojne môžeme vidieť pokles pod túto úroveň. V najmladších generáciách, ktoré v čase SODB 2011 už boli vo veku nad 40 rokov, však konečná plodnosť opätovne vzrástla na tri deti. Predpokladáme, že hlavný vplyv na to má selekcia žien, keďže počet a podiel osôb s nanajvyšším základným vzdelaním v povojnovom období dramaticky klesol a tieto osoby v súčasnosti predstavujú značne špecifickú populačnú skupinu. Do značnej miery to potvrdzuje aj vývoj rozdielov s celoslovenským priemerom (pozri graf č. 1). Kým v najstarších kohortách diferencie v realizovanej plodnosti boli minimálne, smerom k mladším generáciám sa čoraz viac prehlbovali. Aj to je výsledok zmien vzdelanostných dráh, vzdelanostnej štruktúry populácie Slovenska a čiastočne aj reprodukčného správania u žien s vyšším vzdelaním, ktoré v slovenskej spoločnosti postupne medzigeneračne začali predstavovať čoraz väčšiu váhu. Navyše sa dá očakávať, že v čoraz väčšej miere hlavné zastúpenie v nej majú rómske ženy a predovšetkým osoby z rómskych osád so špecifickým charakterom reprodukčného správania.

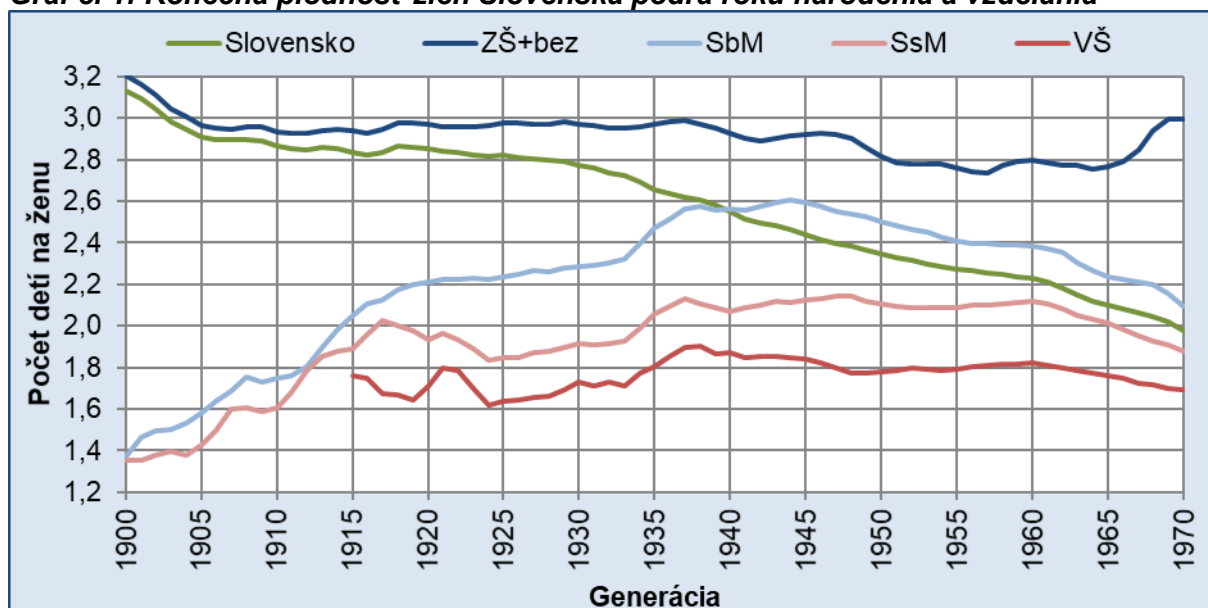
Ženy s vyšším vzdelaním (stredoškolské s maturitou, vysokoškolské) na Slovensku dlhodobo patria ku skupinám s nižšou realizovanou plodnosťou. Potvrdzuje sa tak náš predpoklad o negatívnom vzdelanostnom gradiente, ktorý bol pozorovaný vo viacerých európskych populáciách. Na druhej strane sa však úplne nenaplnil postulát o kontinuálnom medzigeneračnom poklese intenzity realizovanej plodnosti (pozri graf č. 1). V najstarších sledovaných generáciách je zrejmé, že

konečná plodnosť žien s vyšším ako základným vzdelaním bola výrazne nižšia ako celoslovenský priemer. Postupne však k mladším kohortám identifikujeme jej pomerne výrazný nárast. Preto aj samotné rozdiely v konečnej plodnosti neboli medzigeneračne konštantné. Najväčšie pozorujeme práve v najstarších kohortách s postupnou konvergenciou, ktorá vyvrcholila u žien narodených v 50. a na začiatku 60. rokov. Ide o generácie, v ktorých došlo k najväčšej socioekonomickej homogenizácii reprodukcie s najvýraznejšou dominanciou dvojdetného modelu rodiny pri nízkom zastúpení bezdetných a jednodetných žien.

Vysvetlenie identifikovaného vývojového paradoxu konečnej plodnosti u žien s vyšším vzdelaním je možné v spojitosti s konceptom nákladov stratených príležitostí. Starostlivosť o deti je náročná na čas, ktorý by žena mohla venovať budovaniu svojej kariéry, rozvíjaniu ľudského kapitálu prípadne iným činnostiam. Vo všeobecnosti preto platí, že najvyššie náklady stratených príležitostí pociťujú vzdelanejšie ženy a taktiež ženy, ktoré sa snažia presadiť v profesiách, ktoré sú, prípadne boli atypické pre ženské pohlavie [16]. Vzhľadom na veľmi nízku vzdelanostnú úroveň žien v najstarších kohortách s výraznou prevahou základného vzdelania a veľmi nízku participáciu na trhu práce osoby s vyšším vzdelaním predstavovali selektívnu početne pomerne malú populáciu. Snahe získať vyššie vzdelanie a následne sa uplatniť na trhu práce s mužskou dominanciou museli podriaďovať nielen charakter svojich vzdelanostných dráh, ale aj rodinné a reprodukčné zámery. To viedlo k redukcii veľkosti rodiny a častejšej bezdetnosti. Rastúcu plodnosť v mladších kohortách u vzdelanejších žien môžeme vysvetliť postupným presadením sa žien na trhu práce v určitých profesiách, ako aj celkovým zvyšovaním vzdelania v širšej populácii. To malo za následok, že aj stredoškolské vzdelanie bez maturity sa postupne v ženskej populácii stalo menej často využívaným a do popredia sa dostávalo ukončenie strednej školy s maturitou. Okrem toho nesmieme zabudnúť aj na pôsobenie špecifických podmienok minulého režimu, ktoré výraznou mierou prispievali k určitej socioekonomickej konvergencii reprodukcie.

Z grafu č. 1 je zrejmé, že od generácií zo začiatku 40. rokov generačná plodnosť žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity už stabilne prekročovala celoslovenskú úroveň. Ženy s úplným stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním však aj napriek uvedenému nárastu dlhodobo zaostávali za celoslovenským priemerom. Ženy s úplným stredoškolským vzdelaním z kohort 1935 – 1965 mali pomerne stabilne 2,0 – 2,1 dieťaťa. Absolventky vysokých škôl dosahovali ešte nižšiu konečnú plodnosť, keď sa im v priemere rodilo 1,8 – 1,9 dieťaťa. Sú tak jedinou vzdelanostnou skupinou, ktorá má na Slovensku dlhodobo skúsenosti s plodnosťou nižšou ako dve deti na ženu. V kohortách zo začiatku 60. rokov vidíme nástup určitého poklesu konečnej plodnosti. Dynamickejšie tento vývoj prebiehal u žien s úplným stredoškolským vzdelaním, keď v generáciách z druhej polovice 60. rokov už priemerne na jednu ženu nepripadali ani dve deti. Ani v tomto prípade tak zatiaľ neplatila premisa o dynamickejšom poklese plodnosti u žien s terciárnym vzdelaním.

Graf č. 1: Konečná plodnosť žien Slovenska podľa roku narodenia a vzdelania

Pozn.: ZŠ + bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ - vysokoškolské

Zdroj údajov: SLDB 1980, 1991 a SODB 2001 a 2011, ŠÚ SR, triedenie a výpočty autor

Konečná plodnosť žien s neúplným stredoškolským vzdelaním po spomínanom pomerne výraznom náraste až k hranici 2,6 dieťaťa v kohortách z konca 30. a prvej polovice 40. rokov začala pomerne výrazne klesať, a to až na úroveň niečo viac ako dve deti na ženu (graf č. 1). Ak abstrahujeme od špecifickej skupiny žien so základným vzdelaním, potom môžeme hovoriť o ďalšej konvergencii generačnej plodnosti medzi sledovanými vzdelanostnými skupinami. Rozdiel v priemernom počte detí pripadajúcich na jednu ženu sa medzi generáciami zo 40. a z konca 60. rokov zmenšil približne na polovicu.

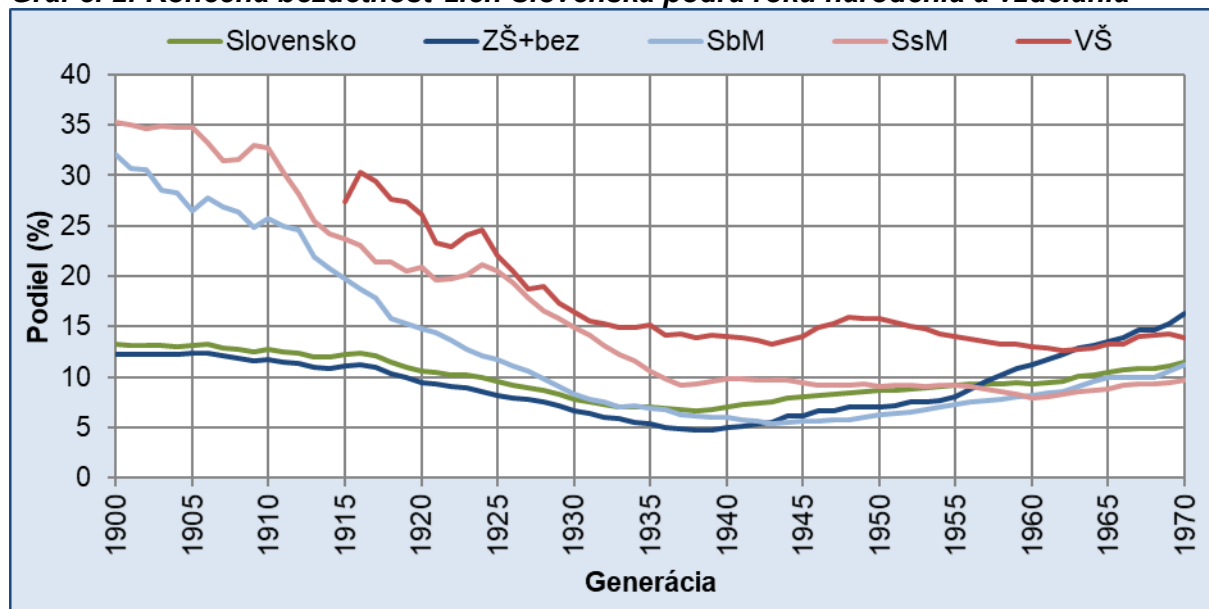
5. GENERAČNÁ ŠTRUKTÚRA ŽIEN PODĽA POČTU NARODENÝCH DETÍ A VZDELANIA

V pozadí hodnôt konečnej plodnosti sa nachádza určité nastavenie zloženia žien podľa počtu narodených detí. Analýza štruktúry žien podľa parity, roku narodenia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania potvrdila pomerne výrazné diferencie medzi jednotlivými vzdelanostnými skupinami v realizovanej plodnosti a jej medzigeneračnom vývoji.

Miera bezdetnosti na Slovensku má priebeh U-krivky, keď najčastejšie bezdetnými boli ženy narodené na konci 19. a začiatku 20. storočia s následným poklesom na veľmi nízke hodnoty v generáciách z 30. a 40. rokov a postupným nárastom k najmladším zo sledovaných kohort. U žien s vyšším ako základným vzdelaním sa potvrdila v najstarších generáciách pomerne častá bezdetnosť (graf č. 2) ako dôsledok spomínanej nekompatibility dlhšieho vzdelávania, aktívnej participácie na trhu práce poznačenom dominanciou mužského prvkú a starostlivosťou o deti. Ak sa predsa len ženy v týchto kohortách odhodlali stať matkou, najčastejšie išlo o jedno dieťa (graf č. 3), prípadne dve, čo je v ostrom kontraste s väčšinovým modelom rodiny v týchto generáciách (pozri graf č. 5). Práve nízke zastúpenie žien s tromi a viac deťmi bolo príčinou celkovo nižšej konečnej plodnosti. Graf č. 2 tiež potvrdzuje postupný medzigeneračný pokles bezdetnosti smerom k mladším

kohortám. S výnimkou žien s terciárnym vzdelaním (13 – 15 %) sa konečná bezdetnosť od generácií z druhej polovice 30. rokov dostala vo všetkých vzdelanostných skupinách pod hranicu 10 %. Mierne nižšiu bezdetnosť, ako bol celoslovenský priemer vykazovali len ženy s nanajvyš základným vzdelaním a od kohort z polovice 30. rokov aj ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity.

Graf č. 2: Konečná bezdetnosť žien Slovenska podľa roku narodenia a vzdelania

Pozn.: ZŠ + bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ - vysokoškolské

Zdroj údajov: SLDB 1980, 1991 a SODB 2001 a 2011, ŠÚ SR, triedenie a výpočty autor

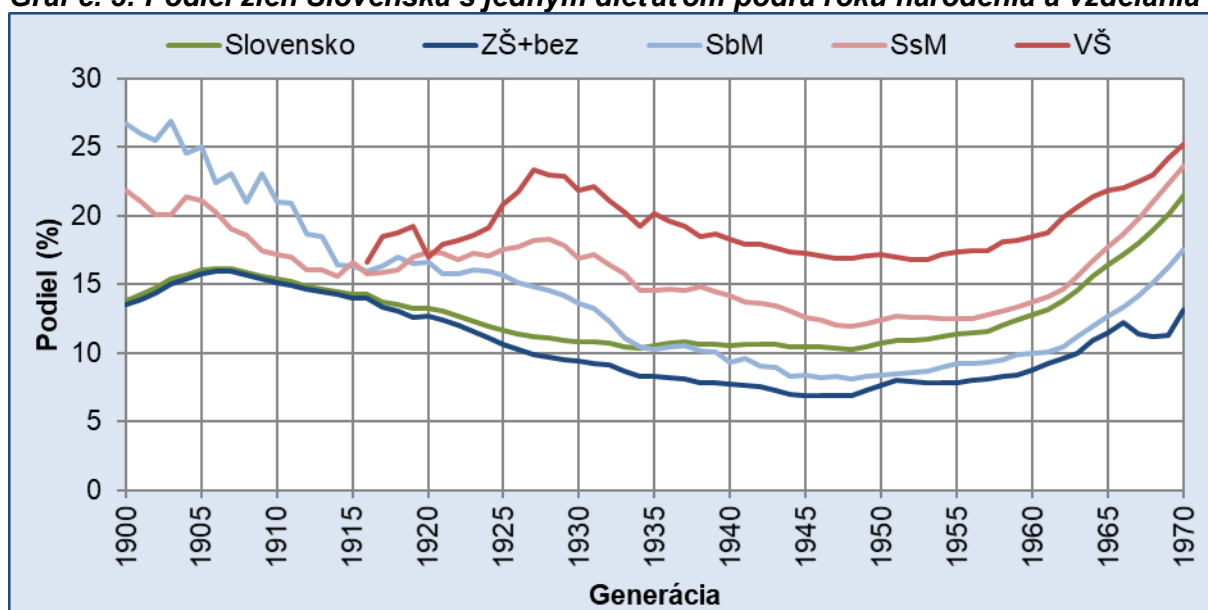
Zaujímavý je aj vývoj bezdetnosti u žien narodených v 50. a 60. rokoch. V celoslovenskom pohľade dochádza síce k miernemu nárastu podielu bezdetných žien, no v prípade absolventiek vysokých škôl vidíme skôr pokles a určitú stabilizáciu pod hranicu 15 %. Naopak veľmi dramaticky vzrástla bezdetnosť žien s najnižším vzdelaním. V najmladších sledovaných generáciách už práve ženy s týmto vzdelaním patria k osobám s najvyššou bezdetnosťou. Ide o zaujímavú situáciu, keďže táto skupina je nielen najčastejšie bezdetná, ale na druhej strane dosahuje najvyššiu konečnú plodnosť. Ako vysvetlenie sa ponúka vývoj podielu trvalo slobodných žien, keďže práve v týchto kohortách ženy s nanajvyš základným vzdelaním zostali častejšie bez skúsenosti so životom v manželstve, čo následne mohlo tiež ovplyvniť mieru ich bezdetnosti.

Model rodiny len s jedným dieťaťom nebol na Slovensku nikdy výraznejšie preferovaný. Podiel žien, ktoré sa len raz stali matkou, sa veľmi nelíšil od podielu bezdetných. Častejšiu jednodetnosť nachádzame len v generáciách zo začiatku 20. storočia, ktoré boli v najväčšej miere zasiahnuté nepriaznivými podmienkami prvej svetovej vojny a medzivojnovou hospodárskou krízou v 30. rokoch. Z hodnoty približne 15 % podiel žien s jedným dieťaťom klesol na hranicu 10 % v kohortách z 30. rokov a na tejto úrovni sa udržal v podstate až do generácií zo začiatku 50. rokov. V mladších ročníkoch však pozorujeme postupný nárast až nad hranicu 20 % (pozri graf č. 3).

Ak sa pozrieme na jednotlivé vzdelanostné skupiny žien, je zrejmé, že najčastejšie zvolili model rodiny len s jedným dieťaťom ženy s terciárnym vzdelaním. U žien narodených v druhej polovici 20. a na začiatku 30. rokov sa ich zastúpenie pohybovalo nad hranicou 20 %. Smerom k mladším kohortám v dôsledku častejšieho príklonu k dvojdetnej rodine nastal mierny pokles (na približne 17 – 18 %). Od kohort z polovice 50. rokov však opätovne identifikujeme zvyšovanie obľuby jednodetného modelu rodiny. V posledných analyzovaných kohortách z konca 60. a začiatku 70. rokov už približne štvrtina žien s vysokoškolským vzdelaním sa stala matkou jedného dieťaťa. S výnimkou najstarších generácií jedno dieťa mali častejšie ako bol celoslovenský priemer len ženy s úplným stredoškolským vzdelaním (graf č. 3). V najmladších kohortách žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou však došlo k pomerne dynamickému nárastu ich zastúpenia. Sme svedkami takmer vyrovnania ich podielu so zastúpením, ktorý nachádzame u najvzdelanejších žien.

Podpriemerný podiel žien s jedným dieťaťom dlhodobo nachádzame u osôb s najnižším vzdelaním. Navyše medzigeneračne postupne dochádzalo a aj v najmladších kohortách naďalej dochádza k prehĺbovaniu tohto zaostávania. Jednodetnosť tak pre ženy s nízkym vzdelaním predstavuje marginálnu reprodukčnú stratégiu. Pri určitom zovšeobecnení sa dá povedať, že skôr zostane žena so základným vzdelaním alebo bez vzdelania bezdetná. Ak sa už stane matkou, je v jej prípade vysoká pravdepodobnosť, že sa jej narodia aj ďalšie deti. V najstarších kohortách ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity mali síce častejšie len jedno dieťa, no približne od generácií z druhej polovice 30. rokov je zastúpenie jednodetnosti aj v ich prípade podpriemerné a výraznejšie sa neodlišuje od skupiny žien s najnižším dosiahnutým vzdelaním. V najmladších sledovaných generáciách nastáva aj v tejto vzdelanostnej skupine k nárastu zastúpenia žien s jedným dieťaťom a keďže u žien s najnižším vzdelaním tento vývoj tak dynamicky neprebíha, rozdiely medzi oboma skupinami sa zväčšujú.

Graf č. 3: Podiel žien Slovenska s jedným dieťaťom podľa roku narodenia a vzdelania

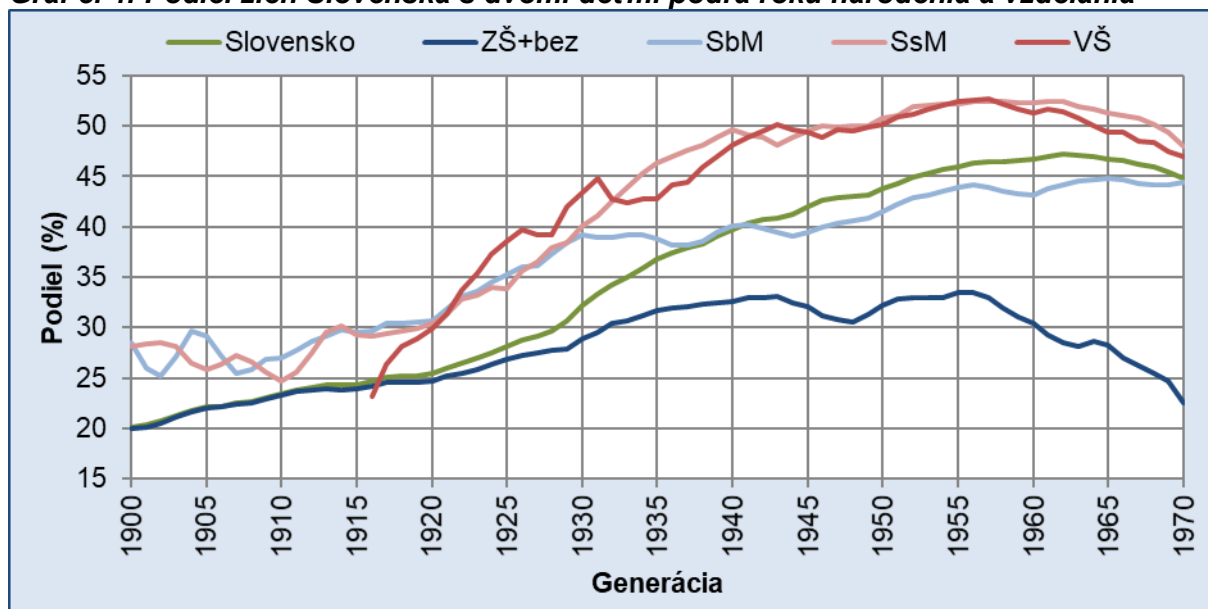
Pozn.: ZŠ + bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ - vysokoškolské

Zdroj údajov: SLĎB 1980, 1991 a SODB 2001 a 2011, ŠÚ SR, triedenie a výpočty autor

Porodiť dve deti sa postupne na Slovensku podobne ako v celom európskom priestore stalo dominantným reprodukčným modelom. Najväčší príklon k tejto reprodukčnej stratégii nachádzame u žien narodených v druhej polovici 50. a v 60. rokoch (graf č. 4). Z pohľadu sledovaných vzdelanostných skupín mať dve deti bolo predovšetkým doménou vzdelanejších žien. V generáciách 1950 – 1965 sa zastúpenie žien s vysokoškolským alebo úplným stredoškolským vzdelaním s dvomi deťmi dostalo dokonca nad hranicu 50 %. V starších kohortách častejšie k tomuto modelu pristupovali aj ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity, no v mladších kohortách sa postupne do popredia dostal model s tromi a viac deťmi (pozri graf č. 5). Ten, naopak, najmenej často využívajú najvzdelanejšie ženy, keďže len asi štvrtina osôb s úplným stredoškolským a asi 15 – 20 % s vysokoškolským vzdelaním mala tri a viac detí (graf č. 5).

Tri a viac detí na Slovensku najčastejšie majú ženy s najvyšším základným vzdelaním. Ich podiel sa v tejto vzdelanostnej kategórii dlhodobo pohyboval nad hranicou 50 % a až v najmladších sledovaných kohortách klesol pod túto úroveň. Zaujímavý je tiež vývoj zastúpenia žien s tromi a viac deťmi aj u osôb so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Po výraznom náraste, ktorý korešpondoval s vyššie uvedenými zmenami v postavení žien na trhu práce a ich vzdelanostnými modelmi sa práve tri a viac detí stali v kohortách z 30. a 40. rokov najčastejšou kategóriou. Smerom k mladším kohortám však aj u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity výrazne klesol záujem o tento reprodukčný model, a preto v najmladších zo sledovaných generácií už mali miernu prevahu ženy s dvomi deťmi a rozdiel v konečnej plodnosti v porovnaní so vzdelanejšími ženami sa opäť zmenšil.

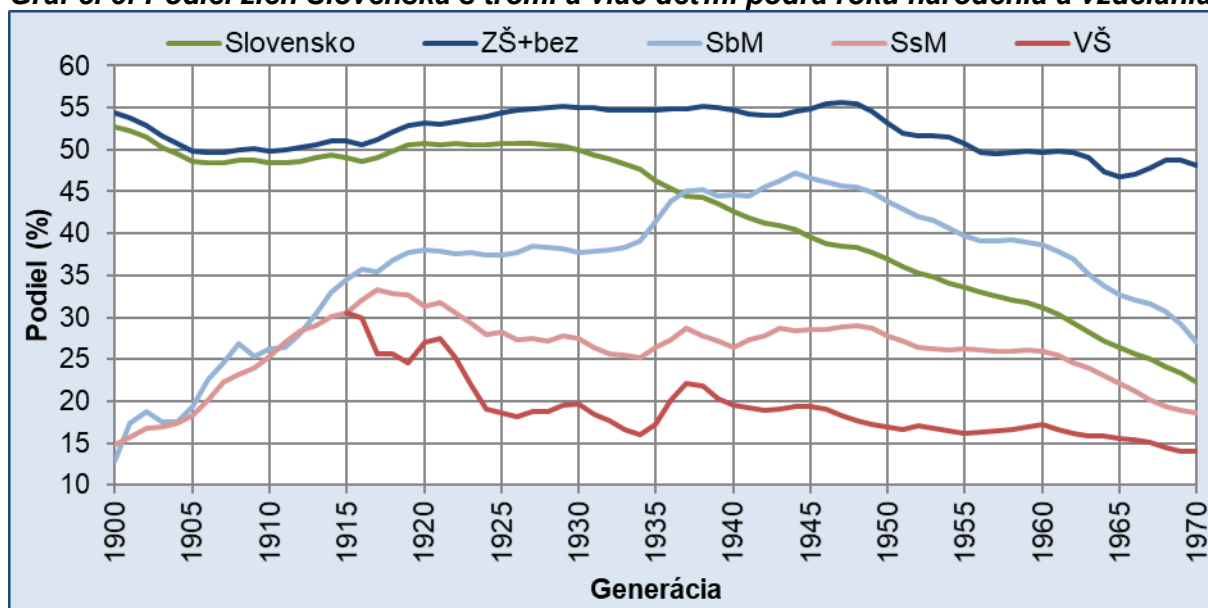
Graf č. 4: Podiel žien Slovenska s dvomi deťmi podľa roku narodenia a vzdelania

Pozn.: ZŠ + bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ - vysokoškolské

Zdroj údajov: SLDB 1980, 1991 a SODB 2001 a 2011, ŠÚ SR, triedenie a výpočty autor

Graf č. 5: Podiel žien Slovenska s tromi a viac deťmi podľa roku narodenia a vzdelania

Pozn.: ZŠ + bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ - vysokoškolské

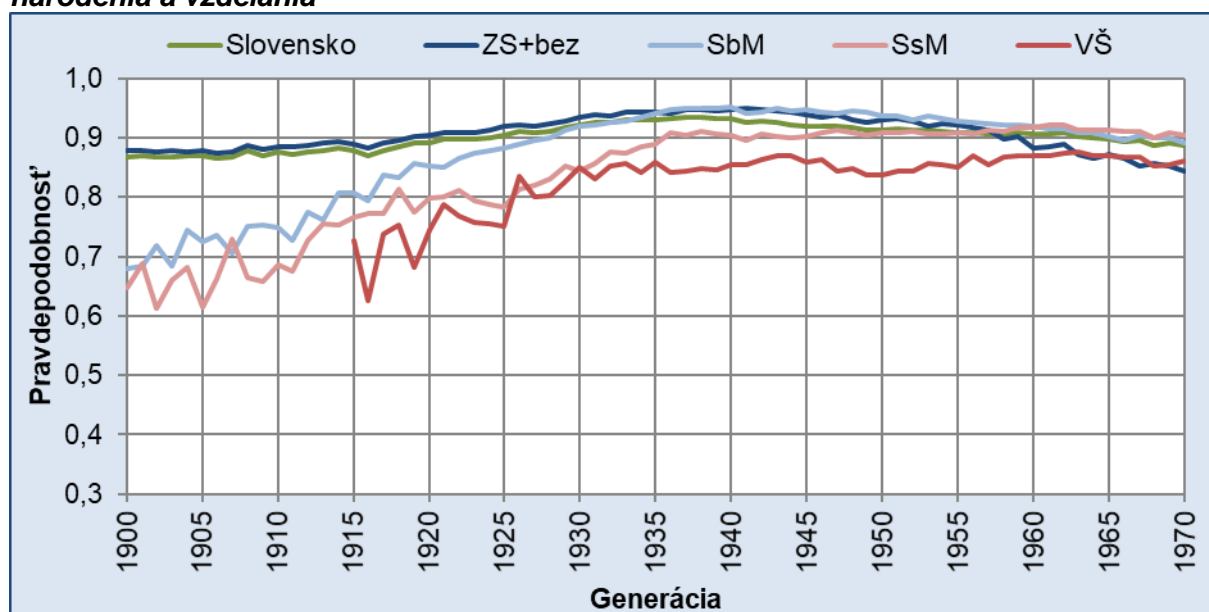
Zdroj údajov: SL'DB 1980, 1991 a SODB 2001 a 2011, ŠÚ SR, triedenie a výpočty autor

6. GENERAČNÁ PRAVDEPODOBNOŠŤ ZVÄČŠENIA RODINY PODĽA VZDELANIA ŽENY

Pravdepodobnosť zväčšenia rodiny nám umožňuje analyzovať aká bola pravdepodobnosť u ženy s (*i*) deťmi porodiť ďalšie dieťa (*i* + 1.) poradia. Znamená to, že uvedené pravdepodobnosti sú selektívne a týkajú sa len tej časti žien, ktoré sú exponovanou populáciou, a teda daná demografická udalosť môže u nich nastať. Napríklad pravdepodobnosť narodenia prvého dieťaťa hovorí aká je pravdepodobnosť, že sa bezdetná žena stane prvýkrát matkou. V generačnej podobe a v kombinácii s najvyšším vzdelaním žien tento indikátor potom umožňuje analyzovať ako sa dané pravdepodobnosti vyvíjali v jednotlivých populačných ročníkoch a tiež ako sa jednotlivé vzdelanostné skupiny od seba odlišovali v pravdepodobnostiach narodenia ďalšieho (prípadne prvého) dieťaťa. Graf č. 6 znázorňuje rozdiely a vývoj pravdepodobností narodenia prvého dieťaťa bezdetným ženám.

Potvrďuje sa medzigeneračná konvergencia medzi jednotlivými vzdelanostnými stupňami, keď v najstarších kohortách môžeme vidieť pomerne nízke hodnoty pravdepodobností u žien s vyšším ako základným vzdelaním a naopak v najmladších kohortách sú rozdiely už relatívne malé. Spôsobil to jednak nárast pravdepodobností u vzdelanejších žien, ako aj ich určitý pokles u osôb s najnižším vzdelaním. Súčasne však platí, že dlhodobo najnižšiu pravdepodobnosť narodenia prvého dieťaťa dosahovali ženy s terciárnym vzdelaním nasledované ženami s úplným stredoškolským vzdelaním. V generáciách zo 60. rokov však identifikujeme jednak výrazný pokles pravdepodobností stať sa matkou u žien s nanajvyš základným vzdelaním a naopak, stabilitu u vzdelanejších žien. Preto v najmladších kohortách najvyššie hodnoty pravdepodobností narodenia prvého dieťaťa už dosahovali ženy so stredoškolským vzdelaním.

Graf č. 6: Pravdepodobnosť narodenia prvého dieťaťa bezdetným ženám podľa roku narodenia a vzdelania

Pozn.: ZŠ + bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ - vysokoškolské

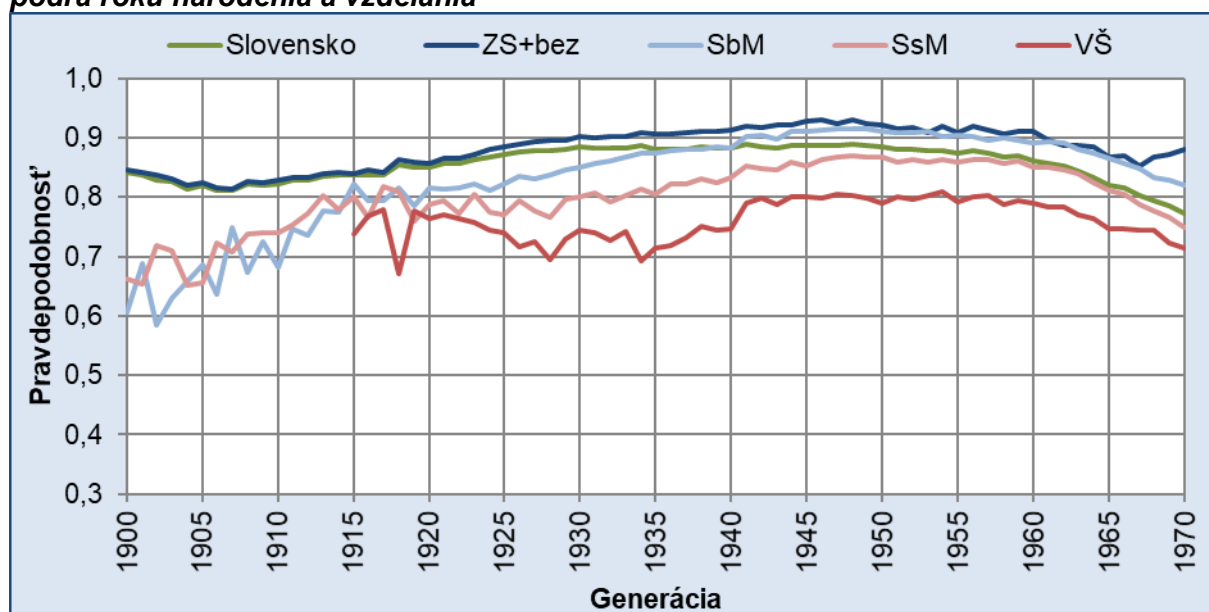
Zdroj údajov: SLDB 1980, 1991 a SODB 2001 a 2011, ŠÚ SR, triedenie a výpočty autor

Aj keď ženy s úplným stredoškolským a vysokoškolským vzdelaním mali najčastejšie práve dve deti, hodnoty pravdepodobností narodenia druhého dieťaťa hovoria o úplnom opaku a tieto dve vzdelanostné skupiny sa vyznačovali medzigeneračne najnižšími pravdepodobnosťami porodiť druhé dieťa ženou, ktorá sa už raz stala matkou (graf č. 7). Príčinou sú len malé podiely, a ako si ukážeme nižšie aj pravdepodobnosti porodiť tretie a ďalšie dieťa. Z dlhodobého vývoja pravdepodobností je tiež zrejмый ich nárast v podstate vo všetkých vzdelanostných skupinách až do generácií z 50. rokov a následný pokles v kohortách zo 60. rokov. Potvrďuje sa tak častejší príklon k jednodetnosti na úkor viacdetyň rodín.

Najviac diferencujúcim javom z pohľadu realizovanej plodnosti medzi jednotlivými vzdelanostnými skupinami žien je narodenie tretieho dieťaťa. Aj keď určité rozdiely sme identifikovali aj v predchádzajúcich pravdepodobnostiach, ani zďaleka nedosahovali také výrazné diferencie. Navyše konvergenčný proces pozorovaný v nižších paritách nenastal, resp. došlo skôr k divergencii a rozdiely medzi jednotlivými vzdelanostnými skupinami v pravdepodobnostiach narodenia tretieho dieťaťa sa medzigeneračne udržiavali na vysokých hodnotách.

Na druhej strane je potrebné upozorniť, že ak budeme abstrahovať od žien s nanajvyš základnou školou, potom od generácií z polovice 40. rokov predsa len môžeme identifikovať určité priblíženie sa osôb s neúplným stredoškolským a vyšším vzdelaním. Tento trend je predovšetkým výsledkom poklesu pravdepodobností narodenia tretieho dieťaťa u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Súčasne u žien s najnižším vzdelaním identifikujeme skôr opačný jav, čo len potvrdzuje špecifický charakter ich reprodukčného správania v populácii Slovenska.

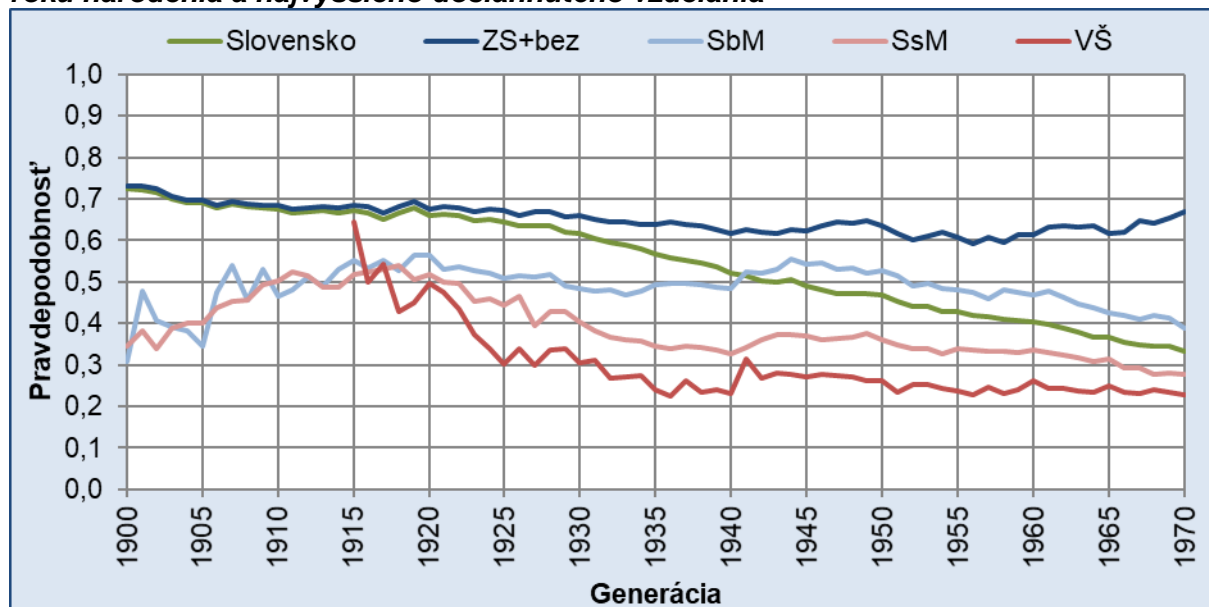
Graf č. 7: Pravdepodobnosť narodenia druhého dieťaťa ženám s jedným dieťaťom podľa roku narodenia a vzdelania

Pozn.: ZŠ + bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ - vysokoškolské

Zdroj údajov: SL'DB 1980, 1991 a SODB 2001 a 2011, ŠÚ SR, triedenie a výpočty autor

Graf č. 8: Pravdepodobnosť narodenia tretieho dieťaťa ženám s dvomi deťmi podľa roku narodenia a najvyššieho dosiahnutého vzdelania

Pozn.: ZŠ + bez – základné vzdelanie a bez vzdelania, SbM – stredoškolské bez maturity, SsM – stredoškolské s maturitou, VŠ - vysokoškolské

Zdroj údajov: SL'DB 1980, 1991 a SODB 2001 a 2011, ŠÚ SR, triedenie a výpočty autor

7. ZÁVER

Analýza generačnej plodnosti žien Slovenska narodených v rokoch 1900 – 1970 v spojitosti s ich najvyšším dosiahnutým vzdelaním potvrdila úlohu vzdelania ako jedného z najdôležitejších diferenčných faktorov reprodukcie. Získané výsledky tiež poukázali na medzigeneračnú stabilitu negatívneho vzdelanostného gradientu konečnej plodnosti. Znamená to, že so zvyšujúcou vzdelanostnou úrovňou žien

klesal ich priemerný počet narodených detí. Najvyššiu realizovanú plodnosť tak dlhodobo mali ženy s najnižším vzdelaním a najmenej detí sa v priemere rodilo ženám s najvyšším vzdelaním. Súčasne sme však identifikovali pomerne veľké zmeny v týchto diferenciách. V najstarších kohortách jednoznačne platilo, že ak žena dosiahla vyššie ako základné vzdelanie jej konečná plodnosť bola výrazne nižšia. Smerom k mladším generáciám sa však tieto rozdiely zmenšovali, a to najmä vďaka zvyšujúcej sa konečnej plodnosti vzdelanejších žien. Ide do určitej miery o paradoxnú situáciu, keďže celoslovenský vývoj bol skôr v znamení stagnácie prípadne mierneho poklesu realizovanej plodnosti. Práve u žien narodených v 50. a na začiatku 60. rokov, teda v generáciách, ktoré značnú časť zo svojich reprodukčných zámerov realizovali v špecifických podmienkach minulého politického režimu, bola identifikovaná najväčšia socioekonomická konvergencia z pohľadu plodnosti. V mladších generáciách opätovne dochádza k prehľbovaniu rozdielov. Treba však podotknúť, že hlavným faktorom tohto trendu je vyčleňovanie čoraz populačne menšej skupiny žien s nanajvýš základným vzdelaním, ktorej reprodukčné správanie sa zreteľne odlišuje od celoslovenského priemeru. V ostatných vzdelanostných skupinách však postupuje vzájomné približovanie sa, a to najmä v dôsledku pomerne dynamického poklesu plodnosti u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity.

V pozadí hodnôt konečnej plodnosti analýza odhalila rôzne rodinné vzorce, ktoré sa navyše pomerne významne menili naprieč jednotlivými vzdelanostnými skupinami a tiež medzi jednotlivými generáciami. V najstarších populačných ročníkoch príčinou výrazných diferencií medzi ženami so základným vzdelaním a bez vzdelania a ženami s vyšším vzdelaním bola častejšia bezdetnosť a jednodetnosť a menej častý príklon k väčším rodinám. Predpokladáme, že tento jav bol dôsledkom komplikovanej situácie špecifickej podskupiny žien, ktoré sa snažili získať vyššie vzdelanie ako bola vtedajšia norma a súčasne sa uplatniť na trhu práce vyznačujúcim sa značnou prevahou mužov. Práve prienik do „mužského sveta“ výraznou mierou sťažoval ženám skĺbenie práce a starostlivosti o domácnosť a rodinu a viedol tak k častejšiemu nenaplneniu reprodukčných zámerov. S postupným zlepšovaním pozície žien v oblasti vzdelávania a práce došlo k uvoľňovaniu tohto napätia a tým aj k ľahšej realizácii reprodukcie. To sa napokon odzrkadlilo aj na rastúcej konečnej plodnosti a zvyšovaní podielu žien s dvomi deťmi. Práve dvojdetný model rodiny sa napokon pre vzdelanejšie skupiny stal dominantným pri súčasne mierne vyššej bezdetnosti a jednodetnosti. Model s tromi a viac deťmi sa naopak využíval výrazne menej a dlhodobo bol doménou žien s nízkym a najnižším vzdelaním. V mladších generáciách pozorujeme, že aj tieto vzorce postupne prechádzajú zmenami a sme svedkami čoraz častejšieho príklonu k jednodetnej rodine u vzdelanejších žien a dvojdetnej u žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity. Súčasne mierne rastie aj bezdetnosť. Najčastejšie bezdetnými ženami však už nie sú absolventky vysokých škôl, ale osoby s najnižším vzdelaním. Ide o zaujímavú situáciu, keď tieto ženy sa vyznačujú najvyššou plodnosťou, ale súčasne vyššou bezdetnosťou pri kontinuálnom poklese podielu dvojdetného modelu rodiny a náraste žien len s jedným dieťaťom. U najvzdelanejších žien pozorujeme rovnaký vývojový trend, no jednoznačne hlavným diferenciačným prvkom je ich veľmi nízke a súčasne klesajúce zastúpenie osôb s tromi a viac deťmi. Práve príklon k väčšej rodine je u žien s najnižším vzdelaním primárnym faktorom ich odlišného reprodukčného správania a s najväčšou pravdepodobnosťou zostane aj do budúcnosti. V prípade ostatných vzdelanostných skupín sa dá očakávať s postupným ukončovaním transformácie reprodukčného správania ďalšia konvergencia.

Potvrdenie alebo vyvrátenie tohto predpokladu však prinesú až výsledky ďalšieho sčítania, keď budeme disponovať údajmi o konečnej plodnosti a štruktúre žien podľa počtu narodených detí aj za generácie, ktoré najväčšou mierou ovplyvnila celospoločenská transformácia po roku 1989.

LITERATÚRA

- [1] ANDORKA, R.: Determinants of fertility in advanced societies. London: METHUEN& CO LTD, 1982, ISBN 978-0029007808.
- [2] BECKER, G.: A Treatise on the Family. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. 1993, ISBN 9780674906990.
- [3] BEAUJOUAN, E. – BRZOWSKA, Z. – ZEMAN, K.: The limited effect of increasing educational attainment on childlessness trends in twentieth-century Europe, women born 1916–65. In: Population Studies, 2016, č. 3, s. 275 – 291.
- [4] BLOSSFELD, H. P. – HUININK, J.: Human capital investments or norms of role transition? How women's schooling and career affect the process of family formation. In: American Journal of Sociology 1991, č. 1, s. 143 – 168.
- [5] ESPING-ANDERSEN, G.: Welfare states without work: the impasse of labour shedding and familialism in Continental European social policy. In: Esping-Andersen, G. (ed.) Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies. London: Sage Publications. 1996, ISBN: 9780761950486.
- [6] FRIEDMAN, D. – HECHTER, M. – KANAZAWA, S.: Theory of the Value of Children. In: Demography 1994, č. 3, s. 375 – 401.
- [7] HAKIM, C.: A New Approach to Explaining Fertility Patterns: Preference Theory. In: Population and Development Review 2003, č. 3, s. 349 – 374.
- [8] HAKIM, C.: Women, careers, and work-life preferences. In: British Journal of Guidance and Counseling, 2006, č. 3, s. 279 – 294.
- [9] CHESNAIS, J.C.: Fertility, family and social policy in contemporary Western Europe. In: Population and Development Review, 1996, č. 4, s. 729 – 739.
- [10] KANTOROVÁ, Vladimíra. Education and entry into motherhood: The Czech Republic during the state socialism and the transition period (1970–1997). In: Demographic Research, Special Collection 3, Article 10, 2004, s. 245 – 274.
- [11] KOHLER, H. P. – ORTEGA, J. A.: Tempo-Adjusted Period Parity Progression Measures, Fertility Postponement and Completed Cohort Fertility. In: Demographic Research, 2002, č. 6, s. 91 – 144.
- [12] KRAVDAL, Ø.: The importance of economic activity, economic potential and economic resources for the timing of first births in Norway. In: Population Studies 1994, 48, 2, s. 249 – 267.
- [13] LESTHAEGHE, R.: The second demographic transition in Western countries: An Interpretation. In: K.O. Mason – A.M. Jenses (eds.) Gender and family change in industrialized countries. Oxford: Clarendon Press, 1995, s. 17 – 62.
- [14] LESTHAEGHE, R. – NEELS, K.: From the First to the Second Demographic Transition -An Interpretation of the Spatial Continuity of Demographic Innovation in France, Belgium and Switzerland. In: European Journal of Population, 2002, 18, 4, s. 325 – 360.
- [15] MATYSIAK, A. – VIGNOLI, D.: Fertility and Women's Employment: A Meta-Analysis. In: European Journal of Population, 2008, s. 363 – 384.
- [16] MOŽNÝ, I.: Rodina vysokoškolsky vzdelaných manželů. Brno: Universita J. E. Purkyně v Brně, 1983.
- [17] McDONALD, P.: Gender equity, social institutions and the future of fertility. In: Journal of Population Research, 2000, č. 1, s. 1–16.

- [18] McDONALD, P.: Gender Equity in Theories of Fertility Transition. In: *Population and Development Review* 2000, č. 3, s. 427–439.
- [19] POTANČOKOVÁ, M. – VAŇO, B. – PILINSKÁ, V. – JURČOVÁ, D.: Slovakia: Fertility between tradition and modernity. In: T. Frejka, – I. Hoem – T. Sobotka – L. Toulemon, (eds.). *Childbearing trends and policies in Europe*. In: *Demographic research, Special collection* 2008, č. 7, s. 973 – 1018.
- [20] RYCHTAŘÍKOVÁ, Jitka. Diferenční plodnost v České republice podle rodinného stavu a vzdělání v kohortní perspektivě. In: Hamplová, D. – Rychtaříková, J. – Pikálková, S. (eds.): *České ženy. Vzdělání, partnerství, reprodukce*. Praha: Sociologický ústav Akademie věd České republiky, 2003, s. 40 – 82.
- [21] RYCHTAŘÍKOVÁ, J.: Změny v generační plodnosti v České republice se zaměřením na vzdělání žen. In: *Demografie*, 2004, č. 2, s. 77 – 90.
- [22] SOBOTKA, T. – ŠŤASTNÁ, A. – ZEMAN, K. – HAMPLOVÁ, D. – KANTOROVÁ, V.: Czech Republic: A rapid transformation of fertility and family behaviour after the collapse of state socialism. In: *Demographic Research*, 2008, č. 14, s. 403 – 454.
- [23] ŠPROCHA, B. – POTANČOKOVÁ, M.: *Vzdelanie ako diferenčný faktor reprodukčného správania*. Bratislava: INFOSTAT, 2010. ISBN 978-80-89398-18-8.
- [24] ŠPROCHA, B. – ŠÍDLO, L. – NOVÁKOVÁ, G. – ŠŤASTNÁ, A.: Kohortní změny v koncentraci plodnosti v Česku a na Slovensku. *Sociológia*, 2016, č. 5, s. 474 – 499.
- [25] ŠŤASTNÁ, Anna. Zakládání rodiny a narození prvního a druhého dítěte. In: Kuchařová, V. – Šťastná, A. (eds.): *Partnerství, rodina a mezigenerační vztahy v české společnosti*. Praha: VÚPSV, 2009, s. 29 – 49.
- [26] VAN DE KAA, D. J.: Europe's second demographic transition. In: *Population Bulletin*, 1987, č. 42, s. 1 – 57.

RESUME

The main objective of the paper was to analyze the cohort fertility of women in Slovakia according to their highest level of education. In addition, we focused on the changes in parity structure and parity progression ratios for cohorts born between 1900 and 1970. The results confirmed the role of education as one of the most important differentiation factors of reproduction. They also pointed to the intergenerational stability of the negative educational gradient of cohort fertility. With the increasing educational attainment of women, the average number of children born per woman was lower. We also identified large differences in cohort fertility in the oldest cohorts. However, the gradual increase in the cohort fertility of women with higher education has led to convergence trend. Therefore in women born in the 1950s and the early 1960s, we have witnessed a significant convergence of cohort fertility. Once again, there is a divergence in cohort fertility, in the youngest cohorts. Our results confirm that this applies only to women with the lowest level of education who became a very specific group in terms of reproductive behavior. Although they are characterized not only by the highest long-term cohort fertility, proportion of women with three and more children and a parity progression ratio to third birth, but they are becoming the educational group with the highest rate of childlessness. Women with tertiary education were characterized by higher rate of childlessness, more common trend towards one-child families, and especially in case of cohorts of the 1950s and the first half of 1960s, there was a strong inclination to a two-child family model. In the youngest cohorts our results also indicated a growing popularity of a one-child family and a slightly increasing permanent childlessness.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

RNDr. Branislav Šprocha, PhD., absolvoval magisterské štúdium na Prírodovedeckej fakulte Univerzity Karlovej v Prahe v odbore demografia a geodemografia (2006). V roku 2011 ukončil doktorandské štúdium v programe demografia. Od roku 2007 je vedeckovýskumným pracovníkom Výskumného demografického centra pri INFOSTAT-e a od roku 2009 vedeckým pracovníkom Prognostického ústavu Centra spoločenských a psychologických vied SAV. V roku 2015 sa stal vedúcim Výskumného demografického centra. V oblasti demografie sa špecializuje na problematiku rodinného a reprodukčného správania a ich dopadov na spoločnosť. Okrem toho sa zameriava na analýzu vybraných populačných štruktúr, reprodukčného správania rómskeho obyvateľstva na Slovensku a otázky konštrukcie populačných prognóz.

KONTAKT

branislav.sprocha@gmail.com

Viera PILINSKÁ
INFOSTAT – Výskumné demografické centrum

ZMENY V ŠTRUKTÚRE OBYVATEĽSTVA PODĽA VEKU, RODINNÉHO STAVU A VZDELANIA NA SLOVENSKU PO VZNIKU ČESKOSLOVENSKA

CHANGES IN THE POPULATION STRUCTURE BY AGE, MARITAL STATUS AND EDUCATION IN SLOVAKIA AFTER THE ESTABLISHMENT OF CZECHOSLOVAKIA

ABSTRAKT

Článok analyzuje štruktúru obyvateľstva Slovenska podľa veku, rodinného stavu a vzdelania za obdobie uplynulých 100 rokov od vzniku Československej republiky. Na základe údajov deklarovovaných v sčítaní obyvateľov od roku 1921 až po posledné v roku 2011 hodnotí zmeny v spomínaných populačných štruktúrach.

ABSTRACT

The article analyses the population structure of Slovakia by age, marital status and education over the past 100 years since the establishment of the Czechoslovak Republic. Based on the data declared in the population censuses from 1921 until the last one in 2011, it evaluates the changes and trends in the development of the mentioned population structures.

KĽÚČOVÉ SLOVÁ

veková štruktúra, rodinný stav, vzdelanie, pohlavie, priemerný vek, mediánový vek, index starnutia, index závislosti

KEY WORDS

age structure, marital status, education, sex, mean age, median age, aging index, dependency ratio

1. ÚVOD

Obyvateľstvo Slovenska je z demografického, kultúrneho, sociálneho hľadiska významne heterogénne. Podľa určitých stanovených identifikačných znakov môžeme obyvateľstvo triediť do rôznych štruktúr. Hlavnou populačnou štruktúrou je veková štruktúra. Jej súčasná podoba sa začala formovať približne v období vzniku Československej republiky. Počas uplynulých 100 rokov sa vo vekovej štruktúre postupne premietali všetky zásadné spoločenské udalosti, ktoré ovplyvnili jednotlivé populačné procesy. Šlo predovšetkým o medzivojnové obdobie, druhú svetovú vojnu, obdobie industrializácie po nej, éru totalitného režimu, obdobie normalizácie a pád komunizmu. Zmenám sa nevyhli ani ďalšie populačné štruktúry. Niekoľko desaťročí trvajúca stabilita v štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu sa v súvislosti s premenami vekovej štruktúry, so zmenou hodnotového rebríčka osôb, uvoľnením náboženského cítenia a ďalších faktorov, transformovala a smeruje k pluralizácii rodinných foriem. Zvyšovanie úrovne vzdelania a preferovanie vyšších foriem vzdelávania pozitívne ovplyvnili štruktúru obyvateľstva podľa vzdelania.

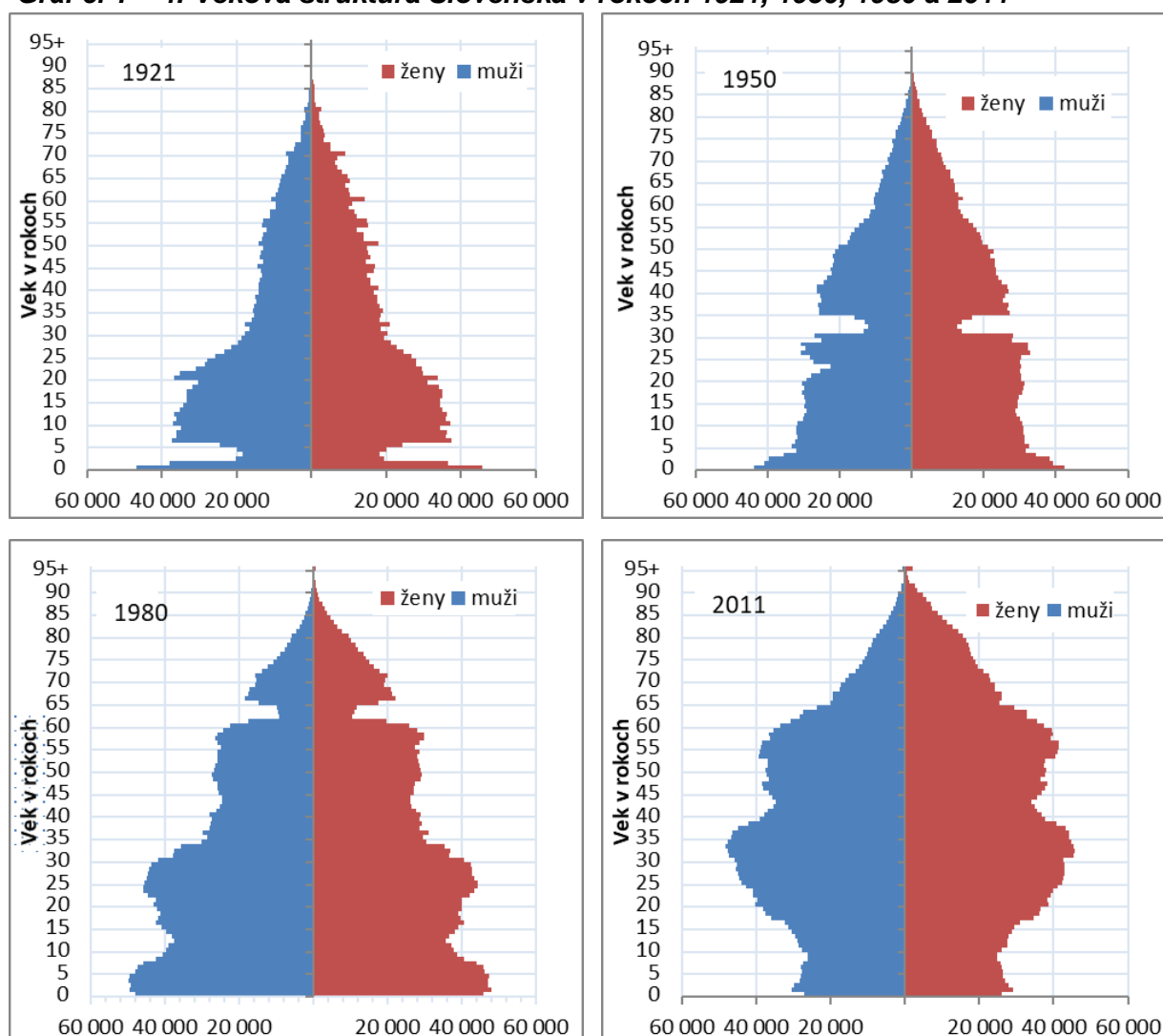
Cieľom článku je poukázať na hlavné zmeny vo vývoji vekovej štruktúry, v štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu a vzdelania v období od vzniku

Československa prostredníctvom údajov zo sčítaní obyvateľov od roku 1921 až po posledné v roku 2011.

2. VEKOVÁ ŠTRUKTÚRA OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA

Súčasná veková štruktúra Slovenska sa začala formovať približne v období vzniku prvej samostatnej Československej republiky. Charakter vekovej štruktúry sa pod vplyvom zmien v reprodukčnom správaní postupne menil z progresívneho až na súčasný regresívny. Vekovú štruktúru modifikovali presuny menej a viac početných generácií naprieč vekovým spektrom (grafy č. 1 – 4). Boli to predovšetkým slabé ročníky z obdobia prvej svetovej vojny a početné generácie narodených z konca 40. a začiatku 50. rokov, ďalej populačne silné ročníky narodených v 70. rokoch a menej početné generácie narodených v 80. rokoch a v prvej polovici 90. rokov minulého storočia [4, 5, 8, 9].

Graf č. 1 – 4: Veková štruktúra Slovenska v rokoch 1921, 1950, 1980 a 2011

Zdroj údajov: ŠÚ SR, vlastné spracovanie

Na vekovej štruktúre Slovenska v prvom československom sčítaní (1921) sa nepriaznivo odrazil vplyv prvej svetovej vojny – podiel detí klesol pod 35 %. Zvlášť dramaticky klesol počet detí vo veku 2 – 5 rokov. Na druhej strane je možné na vekovej pyramíde z tohto obdobia identifikovať pozitívny prejav kompenzačnej povojnovej fázy v podobe zvýšenej pôrodnosti pri dočasne zlepšených úmrtnostných

pomerach (graf č. 1). Pokles podielu detskej populácie pokračoval aj v nasledujúcom sčítaní (1930), keď dosiahol 32 %. Zastúpenie ostatných hlavných vekových skupín bolo v oboch medzivojnových sčítaniach veľmi podobné. Podiel produktívneho obyvateľstva predstavoval 61 % a podiel poproduktívnej zložky sa pohyboval od 5 do takmer 6 %. Podiel osôb v reprodukčnom veku predstavoval polovicu celkovej populácie Slovenska. Priemerný vek dosiahol 28 rokov, index starnutia vzrástol zo 16 % (1921) na necelých 19 % (1930). Index závislosti mladých bol nad hranicou 50 osôb, kým index závislosti starého obyvateľstva bol stále pod hodnotou 10 seniorov na 100 osôb v produktívnom veku.

Tabuľka č. 1: Hlavné vekové skupiny obyvateľstva podľa pohlavia, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011 (v %)

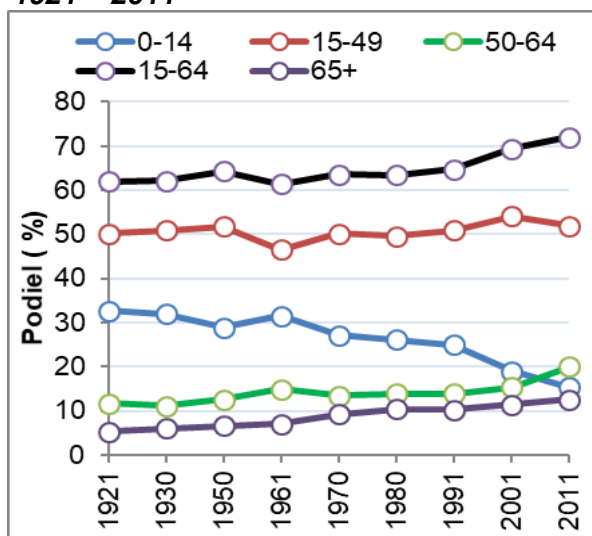
Hlavné vekové skupiny	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Muži									
0 – 14	33,8	33,2	30,2	32,5	28,2	27,1	26,1	20,1	16,1
15 – 49	49,7	50,6	52,0	46,9	50,7	50,6	52,5	56,3	54,3
50 – 64	11,4	10,6	11,9	14,6	13,1	13,4	13,0	14,7	19,8
15 – 64	61,1	61,2	63,8	61,5	63,8	64,0	65,5	71,0	74,1
65+	5,1	5,6	6,0	6,0	8,0	8,9	8,4	8,9	9,8
Ženy									
0 – 14	31,7	30,7	27,7	30,6	26,2	25,1	23,8	18,1	14,5
15 – 49	50,6	51,3	51,7	46,1	49,7	48,5	49,4	52,1	49,7
50 – 64	12,1	11,6	13,2	15,3	13,7	14,5	14,6	16,0	20,4
15 – 64	62,7	62,9	64,9	61,4	63,4	63,0	64,0	68,1	70,1
65+	5,6	6,4	7,4	8,0	10,4	11,9	12,1	13,8	15,4
Spolu									
0 – 14	32,7	31,9	28,9	31,5	27,2	26,1	24,9	19,0	15,3
15 – 49	50,2	51,0	51,8	46,5	50,2	49,5	50,9	54,2	52,0
50 – 64	11,8	11,1	12,6	15,0	13,4	13,9	13,9	15,3	20,1
15 – 64	62,0	62,1	64,4	61,5	63,6	63,5	64,8	69,5	72,0
65+	5,3	6,0	6,7	7,0	9,2	10,4	10,3	11,5	12,7

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Po druhej svetovej vojne pokračoval proces transformácie vekovej štruktúry. V roku 1950 klesol podiel detí pod 29 %. Klesajúci trend detskej populácie bol prerušený iba v nasledujúcom sčítaní v roku 1961, keď podiel 0 – 14-ročných v populácii prechodne vzrástol na 31,5 %. V nasledujúcom sčítaní v roku 1970 to však už bolo iba 27 %. V 70. rokoch minulého storočia síce nastalo určité oživenie pôrodnosti, ktoré bolo znásobené aj štrukturálnym efektom, keď do veku najvyššej plodnosti prišli početné generácie žien narodených v prvej povojnovej dekáde, ale tento jav bol dočasný a krátkodobý, takže dokázal len zmierniť dynamiku poklesu [6]. V roku 1980 bol podiel detí do 15 rokov približne 26 % a v poslednom československom cenzu tesne pod 25 %. V sčítaní z roku 2001 podiel detí nedosahoval ani pätinu celkovej populácie Slovenska a v poslednom sčítaní v roku 2011 to už bolo iba 15 %.

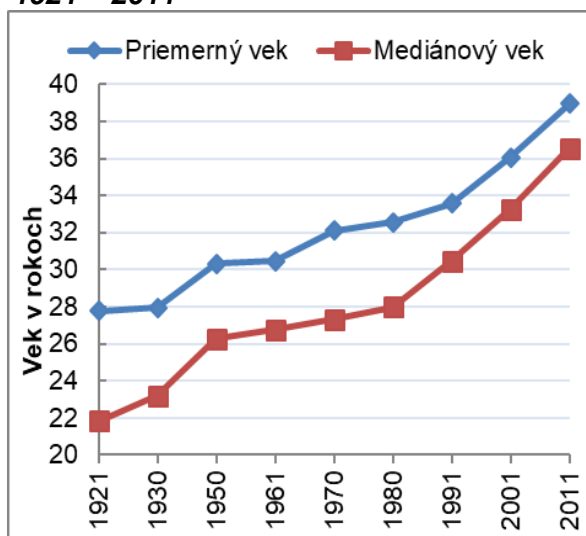
Pokles detskej zložky umožnil zvýrazniť postavenie reprodukčnej a poreprodukčnej časti populácie Slovenska, čo sa naplno prejavilo až v sčítaní v roku 2001, keď podiel reprodukčnej zložky prekročil hranicu 54 % a poreprodukčnej 15 %. Dovtedy sa podiel osôb v reprodukčnom veku dlhodobo udržiaval na úrovni okolo 50 %, v prípade osôb v poreprodukčnom veku to bolo 11 – 14 %. V poslednom intercenzálnom období pozorujeme opätovné zníženie reprodukčnej zložky populácie na hranicu 52 %. Dôvodom bol presun početných ročníkov z 50. rokov do poreprodukčného obdobia a ich nahrádzanie menej početnými generáciami z 80. a prvej polovice 90. rokov minulého storočia [4, 5, 6, 14]. Podiel obyvateľstva v produktívnom veku od roku 1950 do sčítania v roku 1991 rástol iba miernym tempom a pohyboval sa od 62 do 65 %. Až v posledných dvoch cenzech z obdobia samostatnej Slovenskej republiky, podiel tejto zložky rástol dynamickejšie, keď sa priblížil ku hranici 70 % a následne v roku 2011 ju prekročil (tab. č. 1). Mierne tempo rastu v povojnovom období vykazoval aj podiel poproduktívnej zložky obyvateľstva SR. K jeho akcelerácii došlo až v intercenzovom období 1970 – 1980, keď sa jeho podiel v porovnaní s rokom 1921 zdvojnásobil. Od sčítania v roku 1980 je podiel poproduktívnej populácie nad 10%. Pri poslednom sčítaní dosiahol takmer 13 % (tab. č. 1 a graf č. 5).

Graf č.5: Vývoj podielu hlavných vekových skupín, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

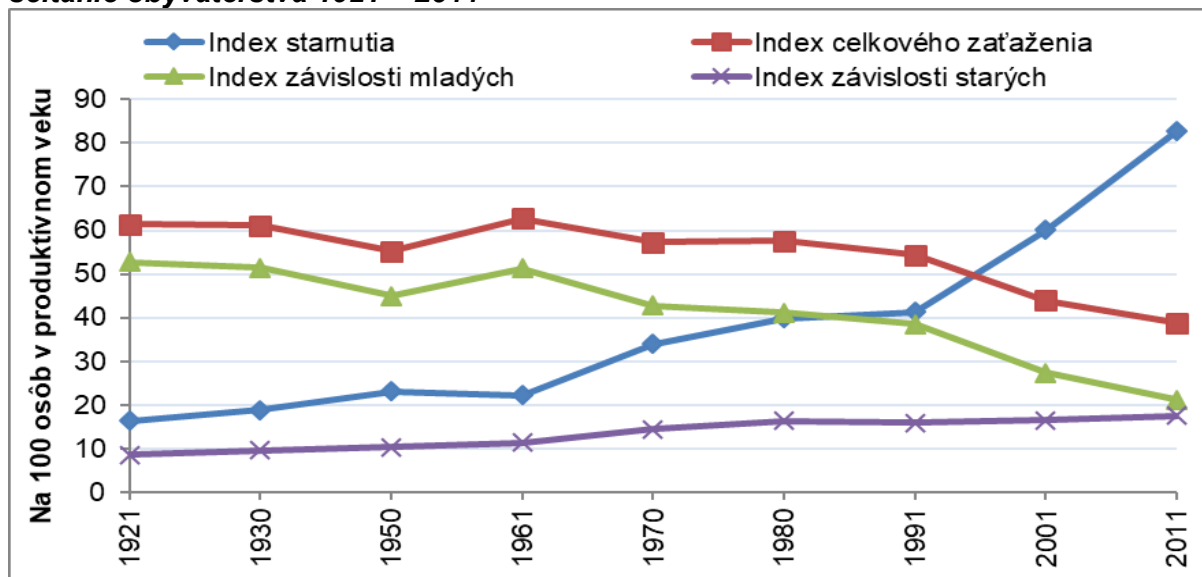
Graf č.6: Vývoj priemerného a mediánového veku, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

Starnutie populácie potvrdzuje aj vývoj hodnôt syntetických ukazovateľov [2]. Z grafu č. 7 je zrejmé, že k zrýchleniu procesu starnutia došlo v posledných dvoch intercenzových obdobiach. Medzi sčítaniami 1950 – 2011 vzrástol priemerný vek z 30 na takmer 39 rokov a mediánový vek z 26 rokov na 36,5 roka (graf č. 6). Znamená to, že kým v roku 1950 bola polovica populácie Slovenska mladšia ako 26,3 roka, v roku 2011 mala polovica Slovenska viac ako 36,5 roka. V roku 1950 pripadalo na 100 detí 23 seniorov a do sčítania v roku 1980 vzrástol ich počet na necelých 40. Podľa posledného sčítania však pripadalo na 100 detí takmer 83 seniorov. Index závislosti mladého obyvateľstva v dôsledku dlhodobého poklesu plodnosti klesá. Výnimkou boli iba 50. roky, keď vplyvom povojnovej kompenzačnej fázy sa tento ukazovateľ zvýšil nad 51 %. V súčasnosti na 100 osôb v produktívnom veku pripadá už len niečo viac ako 21 detí. Opačnú tendenciu vykazuje index

závislosti starého obyvateľstva. Kým podľa sčítania v roku 1950 na 100 osôb v produktívnom veku pripadalo len niečo viac ako 10 osôb vo veku 65 a viac rokov, v poslednom sčítaní z roku 2011 to už bolo takmer 18 seniorov. Index celkového ekonomického zaťaženia produktívnej populácie od začiatku 20. storočia až do 50. rokov klesal z približne 75 osôb na 55 osôb. Na začiatku 60. rokov, kedy došlo k zvýšeniu podielu detskej zložky v populácii, jeho hodnota mierne vzrástla.

Graf č. 7: Vývoj syntetických ukazovateľov vekovej štruktúry obyvateľstva SR, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

V nasledujúcich rokoch síce index zaťaženia mladým obyvateľstvom klesal, ale súčasne sa zvyšovalo zaťaženie starým obyvateľstvom. Z tohto dôvodu sa celkové zaťaženie produktívnej populácie nasledujúcich 30 rokov menilo minimálne a hodnota indexu celkového zaťaženia bola na úrovni okolo 57 % [9]. Od začiatku 90. rokov podiel detskej zložky začal dramaticky klesať a zvyšovanie podielu seniorov v populácii tiež nebolo výrazné, hodnota indexu celkového zaťaženia klesala. Ešte v roku 1991 dosahovala hodnotu 54 osôb, no pri sčítaní v roku 2011 to bolo iba necelých 39 osôb.

3. RODINNÝ STAV OBYVATEĽSTVA NA SLOVENSKU

K faktorom, ktoré formujú štruktúru obyvateľstva podľa rodinného stavu patrí intenzita a časovanie demografických procesov – sobášnosti, rozvodovosti a úmrtnosti. Sekundárne na ňu pôsobia aj kultúrne tradície, postoje a normy, spolu so sociálno-ekonomickými podmienkami obyvateľstva [1, 9, 10].

V štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu mali a stále majú v slovenskej populácii nad 15 rokov dominantné postavenie ženatí muži a vydaté ženy. Druhú najpočetnejšiu skupinu tvoria slobodní, resp. slobodné. Od prvého sčítania po vzniku Československej republiky až po posledné v roku 2011 tvorili obe skupiny spolu 80 – 90 % slovenskej populácie. Všeobecne platí, že pri poklese podielu slobodných sa zvyšoval podiel žijúcich v manželstve a naopak (tab. č. 2). Podiel slobodných v prvom a druhom československom sčítaní bol na úrovni 30 %, pričom slobodných mužov bolo viac (35 %) ako žien (25 %). Zvýšená intenzita sobášnosti v povojnovom období zapríčinila pokles podielu slobodných, ktorý vyvrcholil na konci 50. rokov.

Iba 25 % mužov a necelých 18 % žien bolo podľa sčítania v roku 1961 slobodných. V nasledujúcom období sa intenzita sobášnosti mierne znížila, čo sa prejavilo nárastom počtu slobodných v sčítaní roku 1970 (23 %). Pronatalitné a prorodinné opatrenia na konci 60. a na začiatku 70. rokov prechodne „oživilí“ sobášnosť, takže opäť v cenoch 1980 a 1991 bol zaznamenaný pokles podielu slobodných (21 % v roku 1991; 26 % mužov a 17,6 % žien). Na prelome tisícročí sa dovtedy zaužívaný a relatívne stabilný model rodinného správania začína meniť [3, 9, 10]. Vplyvom dramatického poklesu sobášnosti a posunu sobášov do vyššieho veku počet slobodných dramaticky stúpol. V roku 2001 podiel slobodných dosiahol 27 % a v nasledujúcom sčítaní prekročil 30 % (36 % mužov, 27 % žien).

Tabuľka. č. 2: Štruktúra obyvateľstva podľa rodinného stavu a pohlavia, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011 (v %)

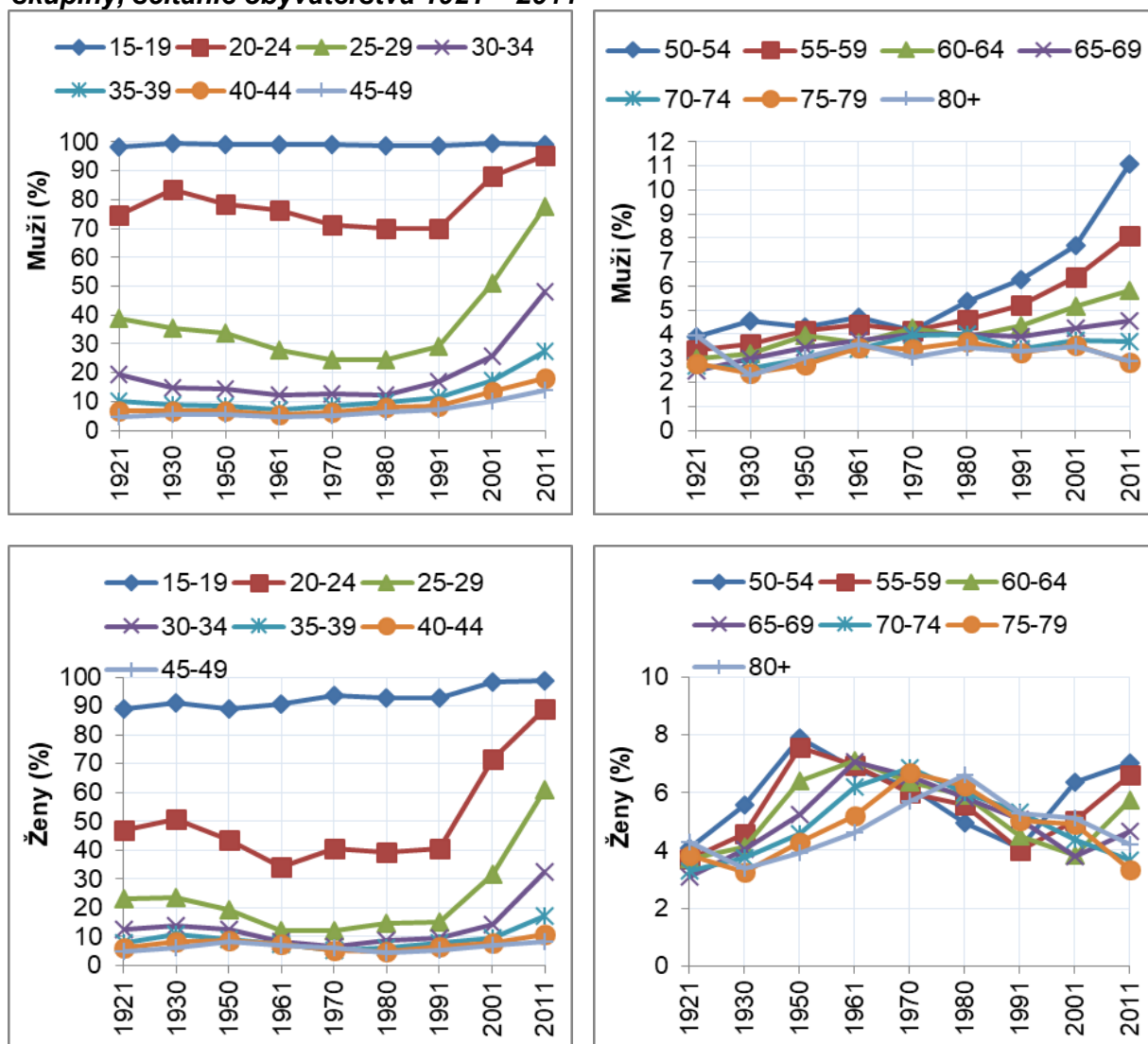
Rodinný stav	1921	1930	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
Muži									
Slobodní	35,1	34,5	28,2	25,1	27,0	26,0	25,7	32,1	35,6
Ženatí	59,9	60,6	67,2	70,9	68,6	68,6	67,8	58,9	50,6
rozvedení	0,2	0,3	0,5	0,7	1,0	2,0	3,2	4,7	8,4
Ovdovení	4,8	4,5	4,1	3,3	3,3	3,3	3,2	2,9	2,8
Ženy									
Slobodné	24,8	25,4	21,5	17,6	19,7	18,1	17,3	22,9	26,6
Vydaté	57,3	58,4	62,8	67,4	65,1	64,5	62,7	54,6	47,7
rozvedené	0,3	0,5	0,8	1,1	1,5	2,8	4,3	6,2	9,8
Ovdovené	17,6	15,7	14,9	13,8	13,6	14,5	15,6	14,9	13,9
Spolu									
slobodní/slobodné	29,7	29,7	24,7	21,2	23,3	21,9	21,3	27,3	30,9
ženatí/vydaté	58,5	59,5	64,9	69,1	66,8	66,5	65,2	56,7	49,1
rozvedení/rozvedené	0,3	0,4	0,6	0,9	1,3	2,4	3,8	5,5	9,2
ovdovení/ovdovené	11,5	10,4	9,8	8,7	8,6	9,1	9,6	9,1	8,6

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Podiel osôb žijúcich v manželstve bol v medzivojnovom období pod hranicou 60 %. Až po druhej svetovej vojne vplyvom kompenzačnej fázy podiel ženatých, resp. vydatých v populácii SR stúpol na 65 %. V roku 1961 sa podiel žijúcich v manželstve priblížil k 70 %. Ďalší vývoj však ukázal kontinuálny pokles podielu ženatých resp. vydatých. Do začiatku 90. rokov sa podiel žijúcich v manželstve udržal nad 65 %. Spomínaný pokles sobášnosti na začiatku nového tisícročia v kombinácii s rastúcou rozvodovosťou viedli k dramatickému poklesu podielu ženatých mužov a vydatých žien, ktorý je podľa posledného sčítania pod hranicou 50 % (51 % mužov a 48 % žien). Je to doteraz historicky najnižšia hodnota. Podiel rozvedených bol v populácii Slovenska dlhodobo veľmi nízky – pod hranicou 1 %. Tú dosiahol až začiatkom 70. rokov a odvtedy podiel rozvedených rástol, v posledných dvoch intercenzových obdobiach zvlášť dynamicky. Údaje z posledného sčítania (2011) hovoria o 9 % rozvedených (8 % mužov a takmer 10 % žien). Podiel ovdovených bol na Slovensku od vzniku Československej republiky najvyšší v roku 1921 (11,5 %). Podiel ovdovených žien vzhľadom na vojnové udalosti až trojnásobne prevyšoval mužov [3, 9]. Po druhej svetovej vojne sa podiel ovdovených udržiaval pod hranicou 10 %. Od sčítania roku 1961 sa podiel ovdovených mužov stabilizoval na 3 %. Ženy sa častejšie stávajú ovdovenými ako muži. Okrem diferenčnej

úmrtnosti dôležitú úlohu zohráva aj intenzita, s akou ovdovené osoby opakovane vstupujú do manželstva. Keďže šance na ďalší sobáš mali dlhodobo vyššie ovdovení muži, aj tento proces prispieval k častejšiemu výskytu ovdovených žien v populácii Slovenska [8]. Podiel ovdovených žien rástol a maximálnu úroveň dosiahol v roku 1991. V súčasnosti je pod hranicou 15 %.

Graf č. 8 – 11: Podiel slobodných mužov a žien na Slovensku – vybrané vekové skupiny, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

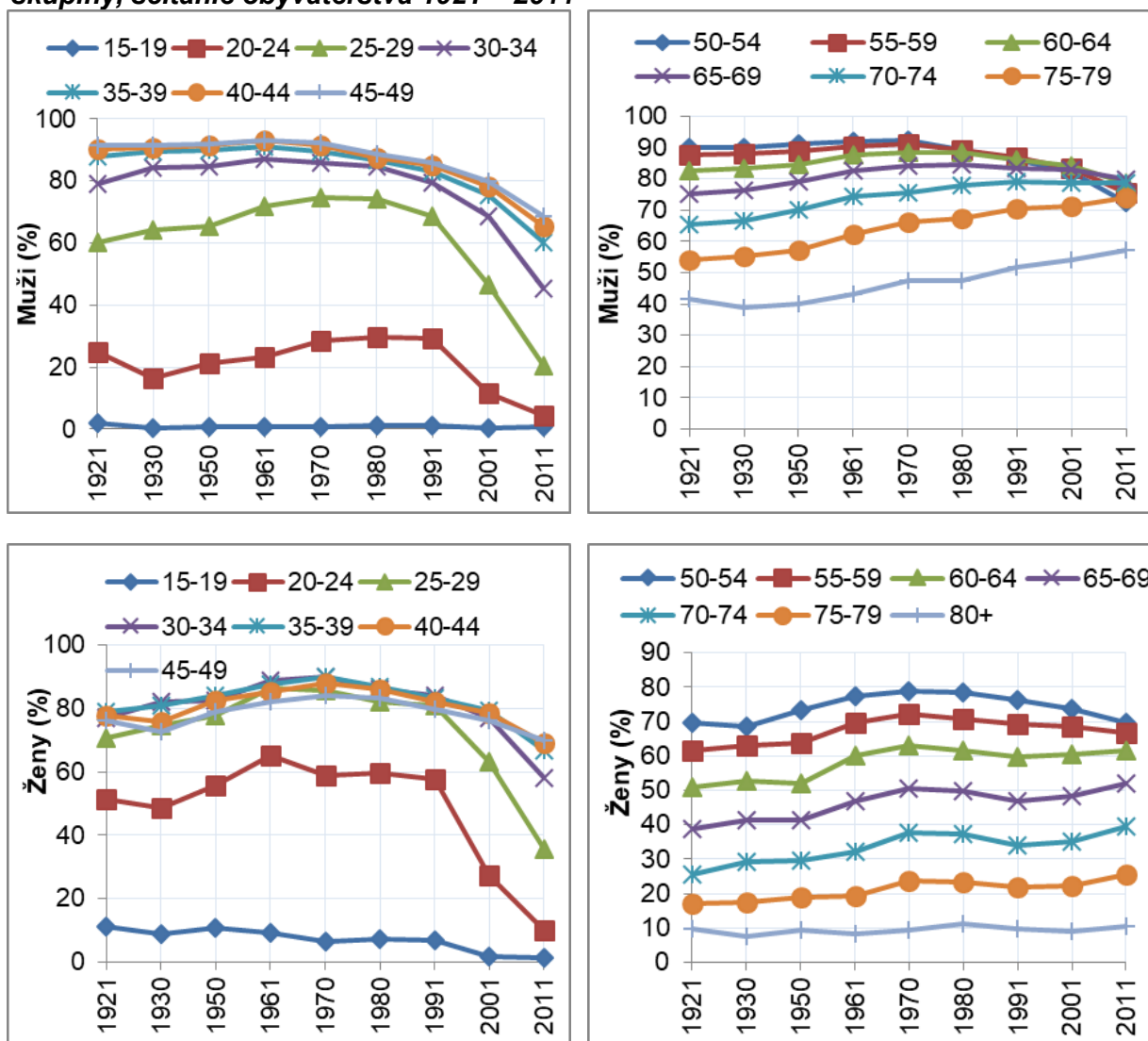

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

V populácii slobodných dominuje skupina 15 – 19-ročných. Len zanedbateľná časť z nich vstupuje do manželstva pred dovŕšením 20 rokov. Ak vynecháme túto okrajovú skupinu slobodných, tak najviac ich je vo veku 20 až 24 rokov. V prípade mužov je pomerne početná aj veková skupina 25 – 29-ročných (graf č. 8 – 11). Po druhej svetovej vojne sa podiel slobodných 20 – 24-ročných mužov znižoval až na hranicu 70 % (1970), na ktorej sa udržal až do začiatku 90. rokov. U žien rovnakej vekovej skupiny bol vývoj podobný. Najnižšiu úroveň dosiahol pri sčítaní v roku 1961 (34 %), následne vzrástol na 40 % a na tejto úrovni zotrval až do sčítania 1991. V posledných dvoch sčítaniach došlo v rámci tejto vekovej skupiny (20 – 24-roční) k dynamickému nárastu podielu až na 95 % u mužov a na takmer 90 % u žien.

Podobný vývoj pozorujeme v celom sledovanom období aj vo vekových kategóriách od 25 – 39 rokov, v prípade mužov až do veku 49 rokov: od sčítania v roku 1921 pozvoľný pokles podielu slobodných, následne jeho stabilizácia (obdobie 50. až 80. rokov) a od začiatku 90. rokov začiatok rastu podielu. Zastúpenie starších vekových skupín slobodných mužov aj žien sa vyvíjalo odlišne. V prípade mužov sa hodnota podielu v jednotlivých vekových skupinách nad 50 rokov pohybovala od 2 do 5 %. Až v posledných dvoch cenzoch pomerne významne vzrástol podiel slobodných mužov 50 – 64-ročných, najviac vo veku 50 – 54 rokov (na 11 % v roku 2011), podiel 65 ročných a starších slobodných mužov bol relatívne stabilný. Podiel slobodných 50 – 59-ročných žien rástol od sčítania 1921 až do začiatku 50. rokov. V prípade starších ročníkov slobodných žien (nad 60 rokov) pozorujeme nárast podielu aj v neskoršom období, u tých najstarších (80+-ročných) až do začiatku 80. rokov. Po dosiahnutí maxima nasledovalo aj v ich prípade obdobie poklesu a podobne ako u mužov až v posledných dvoch sčítaniach zaznamenávame rast podielu slobodných žien, s výnimkou 75 ročných a starších.

Graf č.12 – 15: Podiel ženatých mužov a vydatých žien na Slovensku – vybrané vekové skupiny, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

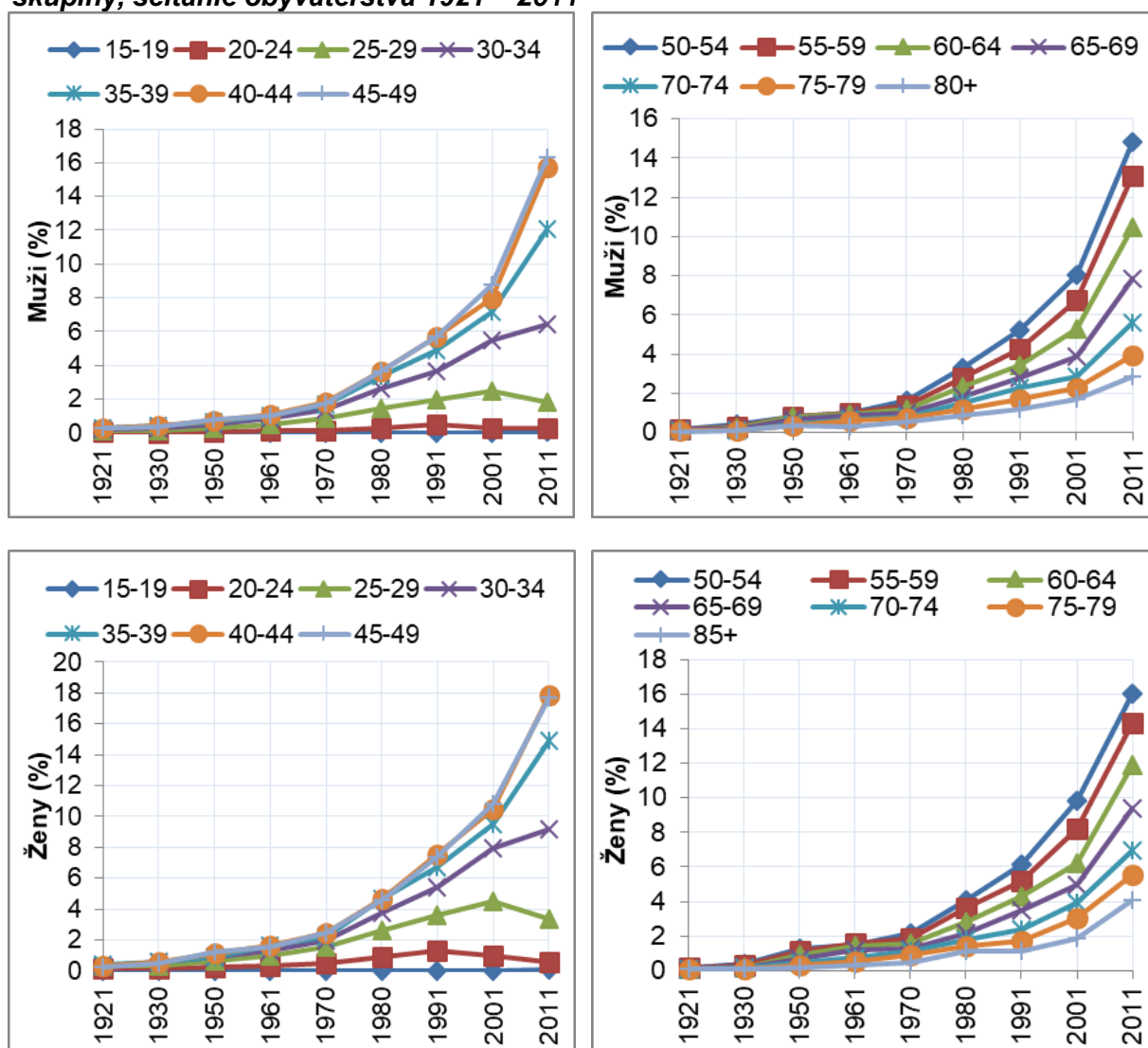
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Najmenej osôb žijúcich v manželstve je v najmladších vekových skupinách mužov a žien. Podiel ženatých mužov a vydatých žien od 20 rokov vyššie sa od roku 1921 vyvíja podobne, pričom platí, že váha ich podielu v jednotlivých vekových skupinách s vekom rastie. Podiel 30 – 34-ročných ženatých mužov a vydatých žien bol nad hranicou 80 % až do začiatku 90. rokov. Pokles sobášnosti spôsobil zníženie ich podielu, zaznamenaného v posledných dvoch sčítaniach. Podľa posledných údajov (2011) žilo v manželstve vo veku 30 – 34 rokov iba 45 % mužov a 58 % žien. Významné zastúpenie v populácii ženatých, resp. vydatých mali aj vekové kategórie 35 – 49-ročných, ktoré z hľadiska reprodukčného veku zaraďujeme do jeho druhej polovice. Do začiatku 70. rokov bol podiel ženatých mužov vo veku 35 – 49 rokov nad 90 %, v sčítaní 1980 bol tesne pod ňou a na konci 90. rokov klesol pod 80 %. Do posledného sčítania sa znížil ešte viac – pod úroveň 70 % (graf č. 12 – 13).

Veľmi podobný bol vývoj u rovnako starých vydatých žien. V poreprodukčnom veku, v dôsledku rastúcej rozvodovosti ako aj poklesu opakovanej sobášnosti, sledujeme približne od 60. rokov minulého storočia pokles podielu 50 – 64-ročných osôb žijúcich v manželstve. Naopak v staršom seniorskom veku (70-roční a starší) podiel osôb žijúcich v manželstve rástol, s výnimkou 80 ročných a starších žien, kde bol podiel vydatých v celom sledovanom období relatívne vyrovnaný (graf č. 14 – 15).

Až do sčítania v roku 1961 podiel rozvedených mužov vo všetkých vekových skupinách dosahoval hranicu maximálne 1 %, u žien to bolo do 2 %. V každom nasledujúcom sčítaní podiel rozvedených osôb v jednotlivých vekových skupinách rástol. Zmeny v charaktere rodinného správania, ktoré evidujeme v posledných dvoch sčítaniach, prispeli k dramatickým zmenám. Podiel rozvedených mužov aj žien vzrástol v každej vekovej skupine od 30 rokov, najviac vo veku 40 – 49 rokov (16 % u mužov a 18 % u žien). Výrazné zastúpenie rozvedených je evidentné aj vo vyššom veku. V jednotlivých päťročných vekových skupinách od 50 do 64 rokov je nad úrovňou 10 % (graf č. 16 – 19).

Graf č. 16 – 19: Podiel rozvedených mužov a žien na Slovensku – vybrané vekové skupiny, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

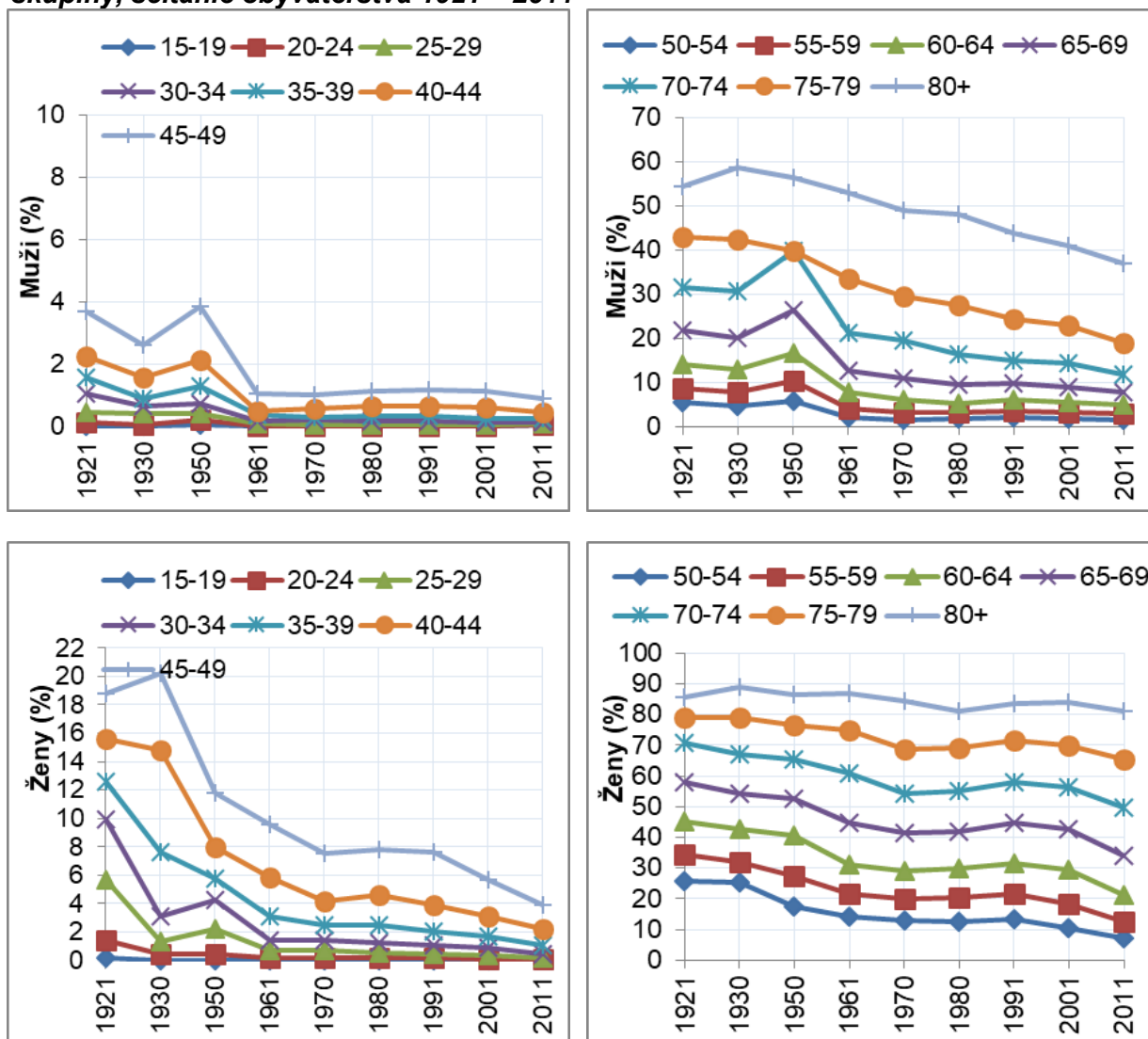
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Vyššia mužská nadúmrtnosť, ktorá sa po vojne ešte viac prehĺbila, ale aj vplyvom častejšieho opakovaného vstupu do manželstva u mužov oproti ženám, sa prejavili na väčšom zastúpení ovdovených žien v populácii SR. Až od vekovej skupiny 60 – 64 rokov začína byť podiel ovdovených mužov významnejší. V povojnovom sčítaní (1950) bol podiel ovdovených mužov v celom sledovanom období a vo všetkých vekových skupinách najvyšší. Postupné zlepšovanie úmrtnostných pomerov prispelo k priaznivému vývoju – k znižovaniu podielu ovdovených mužov, a to vo všetkých vekových skupinách (graf č. 20 – 21).

Pomerne vysoký podiel ovdovených žien v porovnaní s mužmi nachádzame v jednotlivých sčítaniach už v relatívne mladom veku. V prvých dvoch sčítaniach od vzniku Československa podiel ovdovených žien po 35 roku veku prekročil 10 % a vo vekovej skupine 45 – 49-ročných dosiahol 20 % (1930). Až po skončení druhej svetovej vojny dochádza k zníženiu podielu ovdovených žien do 49 rokov pod hranicu 10 %. Údaje z každého nasledujúceho sčítania potvrdzujú pozitívny trend postupného znižovania podielu ovdovených žien v jednotlivých vekových skupinách

reprodukčného veku. V roku 2011 bola úroveň toho podielu pod 4 %. Trend postupného znižovania podielu ovdovených žien sa prejavil aj vo vyšších vekových kategóriách. Kým na začiatku sledovaného obdobia (1921) bola viac ako polovica ženskej populácie ovdovená už vo veku 65 a viac rokov, v súčasnosti (2011) je to až od veku 75 rokov a viac, pričom v porovnaní s rovnako starými ovdovenými mužmi je ich podiel niekoľkonásobne vyšší (graf č. 22 – 23).

Graf č. 20 – 23: Podiel ovdovených mužov a žien na Slovensku – vybrané vekové skupiny, sčítanie obyvateľstva 1921 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

4. VZDELANIE OBYVATEĽSTVA SLOVENSKA

V prvých dvoch sčítaniach po vzniku Československej republiky sa u obyvateľstva zisťovala iba úroveň gramotnosti, t. j. znalosť čítania a písania. Prvýkrát v histórii sa u obyvateľstva nad 15 rokov zisťovalo najvyššie dosiahnuté vzdelanie až v prvom povojnovom sčítaní v roku 1950.

Tabuľka č. 3: Štruktúra obyvateľstva SR (16 roční a starší) podľa vzdelania, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

Vzdelanie	1950	1961	1970	1980	1991	2001	2011
	Muži						
Základné	87,8	83,7	49,3	43,4	30,6	20,2	13,5
Stredné bez maturity	4,1	3,8	31,4	31,8	36,8	37,4	35,0
Úplné stredné	4,5	7,9	12,9	16,8	21,7	28,9	33,3
Vysokoškolské	1,0	2,6	4,3	6,6	9,4	11,1	16,7
Bez vzdelania	1,4	1,2	0,7	0,6	0,6	0,3	0,2
Ženy							
Základné	91,1	87,0	72,2	59,6	45,3	31,9	21,2
Stredné bez maturity	3,2	3,6	10,6	15,4	20,2	22,1	22,6
Úplné stredné	2,0	6,0	12,6	19,1	26,6	35,0	36,2
Vysokoškolské	0,1	0,6	1,8	3,8	6,2	8,7	17,6
Bez vzdelania	1,9	1,8	1,1	0,9	0,8	0,4	0,1
Spolu							
Základné	89,5	85,4	61,0	51,7	37,0	26,3	17,5
Stredné bez maturity	3,6	3,7	20,7	23,3	28,2	29,4	28,9
Úplné stredné	3,2	6,9	12,8	18,0	25,0	32,9	36,7
Vysokoškolské	0,5	1,6	3,0	5,2	7,8	9,9	17,2
Bez vzdelania	1,6	1,5	0,9	0,7	0,7	0,4	0,1

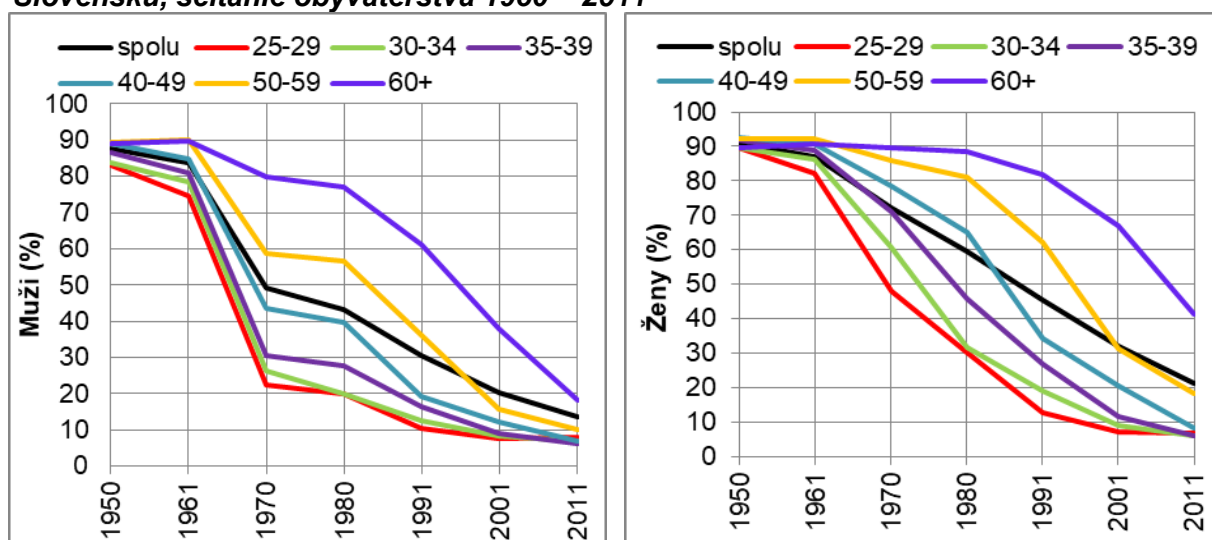
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Podľa jeho výsledkov prevažovalo u obyvateľstva na Slovensku základné vzdelanie a iba 7 % žien a 11 % mužov nad 15 rokov malo vyššie ako základné vzdelanie. Vo všetkých vekových kategóriách bol podiel mužov so základným vzdelaním vyšší ako 80%, v prípade žien sa pohyboval okolo 90% (graf č.24 - 25). V 50. rokoch minulého storočia bolo možné získať vzdelanie iba formou denného štúdia. Až nasledujúce roky priniesli rozmach rôznych foriem externého vzdelávania, čo významne prispelo k zvýšeniu vzdelanostnej úrovne slovenskej populácie.

Ako ukázali výsledky nasledujúceho sčítania z roku 1961, v populácii naďalej dominovalo základné vzdelanie. U osôb s vyšším vzdelaním prevažovalo u oboch pohlaví úplné stredné vzdelanie a mierne vzrástol aj podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním (tab. č. 3). Štruktúra obyvateľstva podľa vzdelania sa začala výraznejšie meniť v 70. rokoch minulého storočia. Podiel osôb so základným vzdelaním klesol na 61 %. Kým v prípade žien stále prevažovalo základné vzdelanie (72 %), takmer polovica mužskej populácie už dosahovalo vyššie vzdelanie. Rozmach učňovských škôl, ktoré boli po zmene klasifikácie vzdelanostných stupňov¹ zaradené do siete stredných škôl, spôsobil nárast podielu osôb so stredným vzdelaním bez maturity hlavne u mužov (31 %). Ženy preferovali skôr úplné stredoškolské vzdelanie (12,6 %).

¹ Zákon č. 186/1960 Zb. o sústave výchovy a vzdelávania (školský zákon) z 15. 12. 1960

Graf č. 24 – 25: Podiel mužov a žien bez vzdelania a so základným vzdelaním na Slovensku, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

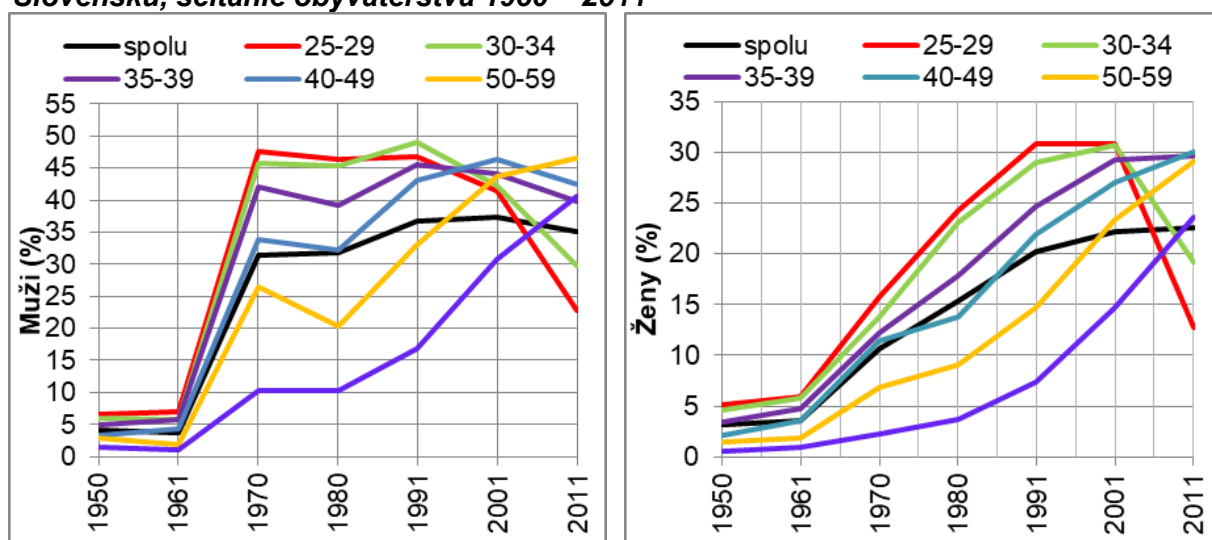
Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Ako ukázali výsledky nasledujúceho sčítania z roku 1961, v populácii naďalej dominovalo základné vzdelanie. U osôb s vyšším vzdelaním prevažovalo u oboch pohlaví úplné stredné vzdelanie a mierne vzrástol aj podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním (tab. č. 3). Štruktúra obyvateľstva podľa vzdelania sa začala výraznejšie meniť v 70. rokoch minulého storočia. Podiel osôb so základným vzdelaním klesol na 61 %. Kým v prípade žien stále prevažovalo základné vzdelanie (72 %), takmer polovica mužskej populácie už dosahovalo vyššie vzdelanie. Rozmach učňovských škôl, ktoré boli po zmene klasifikácie vzdelanostných stupňov² zaradené do siete stredných škôl, spôsobil nárast podielu osôb so stredným vzdelaním bez maturity hlavne u mužov (31 %). Ženy preferovali skôr úplné stredoškolské vzdelanie (12,6 %).

Významným faktorom, ktorý viedol k zvýšeniu vzdelanostnej úrovne obyvateľstva bola možnosť štúdia popri zamestnaní na stredných i vysokých školách. Nasledujúce sčítania v rokoch 1980 a 1991 potvrdili nastavený trend zvyšovania úrovne vzdelania. Významne klesol podiel osôb so základným vzdelaním a vzrástol podiel osôb vo všetkých typoch vyššieho vzdelania. Počet osôb bez vzdelania nedosahoval ani 1 %. Posilnilo sa postavenie osôb so stredným vzdelaním bez maturity (23 % v roku 1980 a 28 % v roku 1991), ako aj s maturitou (18 % v roku 1980 a 24 % v roku 1991). U mužov naďalej prevládalo stredné vzdelanie bez maturity (37 % v roku 1991) a u žien stredné vzdelanie s maturitou (26,6 % v roku 1991). V ich prípade vzrástol aj podiel s neúplným stredným vzdelaním (20 % v roku 1991). Pokračoval rast podielu osôb s vysokoškolským vzdelaním. V 80. rokoch sa ich podiel zvýšil z 5,2 % (1980) na 7,8 % (1991).

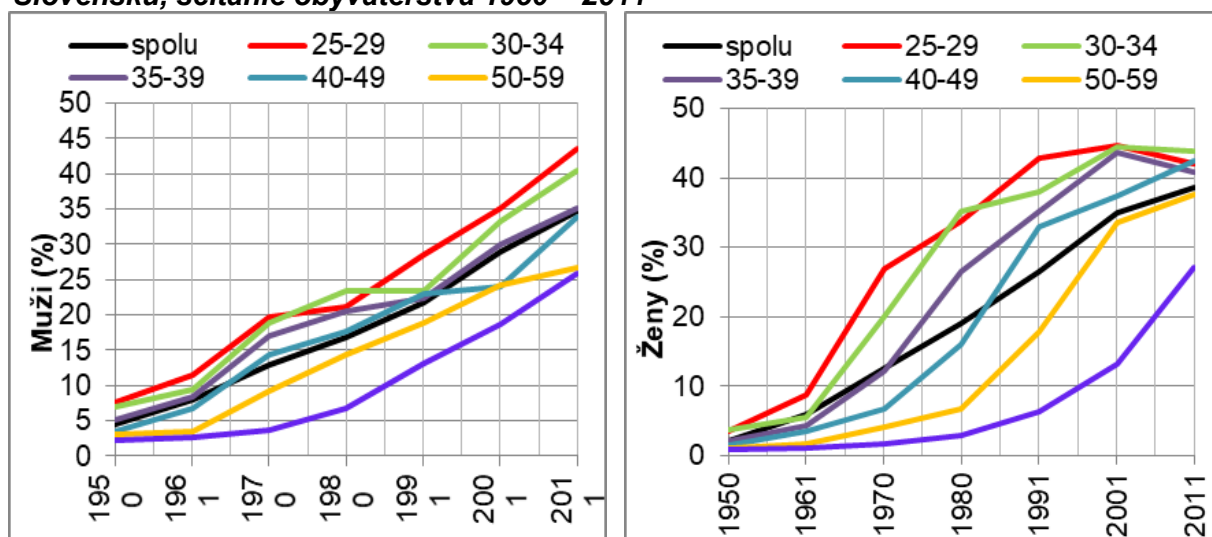
² Zákon č. 186/1960 Zb. o sústave výchovy a vzdelávania (školský zákon) z 15. 12. 1960

Graf č. 26 – 27: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním bez maturity na Slovensku, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

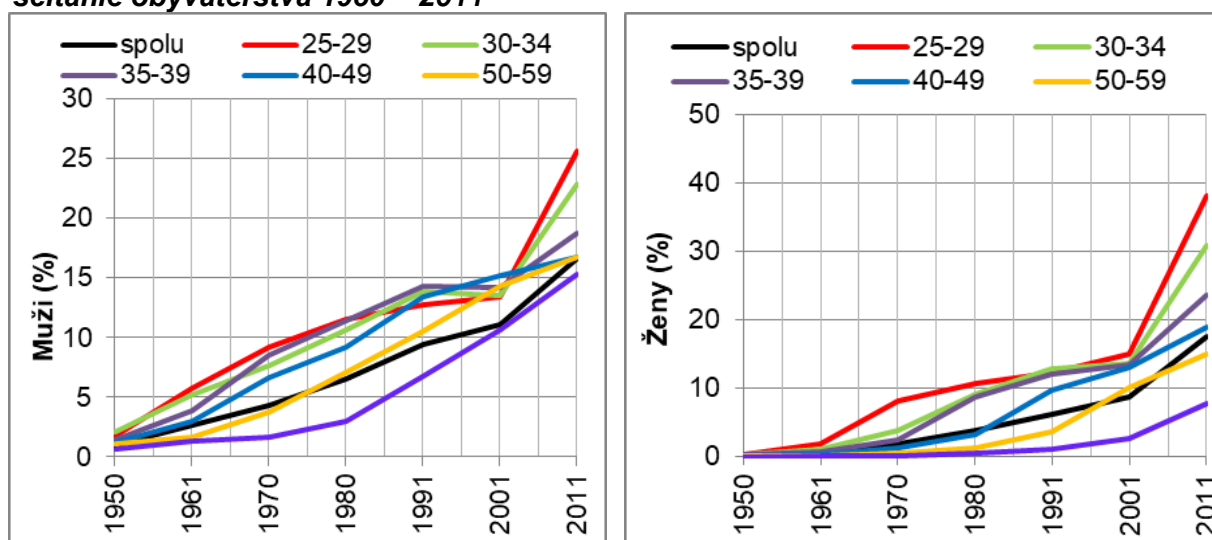
Graf č. 28 – 29: Podiel mužov a žien so stredoškolským vzdelaním s maturitou na Slovensku, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Výsledky posledných dvoch sčítaní obyvateľov jednoznačne poukazujú na skutočnosť, že na Slovensku dochádza ku zmene vzdelanostnej štruktúry. Táto kvantitatívna a najmä kvalitatívna premena sa vyznačuje jednoznačným príklonom k vyšším stupňom vzdelania [9]. Kým v roku 1991 malo základné vzdelanie 37 % populácie nad 16 rokov, v roku 2001 to bolo 26 % a do roku 2011 ich podiel klesol na 17,5 % (u mužov 13,5 %, u žien 21 %). Podiel osôb s neúplným stredným vzdelaním bol približne rovnaký (28 – 29 %), ale významne vzrástol podiel osôb s úplným stredným vzdelaním (z 25 % v roku 1991 na takmer 37 % v roku 2011). Nárast absolventov s úplným stredným vzdelaním prispel k zvýšeniu dopytu po vysokoškolskom vzdelaní. Podiel osôb s vysokoškolským vzdelaním vzrástol z 8 % na 17 %. Najvyšší podiel vysokoškolsky vzdelaných osôb bol zaznamenaný u oboch pohlaví vo vekových skupinách 25 – 29 a 30 – 34 rokov (graf č. 30 – 31).

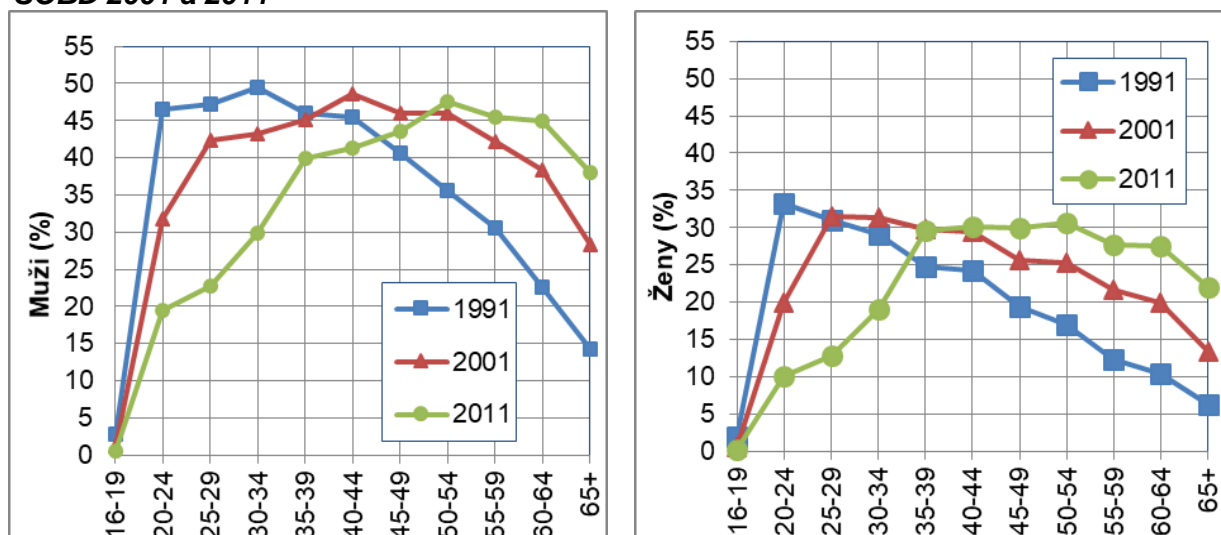
Graf č. 30 – 31: Podiel mužov a žien s vysokoškolským vzdelaním na Slovensku, sčítanie obyvateľstva 1950 – 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

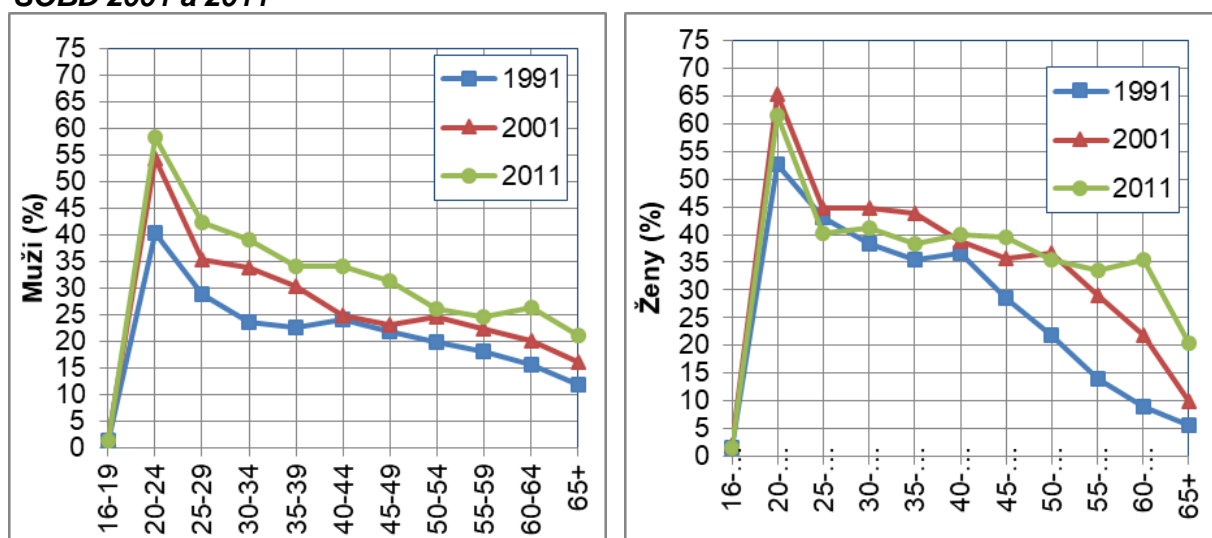
Transformácia vzdelanostnej štruktúry na Slovensku prebiehala v dvoch fázach. Prvá sa týkala predovšetkým stredoškolského vzdelania. Jej hlavným znakom bol nárast podielu úplného stredného vzdelania, predovšetkým v mužskej zložke populácie [9, 11, 12, 13]. Podiel osôb so stredným vzdelaním bez maturity sa od začiatku 90. rokov do sčítania v roku 2001 znížil vo všetkých päťročných vekových skupinách mužov od 16 do 39 rokov a žien od 16 do 24 rokov, najviac v skupine 20 až 24 ročných (graf č. 32 – 33). Naopak podiel osôb s úplným stredným vzdelaním vzrástol medzi sčítaniami v rokoch 1991 – 2001 vo všetkých vekových skupinách mužov aj žien. Vo vekovej skupine 20 – 24 rokov so stredným vzdelaním s maturitou dosiahol podiel 54 % u mužov, u žien až 65 % (graf č. 34 – 35).

Graf č. 32 – 33: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním bez maturity SĽDB 1991, SOBD 2001 a 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

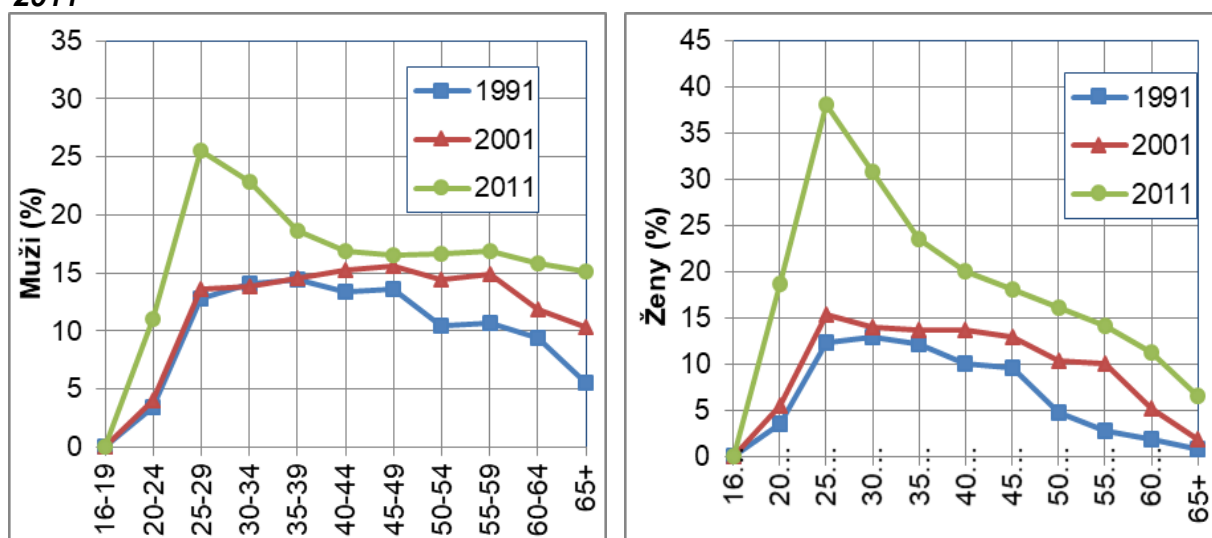
Graf č. 34 – 35: Muži a ženy so stredoškolským vzdelaním s maturitou SL'DB 1991, SOBD 2001 a 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Pod tento priaznivý vývoj sa podpísali rozširujúce sa možnosti štúdia, ako aj napĺňanie osobných ambícií mladých ľudí, ktorí uprednostnili úplné stredné vzdelanie pred neúplným. Okrem toho je ukončenie stredného vzdelania s maturitou jednou z podmienok pokračovania v štúdiu na vysokej škole. V sčítaní v roku 2001 sa v porovnaní s predchádzajúcim sčítaním neprejavili zásadné zmeny v podieloch osôb s vysokoškolským vzdelaním. Po prvýkrát bol však podiel žien s vysokoškolským vzdelaním vyšší ako podiel mužov. Najviac absolventov vysokých škôl bolo vo veku 25 – 29 rokov (13,6 % mužov a 15,4 % žien).

Graf č. 36 – 37: Muži a ženy s vysokoškolským vzdelaním SL'DB 1991, SOBD 2001 a 2011

Zdroj údajov: ŠÚSR, vlastné spracovanie

Druhá fáza transformácie vzdelanostnej štruktúry sa prejavila v poslednom sčítaní. Trend zvyšovania úrovne úplného stredného vzdelania na úkor zníženia podielu absolventov s neúplným stredným vzdelaním naďalej pokračoval, zvlášť u mužov. V sčítaní v roku 2011 v porovnaní s predchádzajúcim, vzrástol podiel mužov s úplným stredným vzdelaním vo všetkých vekových skupinách mužov okrem 16

až 19 ročných. U žien došlo v období medzi poslednými dvomi sčítaniami sa mierne znížil podiel v jednotlivých päťročných vekových skupinách do 39 rokov. Podiel osôb s neúplným stredným vzdelaním klesol u oboch pohlaví najviac medzi 24. až 34. rokom.

Hlavným znakom druhej fázy transformácie vzdelanostnej štruktúry bol historicky jedinečný nárast podielu osôb s terciárnym stupňom vzdelania [9, 12]. U mužov podiel vysokoškolsky vzdelaných vo veku 25 – 29 rokov dosiahol takmer 26 % a u žien až 38 %. Podiel žien s vysokoškolským vzdelaním významne prevyšoval podiel mužov vo všetkých päťročných vekových skupinách až do veku 49 rokov (graf č. 36 – 37). Kým u mužov vo veku nad 50 rokov je podľa výsledkov posledného sčítania podiel vysokoškolsky vzdelaných relatívne stabilizovaný nad hranicou 15 %, v prípade žien tento podiel klesá.

ZÁVER

Obdobie od vzniku Československa po súčasnosť bolo plné významných udalostí. Všetky mali svoje politické, historické, ekonomické, sociálne, kultúrne, ale aj demografické pozadie a dôsledky a v plnej miere sa dotkli Slovenska a jeho obyvateľov. Slovensko bolo od vzniku Československej republiky dynamickejšou a mladšou časťou nového štátu. Indexy ekonomického zaťaženia sa vyvíjali priaznivo, starnutie obyvateľstva postupovalo pomaly a malo priaznivé reprodukčné dôsledky. Postupne sa však proces starnutia prehlboval a zrýchľoval. Veková štruktúra sa transformovala z mladej populácie na populáciu, v ktorej je tretina osôb vo veku viac ako 50 rokov, polovica je staršia ako 36,5 roka a priemerný vek sa blíži k 40 rokom. Zmeny vo vekovej štruktúre, v intenzite sobášnosti a rozvodovosti, zmeny postoja k tradičnému manželskému zväzku a uprednostňovanie iných foriem spoluzitia, uvoľnenie väzieb s náboženským cítením, viedli k zmenám v štruktúre obyvateľstva podľa rodinného stavu. Podiel slobodných 16-ročných a starších rástol a dnes tvorí takmer tretinu populácie. Iba polovica súčasnej populácie žije v manželskom zväzku. Od druhej polovice 20. storočia rastie podiel rozvedených, na druhej strane pozvoľna klesá podiel ovdovených. Pozitívne však možno hodnotiť zmeny v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého stupňa vzdelania. Systematickou podporou vzdelávania, rozvojom školstva, zmenou prístupu k vzdelávaniu ako k dôležitej spoločenskej hodnote, sa podarilo odstrániť negramotnosť, zvýšiť podiel osôb s vyšším ako základným vzdelaním. Významne vzrástol podiel osôb s úplným stredným a vysokoškolským vzdelaním. Slovensko patrí k vyspelým krajinám Európy, v ktorej takmer 30 % mužov a 40 % žien narodených v druhej polovici 80. rokov skončí vysokú školu [8].

LITERATÚRA

- [1] GURÁŇ, P. – FILADELFIOVÁ, J.: Hlavné demografické trendy: Slovensko. In: Sociológia, 1997, č. 5, s. 563 – 578.
- [2] JURČOVÁ, D.: Slovník demografických pojmov. Bratislava: INFOSTAT, 2005.
- [3] ONDREJKOVIČ, P. – MAJERČÍKOVÁ, J.: Zmeny v spoločnosti a zmeny v rodine – kontinuita a zmena. In: Sociológia, 2006, č. 1, s. 5 – 30.
- [4] PILINSKÁ, V.: Veková štruktúra. In: Šprocha, B. – Vaňo, B. (ed.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2014. Bratislava: INFOSTAT, 2015, s. 72 – 79.
- [5] PILINSKÁ, V.: Veková štruktúra. In: Vaňo, B. (ed.): Populačný vývoj v Slovenskej republike 2011. Bratislava: INFOSTAT, 2013, s. 85 – 91.

- [6] PILINSKÁ, V.: Veková štruktúra. In: Jurčová, D. – Mészáros, J. (ed.): Populačný vývoj v okresoch Slovenskej republiky 2009. Bratislava: INFOSTAT, 2010, s. 81 – 93. ISBN978 -80-8938-17-1.
- [7] PILINSKÁ, V.-LUKÁČOVÁ, M. Obyvateľstvo Slovenska podľa výsledkov SODB. Bratislava: INFOSTAT, 2005, 81 s.
- [8] SRB, V.: Obyvateľstvo Slovenska 1918 – 1938. Bratislava: INFOSTAT, 2002, s. 25.
- [9] ŠPROCHA, B. – MAJO, J.: Storočie populačného vývoja Slovenska II.: populačné štruktúry. Bratislava: INFOSTAT, 2016, 119 s. ISBN 978-80-89398-31-7.
- [10] ŠPROCHA, B. – VAŇO, B. Analýza a prognóza reprodukčného správania populácie Slovenska. I. časť Plodnosť. In: Prognostické práce, 2012, č. 2, s. 95 – 120. ISSN 1338-3590. Centrum strategických analýz CESTA.
- [11] ŠPROCHA, B. Regionálna polarizácia Slovenska z pohľadu dosiahnutého vzdelania a hlavné trendy vo vývoji vzdelanostnej štruktúry slovenskej spoločnosti. In Nové výzvy pre sociálnu politiku v období globálnej krízy. Elektronický zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie [elektronický zdroj]. Zostavili Martin Novák, Silvia Ošková. Bratislava: Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity, 2010, 1 CD-ROM [15 s.]. ISBN 978-80-225-2973-0. Čiastkový výstup grantovej úlohy MŠ SR a SAV VEGA č. 2/0213/09.
- [12] ŠPROCHA, B.: Regionálne rozdiely v štruktúre obyvateľstva podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania a vnútorná migrácia na Slovensku. In: RELIK, 2011: sborník príspevků [elektronický zdroj]. Slaný: Melandrium, 2011, 1 CD-ROM. ISBN 978-80-86175-75-1. VEGA č. 2/0213/09.
- [13] ŠPROCHA, B.: Vzdelanosť a vzdelanostná štruktúra populácie Slovenska. In: Prognostické práce, 2009, č. 2, s. 145 – 242.
- [14] VAŇO, B. 2005. Populačný vývoj na Slovensku po roku 1990. Demografie, č. 2, s. 103 – 112.

RESUME

Over the past 100 years we have been witnessing a number of significant historical milestones. All of them had their political, historic, economic, social, cultural as well as demographic background and consequences affecting Slovakia and its citizens to a great extent. The current age structure began to form at about the time when the Czechoslovak Republic was established. All the ongoing societal events which affected the development of individual population processes were gradually reflected into the age structure. Slovakia was the more dynamic and younger part of the new state at the time of the creation of the Czechoslovak Republic and also in the period after the Second World War. The economic dependency ratios have developed positively, the population ageing progressed slowly and had favourable reproductive effects. Until the middle of the 20th century, the changes in the age structure of the Slovak population were related mainly to the slightly decreasing proportion of children. The working age population had a relatively faster growth rate than the population over 65. However, the Slovak population was still one of the youngest in Europe. The transformation of the age structure from young to ageing population continued in the second half of the 20th century. At present, one third of the population is aged 50 and over, half of population is older than 36,5 years and the mean age of the population is approaching 40 years. Changes in the age structure, in the intensity of marriage and divorce rate, changing attitudes towards traditional marriage, and the preference of other forms of cohabitation, liberated religious ties, have led to changes in the structure of population by marital status. The proportion of

singles aged 16 years and over grew and today they form almost one third of the population. Only a half of the current population lives in marriage. Since the second half of the 20th century, the proportion of divorced people has increased, while the proportion of widowed is gradually declining. However, the changes in the structure of the population by education, could be evaluated positively. By systematically supported education, school development and by a different access to education as an important social value, we could manage to remove illiteracy and to increase the proportion of people with higher than basic education. The proportion of people with complete secondary and tertiary education has increased significantly. Nowadays Slovakia belongs to the advanced European countries where nearly 30% of men and 40% of women born in the second half of the 1980s graduate from university.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Mgr. Viera Pilinská vyštudovala Prírodovedeckú fakultu UK v Bratislave, odbor environmentalistika. Od roku 1996 pracovala ako odborná radyňa v sekcii sociálnej štatistiky a demografie Štatistického úradu SR. Od roku 2003 pracuje v INFOSTAT-e vo Výskumnom demografickom centre. Vo svojej výskumnej práci sa zaoberá hlavne vekovým zložením obyvateľstva a populačným starnutím.

KONTAKT

pilinska@infostat.sk

Róbert VLAČUHA
Štatistický úrad SR

ZMENY V MERANÍ MATERIÁLNEJ DEPRIVÁCIE Z HĽADISKA ZAVEDENIA INDIKÁTORA MATERIÁLNEJ A SOCIÁLNEJ DEPRIVÁCIE

CHANGES IN THE MEASUREMENT OF MATERIAL DEPRIVATION IN TERMS OF THE INTRODUCTION OF THE MATERIAL AND SOCIAL DEPRIVATION INDICATOR

ABSTRAKT

Materiálna deprivácia je súčasťou monitorovania životných podmienok obyvateľstva a vyjadruje pocit nedostatočného uspokojenia potrieb domácností a jej členov. Príspevok sa zaoberá zmenami v meraní materiálnej deprivácie, keď pôvodný ukazovateľ materiálnej deprivácie vychádza zo zoznamu 9 položiek a nový indikátor materiálnej a sociálnej deprivácie vychádza zo zoznamu 13 položiek. V príspevku okrem analýzy základného porovnania jednotlivých ukazovateľov sledujeme možný dopad týchto zmien a analýzu oboch indikátorov podľa vekových skupín a postavenia osôb na trhu práce doplnené o sledovanie rodovej nerovnosti.

ABSTRACT

Material deprivation is part of the monitoring of the population's living conditions and expresses the sense of inadequate satisfaction of the needs of households and its members. The paper deals with the changes in material deprivation measurements when the original indicator of material deprivation is based on a list of 9 items and its new indicator on a list of 13 items. In addition to the analysis of the basic comparison of the individual variables, the article examines the possible impact of these changes and the analysis of both indicators by age groups and the labour market position of persons, supplemented by the monitoring of gender inequality.

KLÚČOVÉ SLOVÁ

materiálna deprivácia, indikátory, EU SILC, Slovenská republika, EÚ

KEY WORDS

material deprivation, indicators, EU SILC, the Slovak Republic, EU

1. ÚVOD

Meranie materiálnej deprivácie je neoddeliteľnou súčasťou monitorovania životných podmienok obyvateľstva. Existuje niekoľko spôsobov a konceptov jej merania. Výsledkom prijatého konceptu je definovanie príslušných indikátorov, ktoré by identifikovali deprivovanú populáciu a zároveň by vyjadrovali mieru celkového nedostatku (deprivácie) [1, 5, 9, 10].

Dôležitosť sledovať a vyhodnocovať materiálnu depriváciu vzrástla, keď indikátor materiálnej deprivácie zadaný na európskej úrovni v roku 2009 sa ako jeden z troch čiastkových indikátorov stal súčasťou tzv. agregovaného indikátora chudoby alebo sociálneho vylúčenia. Pomocou tohto agregovaného indikátora sa monitoruje jeden z 5 cieľov stratégie Európa 2020 (znižit' do roku 2020 počet Európanov ohrozených chudobou aspoň o 20 miliónov) [2, 3, 4, 8].

Zdrojom údajov na výpočet jednotlivých zložiek indikátora chudoby alebo sociálneho vylúčenia (vrátane materiálnej deprivácie) je štatistické Zisťovanie o príjmoch a životných podmienkach (EU SILC). Toto zisťovanie je v súčasnosti na európskej a na národnej úrovni hlavným harmonizovaným zdrojom štatistických údajov v oblasti príjmovej nerovnosti, chudoby, sociálneho vylúčenia a životných podmienok [6, 7].

2. MATERIÁLNA DEPRIVÁCIA

Ústredným prvkom konceptu materiálnej deprivácie je absencia možnosti mať alebo vlastniť niečo. Deprivácia vo všeobecnosti vyjadruje pocit nedostatočného uspokojenia potrieb domácností a jej členov. Predstavuje neschopnosť vlastniť predmety (tovary), dovoliť si služby a zapájať sa do aktivít, ktoré sú spoločnosťou vnímané ako nevyhnutné. Takýto prístup si všíma vynútenú depriváciu, to znamená, že domácnosti alebo osoby by to chceli (vlastniť, zapojiť sa do aktivít a pod.), ale nemôžu si to dovoliť.

Deprivácia sa môže chápať vo viacerých aspektoch (objektívna/subjektívna, finančná, sociálna), ktoré spolu úzko súvisia, prípadne sú vzájomne prepojené. Napríklad finančná deprivácia môže byť príčinou materiálnej a následne sociálnej deprivácie a v konečnom dôsledku sa môže jednotlivec ocitnúť v stave mnohonásobnej deprivácie). My vychádzame z merania tzv. objektívnej materiálnej deprivácie, ktorá súvisí s možnosťami jednotlivcov, resp. domácností uspokojiť 3 typy potrieb:

- uspokojenie základných potrieb, ktoré sa týka položiek nevyhnutných na fyzické prežitie, ako napr. jedlo, oblečenie, schopnosť udržiavať v byte primerané teplo,
- schopnosť dovoliť si základné voľnočasové a sociálne aktivity, ktoré nie sú nevyhnutné na fyzické prežitie, ale sú dôležité pre užívanie si primeranej kvality života, čo súvisí so sociálnou depriváciou, ako napr. stráviť dovolenku mimo domu aspoň raz ročne, príležitostne sa stretnúť s priateľmi/rodinou (príbuznými) za účelom posedenia pri jedle/pití,
- schopnosť dovoliť si predmety dlhodobej spotreby sa týka položiek nevyhnutných pre bežné každodenné životné situácie napr. vlastniť telefón, prípadne takých, ktoré výrazným spôsobom uľahčujú domáce práce, napr. vlastniť práčku.

Ako už bolo spomenuté, položky týkajúce sa materiálnej deprivácie sú založené na myšlienke "vynúteného nedostatku". V štatistickom zisťovaní EU SILC sú jednotlivé položky (premenné) týkajúce sa materiálnej deprivácie zbierané nasledujúcimi dvomi spôsobmi:

- na položenú otázku sa odpovedá dvoma možnosťami: „áno“/„nie“. Napr.: Môže si vaša domácnosť dovoliť udržiavať primerané teplo v byte?
- na položenú otázku sa odpovedá tromi možnosťami „áno, máme danú položku“/„nie, nemôžeme si to dovoliť“/„nie, z iných dôvodov“, pričom za „deprivovanú“ sa považuje len druhá odpoveď, t. j. domácnosť nemá danú položku, pretože si ju nemôže dovoliť z finančných dôvodov. Napr.: Má Vaša domácnosť osobný automobil?

3. INDIKÁTORY MATERIÁLNEJ DEPRIVÁCIE – METODICKÉ VYMEDZENIE

Už v roku 2009 bol na európskej úrovni zadefinovaný indikátor materiálnej deprivácie ako podiel populácie, ktorá čelí vynútenému nedostatku aspoň v 3 z 9 položiek, ktoré si domácnosť nemôže finančne dovoliť. Išlo o nasledujúce položky:

1. čeliť neočakávaným výdavkom,
2. ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky mimo domu,
3. uhrádzať nedoplatky spojené s hypotékou alebo nájomným, úhradou za energie alebo splácaním nákupov na splátky a iných pôžičiek,
4. jesť jedlo s mäsom, kuraťom alebo rybou každý druhý deň,
5. udržiavať primerané teplo v byte,
6. práčka,
7. farebný televízor,
8. telefón,
9. osobný automobil.

V rámci stratégie Európa 2020 bol na výpočet miery rizika chudoby alebo sociálneho vylúčenia definovaný indikátor závažnej materiálnej deprivácie. Ten sa oproti pôvodne definovanému indikátoru odlišuje len tým, že vyjadruje podiel populácie, ktorá čelí vynútenému nedostatku aspoň v 4 z 9 vyššie uvedených položiek. Teda zoznam a počet položiek zostal nezmenený, ale zvýšil sa minimálny počet položiek (hranica), kedy sú ľudia považovaní za deprivovaných.

Od začiatku sa však ukazovalo hlavné obmedzenie indikátora materiálnej deprivácie v jeho relatívne malom počte položiek (deväť) a nedostatočnom pokrytí relevantných oblastí, ktoré by malo meranie materiálnej deprivácie zahŕňať. Malý počet položiek navyše znamená, že existuje riziko nespoľahlivého merania materiálnej deprivácie v niektorých členských štátoch EÚ. S cieľom pomôcť pripraviť požadovanú revíziu premenných materiálnej deprivácie sa v roku 2015 vytvorila pracovná skupina na analýzu zisťovania EU SILC, tzv. Net-SILC2. Základom na analýzu potenciálnych položiek materiálnej deprivácie boli jednak pravidelné každoročne zbierané premenné o materiálnej deprivácii v zisťovaní EU SILC a zároveň podrobnejší „ad hoc“ (nepravidelný) modul o materiálnej deprivácii, ktorý bol do zisťovania EU SILC zaradený v roku 2009. Celkovo bolo analyzovaných až 50 premenných, z ktorých 17 sa zameralo na sledovanie deprivácie detí. Výsledkom bol zoznam siedmich nových premenných pre indikátor materiálnej deprivácie celej populácie [5, 8].

Po niekoľkoročnom medzinárodnom porovnávacom výskume financovanom Eurostatom (Štatistický úrad Európskej únie) bol stanovený optimálny súbor 13 premenných materiálnej a sociálnej deprivácie, ktoré umožňujú vytvárať veľmi robustný indikátor. Šesť z týchto premenných bolo už zahrnutých do indikátora materiálnej deprivácie z roku 2009 a sedem premenných je nových. Tieto nové premenné sú od roku 2014 súčasťou primárnych (každoročných) premenných zisťovania EU SILC.

Konečný zoznam položiek na meranie nového indikátora materiálnej a sociálnej deprivácie sa tak skladá z 13 premenných a indikátor je definovaný ako podiel populácie, ktorá čelí vynútenému nedostatku aspoň v 5 z 13 nasledujúcich položiek

(6 premenných sa sleduje na úrovni jednotlivých osôb vo veku 16 rokov a viac, 7 premenných sa sleduje na úrovni domácností):

- a) Položky na úrovni osôb (16 rokov a viac): osoby si nemôžu dovoliť:
1. nahrádzanie obnoseného šatstva novým (nie „secondhandovým“),
 2. dva páry topánok vhodnej veľkosti (vrátane jedného páru topánok, ktoré sú vhodné do každého počasia),
 3. každý týždeň utrátiť malú sumu peňazí na seba bez toho, aby sa musel s niekým radiť,
 4. pravidelnú účasť na voľnočasovej aktivite,
 5. stretnutie s priateľmi/rodinou (príbuznými) za účelom posedenia pri jedle/pití najmenej raz za mesiac,
 6. počítač a pripojenie k internetu;
- b) Položky na úrovni domácností: domácnosť si nemôže dovoliť:
7. nahrádzanie opotrebovaného nábytku (nie „secondhandovým“),
 8. jesť jedlo s mäsom, kuraťom alebo rybou každý druhý deň,
 9. čeliť neočakávaným finančným výdavkom,
 10. ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky mimo domu,
 11. uhrádzať nedoplatky spojené s hypotékou alebo nájomným, úhradou za energie alebo splácaním nákupov na splátky a iných pôžičiek,
 12. udržiavať primerané teplo v byte,
 13. osobný automobil.

Z vyššie uvedeného konečného zoznamu 13-tich položiek na meranie indikátora materiálnej a sociálnej deprivácie je zrejmé, že oproti pôvodnému indikátoru nastalo niekoľko zmien. Na úrovni domácnosti pribudla položka sledujúca, či si domácnosť môže dovoliť nahrádzanie opotrebovaného nábytku (nie secondhandovým), a naopak, boli vynechané položky sledujúce, či domácnosť vlastní práčku, farebný televízor a telefón. Najväčšou zmenou však bolo zaradenie nových 6-tich premenných, ktoré sa sledujú na úrovni osôb vo veku 16 rokov a viac. Niektoré z nich sú zamerané viac na sociálnu oblasť a aj z tohto dôvodu sa do názvu indikátora pridal tento pojem.

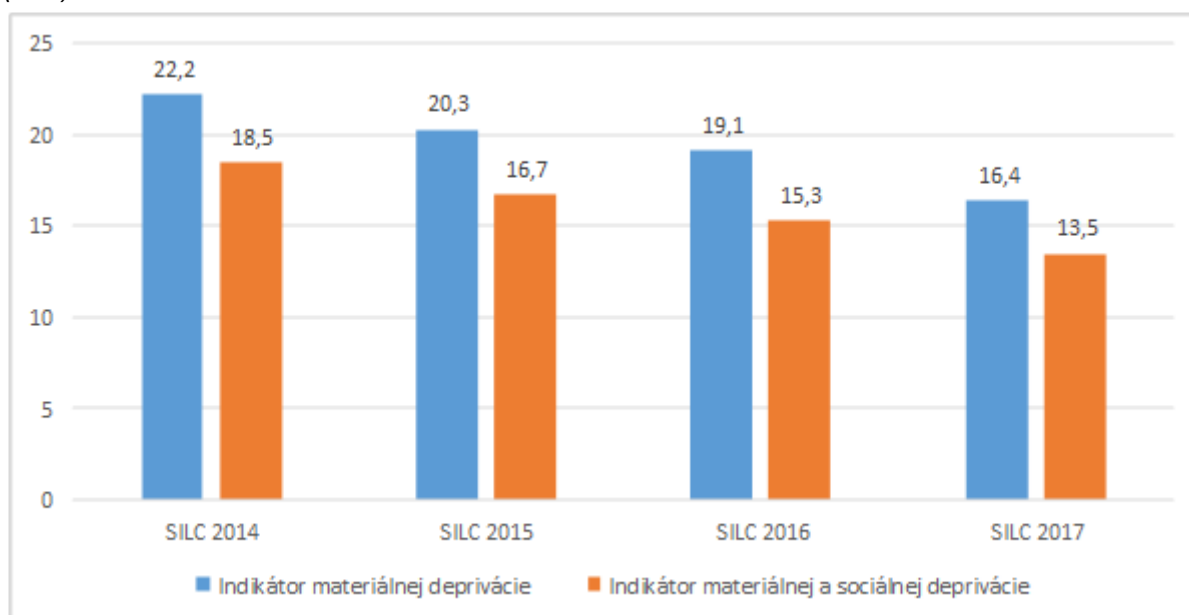
Indikátor materiálnej a sociálnej deprivácie sa počíta na úrovni osôb. To znamená, že všetky odpovede na úrovni domácnosti sa automaticky priradia všetkým osobám v rámci domácnosti. Pri nových premenných, ktoré zisťujeme na úrovni osôb vo veku 16 rokov a viac, však tieto odpovede zostávajú tak, ako ich jednotlivé osoby uviedli. Tento fakt vnáša do nového indikátora materiálnej a sociálnej deprivácie nový aspekt a v rámci domácnosti môže byť rozdiel v deprivácii medzi jednotlivými jej členmi (napr. pripojenie na internet môže mať len jeden člen domácnosti cez mobilný telefón, rozdiel môže byť aj vo voľnočasových aktivitách a stretávaní sa s priateľmi a príbuznými). Na základe tejto skutočnosti je možné lepšie analyzovať indikátor materiálnej a sociálnej deprivácie v členení podľa pohlavia, veku alebo ekonomickej aktivity, na čo sme sa zamerali v ďalšej časti príspevku. Aby sa indikátor materiálnej a sociálnej deprivácie dal analyzovať pre celú populáciu (aj osoby mladšie ako 16 rokov), bolo ešte potrebné vyriešiť, ako sa budú distribuovať odpovede na úrovni osôb vo veku 16 rokov a viac na mladších členov domácnosti. Pri konštrukcii indikátora sa použilo nasledujúce jednoduché pravidlo: ak aspoň polovica osôb vo veku 16 rokov a viac v domácnosti je deprivovaná pre danú položku, tak deti

mladšie ako 16 rokov žijúce v rovnakej domácnosti sú tiež považované za deprivované pre danú položku.

4. INDIKÁTOR MATERIÁLNEJ DEPRIVÁCIE A INDIKÁTOR MATERIÁLNEJ A SOCIÁLNEJ DEPRIVÁCIE – ZÁKLADNÉ POROVNANIE

Pri základnom porovnaní pôvodného indikátora materiálnej deprivácie (MD) a nového indikátora materiálnej a sociálnej deprivácie (MSD) (obrázok č. 1) môžeme konštatovať, že indikátor MSD počítaný z 13 „deprivačných“ položiek je na Slovensku nižší (13,5 % podľa EU SILC 2017) ako indikátor MD počítaný z 9 „deprivačných“ položiek (16,4 % podľa EU SILC 2017). V oboch prípadoch môžeme v sledovanom období pozorovať pozitívny vývoj a konštatovať, že na Slovensku dochádza k zmierňovaniu zaťaženia obyvateľov materiálnou depriváciou.

Graf č. 1: Indikátor materiálnej deprivácie a indikátor materiálnej a sociálnej deprivácie (v %)

Zdroj údajov: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty

Ďalej pri porovnávaní týchto dvoch indikátorov sa môžeme podrobnejšie pozrieť na ich jednotlivé zložky (premenné) a ich celkovú váhu, teda aký majú vplyv na celkový indikátor.

Keď sa pozrieme na jednotlivé položky (premenné) pôvodného indikátora MD (tabuľka č.1), je zrejmé, že ich miera deprivácie sa do veľkej miery odlišuje. Medzi položky s najväčšou mierou núteného nedostatku na Slovensku patrí neschopnosť dovoliť si ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky mimo domu. Aj keď sme v sledovanom období zaznamenali pomerne veľký pozitívny vývoj, stále si podľa údajov EU SILC 2017 nemôže dovoliť ísť na dovolenku viac ako 42 % obyvateľov Slovenska. Viac ako tretina osôb žije v domácnostiach neschopných čeliť neočakávaným finančným výdavkom a pomerne vysoké percento obyvateľstva Slovenska (takmer 15 %) žije v domácnostiach, ktoré si nemôžu dovoliť jesť jedlo s mäsom, kuraťom alebo rybou každý druhý deň. Naopak, len okolo 0,5 % ľudí žije v domácnostiach, ktoré nemajú telefón, farebný televízor alebo práčku.

Tabuľka č. 1: Percentuálny podiel deprivovaných osôb podľa položiek (premenných) indikátora materiálnej deprivácie

(v %)

Položky materiálnej deprivácie	EU SILC 2014	EU SILC 2015	EU SILC 2016	EU SILC 2017
1 - nedoplatky	8,3	7,7	7,5	7,4
2 - dovolenka	48,8	46,6	44,9	42,3
3 - pravidelné jedlo s mäsom (resp. vegetariánske)	21,5	20,1	17,0	14,8
4 - neočakávané výdavky	38,9	36,7	37,9	34,6
5 - telefón	1,3	1,0	0,5	0,4
6 - farebný televízor	0,4	0,3	0,3	0,3
7 - práčka	0,9	0,8	0,6	0,7
8 - osobný automobil	14,3	13,0	12,0	11,0
9 - primerané teplo v byte	6,1	5,8	5,1	4,3

Zdroj údajov: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty

Pri novom indikátore MSD na jednej strane stále pozorujeme veľké rozdiely v „deprivácii“ pri jednotlivých položkách (tabuľka č. 2), avšak na druhej strane rozdiely nie sú až také signifikantné ako pri pôvodnom indikátore MD. Položky, ktoré takmer vôbec neovplyvňovali indikátor MD (telefón, televízor a práčka), boli odstránené. Naďalej má najväčší vplyv na materiálnu a sociálnu depriváciu skutočnosť, či si domácnosť môže dovoliť ísť raz za rok na jeden týždeň dovolenky mimo domu a že domácnosť si nemôže dovoliť čeliť neočakávaným finančným výdavkom. Z nových položiek oproti pôvodnému indikátoru má najväčší vplyv schopnosť (finančné možnosti) domácností nahrádzať opotrebovaný nábytok.

Tabuľka č. 2: Percentuálny podiel deprivovaných osôb podľa položiek (premenných) indikátora materiálnej a sociálnej deprivácie

(v %)

Položky materiálnej a sociálnej deprivácie	EU SILC 2014	EU SILC 2015	EU SILC 2016	EU SILC 2017
1 - nahrádzanie obnoseného šatstva	12,1	11,7	10,7	9,2
2 - dva páry topánok vhodnej veľkosti	2,8	2,7	2,4	1,7
3 - utrátiť malú sumu peňazí na seba	18,2	16,6	15,2	13,5
4 - účasť na voľnočasovej aktivite	13,8	11,4	10,9	9,0
5 - stretnutie s priateľmi/rodinou (príbuznými)	10,6	8,8	7,9	6,6
6 - nahrádzanie opotrebovaného nábytku	41,3	39,2	37,1	33,1
7 - pravidelné jedlo s mäsom (resp. vegetariánske)	21,5	20,1	17,0	14,8
8 - neočakávané výdavky	38,9	36,7	37,9	34,6
9 - dovolenka	48,8	46,6	44,9	42,3
10 - nedoplatky	8,3	7,7	7,5	7,4
11 - počítač a pripojenie k internetu	6,8	5,7	5,9	4,6
12 - primerané teplo v byte	6,1	5,8	5,1	4,3
13 - osobný automobil	14,3	13,0	12,0	11,0

Zdroj údajov: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty

5. INDIKÁTOR MATERIÁLNEJ DEPRIVÁCIE A INDIKÁTOR MATERIÁLNEJ A SOCIÁLNEJ DEPRIVÁCIE – ANALÝZA PODĽA RÔZNYCH ČLENENÍ

V tejto časti príspevku sa zameriame na analýzu indikátorov materiálnej deprivácie, pričom sa zameriame na to, ako výšku indikátorov (a teda vynúteného nedostatku) ovplyvňujú vekové špecifiká a postavenie na trhu práce, a v oboch prípadoch sa podrobnejšie pozrieme aj na to, či existujú významné rozdiely medzi pohlaviami v jednotlivých porovnávaných skupinách obyvateľstva.

Tabuľka č. 3: Indikátor materiálnej deprivácie (MD) a materiálnej a sociálnej deprivácie (MSD) podľa vekových skupín a pohlavia (v %)

	EU SILC 2014		EU SILC 2015		EU SILC 2016		EU SILC 2017	
	MD	MSD	MD	MSD	MD	MSD	MD	MSD
Spolu	22,2	18,5	20,3	16,7	19,1	15,3	16,4	13,5
Muži (M)	21,6	17,6	19,4	15,6	18,4	14,5	15,9	12,8
Ženy (Ž)	22,7	19,3	21,2	17,7	19,7	16,0	16,9	14,2
<i>menej ako 16 rokov</i>	24,4	20,9	22,3	20,8	20,8	17,9	17,6	16,5
menej ako 16 rokov – M	25,2	20,6	21,8	20,8	20,8	17,4	17,7	16,8
menej ako 16 rokov – Ž	23,5	21,2	22,9	20,8	20,8	18,5	17,5	16,1
<i>16 – 24 rokov</i>	25,1	20,5	22,5	17,0	22,1	15,8	17,2	13,4
16 – 24 rokov – M	25,1	22,1	21,6	16,7	20,5	15,1	14,3	11,3
16 – 24 rokov – Ž	25,2	18,6	23,5	17,3	23,7	16,6	20,2	15,7
<i>25 – 49 rokov</i>	19,8	16,0	18,1	14,2	16,9	13,3	14,2	11,1
25 – 49 rokov – M	19,2	14,8	18,0	13,1	16,6	12,4	14,6	10,6
25 – 49 rokov – Ž	20,4	17,2	18,2	15,3	17,3	14,2	13,8	11,6
<i>50 – 64 rokov</i>	21,0	18,5	18,4	16,2	17,4	14,9	15,6	13,6
50 – 64 rokov – M	21,9	18,1	18,3	15,3	18,3	15,2	15,9	13,4
50 – 64 rokov – Ž	20,1	18,9	18,5	17,1	16,5	14,5	15,4	13,8
<i>65 a viac rokov</i>	25,4	20,8	25,0	19,1	22,9	17,8	21,3	16,1
65 a viac rokov – M	20,4	17,8	20,8	15,9	19,4	15,5	19,3	14,2
65 a viac rokov – Ž	28,6	22,7	27,6	21,1	25,1	19,3	22,6	17,2

Zdroj údajov: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty

V sledovanom období môžeme z časového hľadiska pri oboch indikátoroch materiálnej deprivácie pozorovať vo všetkých vekových kategóriách pozitívny vývoj, teda ohrozenie materiálnoú depriváciou sa na Slovensku znižuje. Najväčší pokles sme zaznamenali u mladých ľudí vo veku 16 až 24 rokov, o 7,9 percentuálneho bodu (p. b.) pri indikátore MD a o 7,1 p. b. pri indikátore MSD.

Z hľadiska vekových skupín je z pohľadu materiálnej deprivácie najmenej ohrozenou skupina ľudí vo veku 25 až 49 rokov (14,2 % MD a 11,1 % MSD za rok 2017). Čo sa týka najohrozenejšej skupiny, tak z pohľadu MD sú to predovšetkým starší ľudia vo veku 65 rokov a viac (viac ako 20 %). Pri materiálnej a sociálnej

deprivácii je najohrozenejšou skupinou okrem starších ľudí aj najmladšia generácia (mladší ako 16 rokov). V oboch skupinách bola miera MSD v poslednom sledovanom roku viac ako 16 % obyvateľstva.

Keď sa pozrieme na mieru materiálnej deprivácie z hľadiska pohlavia, tak vo všeobecnosti môžeme konštatovať, že pri oboch indikátoroch sú ženy viac ohrozené ako muži (o 1 p. b. pri MD a o 1,4 p. b. pri MSD podľa EU SILC 2017). Keď však analyzujeme údaje podrobnejšie (pohlavie v rámci jednotlivých vekových skupín), môžeme identifikovať určité rozdiely medzi jednotlivými indikátormi. Pri SMD okrem mladých ľudí vo veku menej ako 16 rokov platí, že vo všetkých ostatných vekových skupinách sú materiálne viac deprivované ženy ako muži. Najväčší rozdiel sme identifikovali vo vekovej skupine 16 až 24 rokov, kde sú ženy deprivované viac ako muži až o 4,4 p. b. Pri analýze pôvodného indikátora MD sú ženy viac ohrozené ako muži len v 2 vekových kategóriách: 16 až 24 rokov a 65 rokov a viac. Môžeme upriamiť pozornosť na fakt, že vo vekovej kategórii 16 až 24 rokov sa v sledovanom období negatívne prehlbuje rozdiel v deprivácii ľudí podľa pohlavia a ženy v tejto vekovej kategórii sú čím ďalej tým viac deprivované ako muži. V roku 2017 bol tento rozdiel až 5,9 p. b.

Tabuľka č. 4: Indikátor materiálnej deprivácie (MD) a materiálnej a sociálnej deprivácie (MSD) podľa ekonomickej aktivity a pohlavia (v %)

	EU SILC 2014		EU SILC 2015		EU SILC 2016		EU SILC 2017	
	MD	MSD	MD	MSD	MD	MSD	MD	MSD
<i>pracujúci</i>	14,3	9,8	13,5	9,0	12,6	8,4	10,4	7,1
pracujúci – M	14,2	8,8	12,6	7,7	12,1	7,8	10,2	6,4
pracujúci – Ž	14,5	11,0	14,6	10,6	13,3	9,1	10,6	7,9
<i>nezamestnaní</i>	52,0	53,9	49,6	51,2	49,0	49,2	49,5	49,9
nezamestnaní – M	56,0	58,0	53,8	53,4	51,6	50,8	55,2	54,5
nezamestnaní – Ž	47,9	49,8	44,9	48,7	46,2	47,5	43,8	45,2
<i>dôchodcovia</i>	24,9	20,6	23,0	18,4	22,0	17,4	20,5	16,1
dôchodcovia – M	21,4	18,0	20,1	15,9	19,8	15,7	19,0	14,7
dôchodcovia – Ž	27,0	22,1	24,8	19,9	23,4	18,5	21,5	17,0
<i>inak neaktívni</i>	25,8	22,0	22,3	17,7	21,8	17,7	18,8	16,4
inak neaktívni – M	26,3	24,3	24,0	18,1	23,9	18,9	17,5	15,0
inak neaktívni – Ž	25,5	20,5	21,3	17,5	20,4	16,8	19,7	17,3

Zdroj údajov: Štatistický úrad SR, vlastné výpočty

Podľa ekonomickej aktivity sú pri oboch indikátoroch na Slovensku materiálne najviac ohrození pracujúci a najmenej ohrození nezamestnaní. V sledovanom období vidíme z časového hľadiska pri oboch indikátoroch pozitívny vývoj v každej kategórii ekonomickej aktivity, avšak neplatí to úplne o nezamestnaných osobách. Celkovo ich miera vynúteného nedostatku je pri oboch indikátoroch materiálnej deprivácie takmer na úrovni 50 % a medzi poslednými dvoma sledovanými rokmi sme dokonca zaznamenali zhoršujúcu sa situáciu.

Keď sa pozrieme pri členení podľa ekonomickej aktivity pozrieme na rodové rozdiely, tak pri oboch indikátoroch čelia vynútenému nedostatku z pohľadu materiálnej deprivácie mierne viac ženy ako muži. Toto konštatovanie platí pre tri kategórie ekonomickej aktivity: pracujúcich, dôchodcov a inak neaktívne osoby. Kategória nezamestnaných sa značne odlišuje, keďže počas celého sledovaného obdobia boli viac materiálne deprivovaní nezamestnaní muži ako ženy. Tento rozdiel sa dokonca v čase prehĺbuje a podľa posledných dostupných údajov zo zisťovania EU SILC 2017 bolo viac deprivovaných nezamestnaných mužov ako žien o 11,4 p. b. pri indikátore MD a o 9,3 p. b. pri indikátore MSD.

6. ZÁVER

V príspevku sme porovnávali materiálnu depriváciu pomocou dvoch indikátorov. Oba indikátory sú definované ako podiel populácie, ktorá čelí vynútenému nedostatku v určitom množstve položiek z konkrétneho zoznamu (pre každý indikátor je iný celkový zoznam položiek). Pri indikátore materiálnej deprivácie ide o vynútený nedostatok aspoň v 3 z 9 položiek a pri indikátore materiálnej a sociálnej deprivácie ide o vynútený nedostatok aspoň v 5 z 13 položiek.

Indikátor materiálnej deprivácie bol definovaný v roku 2009. Postupne sa však ukázalo, že celkový zoznam deviatich položiek indikátora bude treba prehodnotiť. Hlavným obmedzením indikátora materiálnej deprivácie je jeho relatívne malý počet položiek ako aj to, že nedostatočne pokrýva relevantné oblasti materiálnej deprivácie. V roku 2015 bol navrhnutý nový indikátor materiálnej a sociálnej deprivácie, ktorý sa od predchádzajúceho líši predovšetkým celkovým zoznamom položiek. Zo zoznamu položiek materiálnej deprivácie sa z hľadiska času niektoré ukázali ako málo relevantné, a preto boli úplne vynechané (či domácnosť vlastní práčku, farebný televízor a telefón). Doplnená bola premenná, ktorou sa zisťuje, či si domácnosť môže dovoliť nahrádzať opotrebovaný nábytok. Najväčšou zmenou však bolo zaradenie nových 6-tich premenných, ktoré sa sledujú na úrovni osôb vo veku 16 rokov a viac (nahrádzanie obnoseného šatstva novým; dva páry topánok vhodnej veľkosti; každý týždeň utrátiť malú sumu peňazí na seba; pravidelná účasť na voľnočasovej aktivite; stretnutie s priateľmi/rodinou (príbuznými); počítač a pripojenie k internetu). Týmto spôsobom môžeme v rámci nového indikátora materiálnej a sociálnej deprivácie analyzovať v rámci domácnosti aj potenciálne rozdiely v deprivácii medzi jednotlivými jej členmi.

Keď sa pozrieme na hodnoty oboch indikátorov na Slovensku v čase (roky 2014 až 2017), tak môžeme konštatovať dva závery. Po prvé, miera materiálnej a sociálnej deprivácie je na Slovensku nižšia ako miera materiálnej deprivácie (o viac ako 3,5 p. b.) a po druhé, v oboch mierach materiálnej deprivácie môžeme pozorovať pozitívny vývoj a konštatovať, že na Slovensku dochádza k zmierňovaniu zaťaženia obyvateľov materiálno depriváciou.

Keď porovnáme oba indikátory materiálnej deprivácie z medzinárodného hľadiska, tak vo väčšine európskych krajín je situácia podobná ako na Slovensku, čiže hodnota nového indikátora materiálnej a sociálnej deprivácie je nižšia, ako hodnota indikátora materiálnej deprivácie. Rozdiely v hodnotách nie sú veľké a pohybujú sa vo väčšine krajín do 3 p. b. Slovensko je dokonca na 5. mieste s najväčším bodovým rozdielom medzi hodnotami oboch indikátorov. Väčšie rozdiely má Fínsko, Macedónsko,

Cyprus a Chorvátsko. Pri posledných dvoch menovaných krajinách je tento rozdiel najväčší (9, resp. 14 p. b.). Opačný trend, t. j. hodnota nového indikátora materiálnej a sociálnej deprivácie je väčšia ako hodnota indikátora materiálnej deprivácie, môžeme pozorovať len v niekoľkých krajinách a pohybuje sa do 2 p. b. Jediným extrémom je krajina Rumunsko, kde je tento rozdiel viac ako 9 p. b.

Z vyššie uvedeného podľa nás vyplýva, že nový indikátor materiálnej a sociálnej deprivácie je nastavený lepšie ako indikátor materiálnej deprivácie. Pozitívom je vylúčenie niektorých položiek, ktoré sú pre meranie materiálnej deprivácie málo relevantné a zaradenie nových položiek (najmä na úrovni jednotlivých osôb vo veku 16 rokov a viac). Ďalej z hodnôt oboch indikátorov v takmer všetkých európskych krajinách vidieť, že ich hodnoty sa navzájom veľmi nelíšia. Z toho vyplýva, že ak bude indikátor materiálnej deprivácie oficiálne nahradený novým indikátorom materiálnej a sociálnej deprivácie, nebude dochádzať k veľkým skokom v časových radoch.

LITERATÚRA

- [1] BARTOŠOVÁ, J. – ŽELINSKÝ, T.: The extent of poverty in the Czech and Slovak Republics 15 years after the split. 2013, In: Post-Communist Economies, č. 1, s. 119 – 131. Dostupné na: <http://dx.doi.org/10.1080/14631377.2013.756704>
- [2] EURÓPSKA KOMISIA (2003). 'Laeken Indicators' – Detailed calculation methodology. Luxembourg: European Commission - Eurostat.
- [3] EUROSTAT (2009). Algorithms to compute indicators in the streamlined Social Inclusion Portfolio based on EU-SILC and adopted under the Open Method of Coordination (OMC). Luxembourg: Eurostat.
- [4] EUROSTAT (2012). Measuring material deprivation in the EU. Indicators for the whole population and child specific indicators. Luxembourg: Eurostat.
- [5] GUIO, A.-C. – GORDON, D. – MARLIER, E.: Hodnotenie materiálnej deprivácie v EÚ: ukazovatele pre celú populáciu a ukazovatele špecifické pre dieťa, metodiky Eurostatu a pracovné dokumenty, Úrad pre publikácie Európskej únie, Luxembursko, 2012.
- [6] IVANČÍKOVÁ, Ľ. – VLAČUHA, R.: Material deprivation in Slovakia, In: Slovak Statistics and Demography, Bratislava: ŠÚ SR, 2007.
- [7] IVANČÍKOVÁ, Ľ. – VLAČUHA, R.: Material Deprivation of Inhabitants of Slovakia in Urban and Rural areas. In: Forum Statisticum Slovacum, Bratislava: SŠDS, 2011.
- [8] NOLAN, B. – WHELAN, C.: Poverty and Deprivation in Europe. Oxford: Oxford University Press. 2011, 275 p.
- [9] ŽELINSKÝ, T. – STANKOVIČOVÁ, I. (2012). Spatial aspect of poverty in Slovakia. In: The 6th International Days of Statistics and Economics. Conference Proceedings. September 13 – 15, 2012. Prague, Czech Republic. Dostupné na: http://msed.vse.cz/msed_2012/en/
- [10] ŽELINSKÝ, T.: Chudoba a deprivácia na Slovensku. Metodologické aspekty a empiria. Košice: Equilibria, 2014.

RESUME

Material deprivation was compared by means of two indicators – the indicator of material deprivation (MD - involuntary lack at least 3 from the 9 defined items) and the indicator of material and social deprivation (MSD – involuntary lack at least 5 from the 13 defined items).

In the article both indicators were analyzed on the basis of the EU SILC data for the period 2014 -2017. A positive development can be observed in both cases and it can be concluded that in Slovakia there is a mitigation of the population burden by material deprivation. During 2014-2017, the indicator of material deprivation recorded a decrease from 22.2% to 16.4% and the indicator of material and social deprivation from 18.5% to 13.5% in the Slovak population.

The incapability to afford a one- week holiday away from home belongs to items with the highest rate of the involuntary lack in Slovakia (more than 42% in 2017) and the incapability to face unexpected financial expenses (more than one third of persons).

In terms of age groups, the least vulnerable group of people from the perspective of material deprivation, are those aged 25 -49 years (14.2% MD and 11.1% MSD in 2017). On the contrary, the most vulnerable group of population are adults over the age 65 (more than 20% and 16.1% MSD in 2017).

From a gender-specific point of view, in general, women are slightly more vulnerable than men in both indicators. In terms of economic activity, in both indicators, the least vulnerable populations include the working people and the most vulnerable populations the unemployed. The rate of involuntary lack in both indicators of material deprivation, is almost at the level of 50% for the unemployed persons and between the last two recorded years even a worsening situation had been observed.

PROFESIJNÝ ŽIVOTOPIS

Mgr. Róbert Vlačuha vyštudoval Prírodovedeckú fakultu Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, odbor matematický manažment. Od roku 2004 pracuje v Štatistickom úrade SR. Venuje sa najmä oblasti chudoby, materiálneho a sociálneho vylúčenia. Na túto tému publikoval príspevky v domácich i zahraničných časopisoch a zúčastňuje sa na vedeckých konferenciách doma i v zahraničí. V súčasnosti je riaditeľom odboru štatistiky životnej úrovne obyvateľstva Štatistického úradu SR.

KONTAKT

robert.vlacuha@statistics.sk

Informácia/Information

KONFERENCIA ČESKEJ DEMOGRAFICKEJ SPOLOČNOSTI CONFERENCE OF THE CZECH DEMOGRAPHIC SOCIETY

V dňoch 23.5. – 25. 5. 2018 sa v Brne konala pravidelná májová konferencia Českej demografickej spoločnosti. Miestom konania bola Fakulta regionálneho rozvoja a medzinárodných štúdií na Mendelovej univerzite. Konferencia bola venovaná demografickému výskumu a populačnému vývoju na území Českej republiky a Slovenskej republiky za posledných 100 rokov (od vzniku 1. ČSR), resp. posledných 25 rokov (od rozdelenia ČSR a vzniku samostatnej Českej a Slovenskej republiky).

Konferencia Českej demografickej spoločnosti

Konferenciu otvorili predsedníčka Českej demografickej spoločnosti Jitka Langhamrová, predsedníčka Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti Iveta Stankovičová, podpredseda Českého štatistického úradu Jiří Sixta a dekan usporiadateľskej fakulty Jiří Schneider.

Odborný program konferencie bol rozdelený do 7 blokov, v ktorých odznelo 27 prednášok (z toho 10 zo Slovenska). Autori prednášok sa vo svojich vystúpeniach venovali predovšetkým hodnoteniu dlhodobého vývoja rôznych stránok reprodukčného procesu a demografických štruktúr na území Českej republiky a Slovenskej republiky. Odznali však aj zaujímavé prednášky venované tvorbe a prezentácii štatistických údajov, stavu a perspektíve demografie, hodnotovej orientácii v oblasti reprodukcie, ako aj prepojeniu demografického a spoločenského vývoja.

Na konferencii odznali aj 3 vyžiadané prednášky českých demografov pôsobiacich na renomovaných zahraničných pracoviskách.

Kryštof Zeman z Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital analyzoval plodnosť v Českej republike a v Slovenskej republike prostredníctvom databáz spravovaných vo Vienna Institut of Demography. Ide o databázy Human Fertility Database, Human Fertility Collection a Cohort Fertility and Education Database, ktoré obsahujú údaje za krajiny s vyspelou štatistikou vrátane Slovenska, využiteľné na podrobnú analýzu plodnosti.

Tomáš Sobotka z Vienna Institut of Demography analyzoval a porovnával v dlhodobom horizonte a v širších súvislostiach reprodukčné a rodinné správanie v Rakúsku a v Českej republike. V niektorých prípadoch sa dotkol aj vývoja na Slovensku.

Ivana Kulhánová z International Agency for Research of Cancer venovala svoju prezentáciu výskytu, príčinám a prevencii nádorových ochorení podľa regiónov definovaných Svetovou zdravotníckou organizáciou.

Okrem ústnych prezentácií bola počas celého priebehu konferencie k dispozícii aj posterová sekcia s 10 prezentáciami. Súčasťou konferencie bolo tiež 5 workshopov, ktoré boli určené predovšetkým študentom alebo začínajúcim demografom.

Konferencia mala bohatý sprievodný program. Na záver prvého konferenčného dňa mohli účastníci absolvovať prehliadku unikátnej vily Tugendhat so sprievodným komentárom a na záver druhého dňa exkurziu do botanickej záhrady a arboréta Mendelovej univerzity.

Z pohľadu slovenskej demografie treba pozitívne hodnotiť účasť demografov z viacerých (predovšetkým akademických) pracovísk na Slovensku. K početnému zastúpeniu a väčšinou aj aktívnej účasti slovenských demografov určite prispela aj téma konferencie a zvolené miesto konania.

Ing. BORIS VAŇO

Autor je pracovníkom Výskumného demografického centra Inštitútu informatiky a štatistiky v Bratislave. Špecializuje sa na hodnotenie populačného vývoja, demografické prognózy a populačnú politiku.

Informácia/Information

TROJ-KONFERENCIA PRI PRÍLEŽITOSTI 50. VÝROČIA ZALOŽENIA SLOVENSKEJ ŠTATISTICKEJ A DEMOGRAFICKEJ SPOLOČNOSTI

THE TRIPLE CONFERENCE ON THE OCCASION OF THE 50TH ANNIVERSARY OF THE SLOVAK STATISTICAL AND DEMOGRAPHIC SOCIETY

1. ÚVOD

Slovenská štatistická a demografická spoločnosť (SŠDS) usporiadala pri príležitosti 50. výročia svojho vzniku troj-konferenciu, ktorej súčasťou bola slávnostná konferencia k 50. výročiu, konferencia Pohľady na ekonomiku Slovenska (PES) a konferencia FERNSTAT. Konferencia sa konala 18. až 20. júna 2018 v Účelovom zariadení Kancelárie Národnej rady Slovenskej republiky v Častej - Papierničke.

2. SLÁVNOSTNÁ KONFERENCIA K 50. VÝROČIU ZALOŽENIA SŠDS

Rokovanie slávnostnej konferencie, ktoré sa konalo pod záštitou prezidenta SR, otvorila a viedla predsedníčka SŠDS doc. Ing. Iveta Stankovičová, PhD. Na úvod pozdravili rokovanie hostia konferencie: prof. Ing. Hana Řezanková, CSc., podpredsedníčka Českej štatistickej spoločnosti, doc. Ing. Jitka Langhamrová, CSc., predsedníčka Českej demografickej spoločnosti a Ing. Andrej Piovarči, PhD., riaditeľ odboru vysokoškolského vzdelávania Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu SR, ako aj riaditeľka pracoviska ŠÚ SR v Bratislave Ing. Silvia Szabová, ktorá predstavila Bratislavský kraj.

Históriu medzivojnovnej (1929 – 1939) Československej štatistickej spoločnosti priblížil Ing. Prokop Závodský, CSc. z Vysokej školy ekonomickej v Prahe a históriu SŠDS predstavil jej podpredseda RNDr. Peter Mach.

Zatiaľ čo podpredseda Štatistického úradu SR Ing. František Bernadič pozdravil rokovanie v mene predsedu ŠÚ SR a prezentoval príspevok *25 rokov samostatnej štátnej štatistiky v SR*, podpredseda SŠDS pre demografiu doc. RNDr. Branislav Bleha, PhD., z Prírodovedeckej fakulty UK Bratislava stručne zrekapituloval vývoj slovenskej demografie po roku 1993 a načrtnol jej perspektívy.

Prvú časť slávnostnej konferencie uzatvorilo odovzdanie vyznamenaní zaslúžilým členom spoločnosti. Medailu a pamätný list za dlhoročnú spoluprácu a podporu SŠDS dostal aj Štatistický úrad SR; následne predsedníčka SŠDS doc. Ing. Iveta Stankovičová, PhD., predniesla príspevok na tému *Štatistika a dátová veda: z teórie do praxe*, v ktorom prezentovala súčasné trendy vývoja štatistických metód v oblasti analýzy údajov.

Slávnostnú konferenciu ukončila panelová diskusia o výučbe štatistiky a demografie, v rámci ktorej vystúpili učitelia z rôznych vysokých škôl v SR a ČR. Ako predstaviteľka odbornej praxe v diskusii vystúpila generálna riaditeľka sekcie sociálnej štatistiky a demografie ŠÚ SR PhDr. Ľudmila Ivančíková, PhD., ktorá konštatovala, že momentálne absolventi vysokých škôl nie sú dostatočne pripravení na štatistickú a analytickú prax. Na záver diskusie vystúpil aj Ing. Andrej Piovarči, PhD., riaditeľ odboru vysokoškolského vzdelávania Ministerstva školstva, vedy,

výskumu a športu SR, ktorý sa kladne vyjadril k cieľom aj obsahu diskusie a zhodnotil ju ako veľmi podnetnú.

3. KONFERENCIA POHLĎADY NA EKONOMIKU SLOVENSKA 2018

Osemnásty ročník konferencie Pohľady na ekonomiku Slovenska sa konal pod záštitou predsedu ŠÚ SR Ing. Alexandra Balleka, prvý raz mimo Bratislavu a v neskoršom termíne ako zvyčajne (až 19. júna 2018). Konferenciu pripravila SŠDS v spolupráci so ŠÚ SR, Ekonomickým ústavom SAV a Historickým ústavom SAV. Tento rok vybral organizačný výbor ako témy konferencie *100 rokov od vzniku spoločného štátu Čechov a Slovákov a 25 rokov samostatnej Slovenskej republiky a štatistiky*. Rokovanie otvoril a viedol podpredseda ŠÚ SR Ing. František Bernadič.

Úvodnú obsiahlu prednášku *Hospodárstvo Slovenska v 20. storočí* predniesol PhDr. Ľudovít Hallon, DrSc., z Historického ústavu SAV, následne Ing. Ján Haluška, PhD. z Infostatu prezentoval príspevok *Makroekonomická výkonnosť SR v rokoch 1995 – 2017* (spoluautorom príspevku bol Mgr. Jaroslav Dolinič zo ŠÚ SR).

Doc. RNDr. Viliam Páleník, PhD. z Ekonomického ústavu SAV predstavil alternatívny indikátor na meranie reálnej konvergencie SR a predpoludňajší program konferencie uzavrel Mgr. Peter Čirka zo ŠÚ SR s príspevkom *Metodický pohľad na rôzne možnosti výpočtu priemernej mzdy v SR*.

Popoludňajší program bol venovaný prezentácii prognóz vývoja HDP. Prognózu NBS prezentoval Ing. Ján Beka a prognózu Infostatu Ing. Ján Haluška, PhD. Strednodobú prognózu vývoja ekonomiky SR v rokoch 2017 – 2021, ktorú pripravil Ekonomický ústav SAV, predstavil Ing. Marek Radvanský, PhD. (spoluautorom bol Ing. Ivan Lichner, PhD.).

V záverečnej diskusii prítomní hovorili o odlišnostiach vo výsledkoch prognóz a pokúšali sa analyzovať príčiny rozdielov.

4. KONFERENCIA FERNSTAT 2018

Jedenásty ročník medzinárodnej konferencie FERNSTAT 2018 usporiadala SŠDS v spolupráci s Ekonomickou fakultou Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici (EF UMB) 20. 6. 2018. Rokovanie konferencie otvoril a viedol Mgr. Ing. Martin Boďa, PhD., z EF UMB. Ako prvý bod programu uviedol prednášku s názvom *Prehľad metód pre odhad presunu volebných hlasov medzi dvoma kolami prezidentských volieb*, ktorú prezentovala Mgr. Alena Pozdílková, PhD., z Fakulty elektrotechniky a informatiky Univerzity Pardubice (spoluautorom bol Ing. Josef Marek, CSc.).

Kým Ing. Mikuláš Cár, PhD., z Národnej banky Slovenska sa zaoberal vývojom rastu cien nehnuteľností a rastu úverov na bývanie na Slovensku, Ing. Alena Kaščáková, PhD., z EF UMB sa vo svojom príspevku zaoberala indexom kvality života na základe prieskumu subjektívnych pocitov spokojnosti v domácnostiach (spoluautorkami boli Mgr. Ľuboslava Kubišová, PhD., a doc. PhDr. Miriam Martinkovičová, PhD.).

Analýzu zásahovej činnosti hasičských a záchranných jednotiek v regiónoch Slovenska predniesol Ing. Milan Marcinek, PhD. z Akadémie Policajného zboru v Bratislave (spoluautorkou bola RNDr. Tatiana Hajdúková, PhD.). Po nej Mgr. Ing.

Martin Boďa, PhD., z EF UMB predstavil príspevok *Meranie zmien v produktivite medzi viacročnými obdobiami*.

Na záver odzneli prednášky *Selekcia aktív pri tvorbe investičného portfólia* v podaní Ing. Márie Kanderovej, PhD. z EU UMB (spoluautorom bol Mgr. Ing. Martin Boďa, PhD.) a prezentácia Mgr. Márie Stachovej, PhD., z EF UMB *Predikcia finančného zdravia podniku pomocou regresného modelu so zmiešanými efektmi* (spoluautorom bol Ing. Lukáš Sobíšek, Ph.D., z VŠE Praha).

Slávnostná konferencia k 50. výročiu založenia Slovenskej štatistickej a demografickej spoločnosti

5. ZÁVER

Troj-konferencia bola podľa hodnotenia účastníkov dôstojnou oslavou 50. výročia vzniku SŠDS a súčasne priniesla aj podnety na ďalšiu činnosť spoločnosti. Poďakovanie za jej prípravu patrí predovšetkým organizačnému výboru SŠDS, programovým aj organizačným výborom všetkých troch konferencií, prednášateľom a aj všetkým účastníkom, ktorí vytvorili výbornú kolegiálnu atmosféru.

Ing. FRANTIŠEK BERNADIČ

Autor je podpredsedom Štatistického úradu Slovenskej republiky.

Nekrológ/Necrology

ZA BELOSLAVOM RIEČANOM

IN MEMORY OF BELOSLAV RIEČAN

prof. RNDr. Beloslav Riečan, DrSc., Dr. h. c.

Milý Belo,

nedovolila by som si písať o tom, čo vedia všetci – teda o tom, že si bol geniálny matematik, úžasný učiteľ, hudobník ... teda že si bol neuveriteľne všestranný. Ja by som chcela napísať o Tebe ako o učiteľovi s veľkým srdcom.

Úplne prvú spomienku, keď si neuveriteľným spôsobom vstúpil do môjho života, mám z roku 1986. Nikdy na to nezabudnem. Pripravovala som sa na prijímacie pohovory na doktorandské štúdium z pravdepodobnosti a matematickej štatistiky a dohodla som si u Teba konzultáciu. Medzitým som však išla na bežnú lekársku kontrolu, lebo som čakala svojho syna. Kontrola však nedopadla najlepšie – lekár mi neodporučil cestovať. Tak som Ti telefonovala, že sa veľmi ospravedlňujem, ale na konzultáciu do Bratislavy nemôžem pricestovať zo zdravotných dôvodov. Napriek tomu, že som nebola Tvojou doktorandkou, Ty si nezaváhal ani sekundu a veľkoryso si sa ponúkol, že keď nemôžem pricestovať do Bratislavy ja, tak Ty pricestuješ za mnou do Nitry. Úplne si ma zaskočil, takže som sa ani nezmohla na nejaké protesty. Pricestoval si a bol si skvelý – ako vždy, plný elánu a nadšenia, a tvrdil si mi, že je to úplne normálne, že učiteľ cestuje za študentom konzultovať! Konzultácia trvala celé dopoludnie, a keď som sa Ťa spýtala, ako Ti to všetko môžem vynahradiť, tak si mi odpovedal, že nijako, Ty to považuješ za samozrejmosť a budeš veľmi rád, keď si to zapamätám a budem sa aj ja takto správať k svojim študentom. Vtedy som si myslela, že sa mi to iba sníva alebo že to je iba náhoda, ale keď som Ťa poznala dlhšie, pochopila som, že to vôbec nie je náhoda, že Ty si jednoducho taký a to, čo si urobil pre mňa, si považoval vždy za samozrejmé. Ty si vždy bol obetavý a skvelý človek a takým si zostal do konca svojho života. Vždy si sa staral o svojich študentov, prežíval si s nimi pracovné aj ich osobné problémy a vždy si im nezištne pomáhal. Pre Teba Tvoji študenti a doktorandi zostali Tvojimi „deťmi“ a aj vtedy, keď mnohí už prekročili päťdesiatku, stále si bol s nimi v kontakte, vždy pripravený poradiť a pomôcť. Aj mne si takto veľmi pomohol. Stačilo, aby som sa Ti pošťožovala, že môj

školiť odišiel do zahraničia na viacročný pobyt, a keďže v tom čase ešte neexistoval ani internet, ani mobily, tak som s ním stratila kontakt. Ty si zasa našiel riešenie. Veľmi ochotne si ma zoznámil s jedným zo svojich „detí“ – so svojím bývalým doktorandom, s prof. RNDr. Dvurečenským, DrSc., a spýtal si sa ho, či nechce byť mojim školiteľom.

Belko,

celý život Ti budem za to vďačná, lebo som získala toho najlepšieho školiteľa na svete, a to aj preto, že prof. Dvurečenskij má všetky skvelé vlastnosti svojho školiteľa. Prepáč, že zo všetkých tých spomienok a zážitkov za tie roky, čo sme sa spolu stretávali na rôznych konferenciách, seminároch, komisiách a pod., som uviedla iba tieto dve. Ale myslím si, že práve tieto dve spomienky úplne charakterizujú Teba ako učiteľa s veľkým srdcom.

Belko, Tvoje úprimné srdce a spôsob, akým si vplýval na svojich študentov, je taký presvedčivý a úprimný, že každý Tvoj študent má pocit, že musí pokračovať v Tvojich myšlienkach, lebo každá iná cesta je nesprávna. Som naozaj veľmi vďačná Bohu za to, že mi v mojom živote doprial stretnúť sa s takými ľuďmi, ako si Ty a tvoj doktorand prof. Dvurečenskij.

Češť Tvojej pamiatke, pán prof. RNDr. Beloslav Riečan, DrSc., Dr. h. c.

prof. RNDr. ANNA TIRPÁKOVÁ, CSc.

Autorka pôsobí na Katedre matematiky Fakulty prírodných vied Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre.

PRIPRAVUJEME/COMING SOON

Dagmar BARTOŇOVÁ

DEMOGRAFICKÉ STRUKTURY OBYVATELSTVA ČESKÉ REPUBLIKY V OBDOBÍ
1918 – 2018

DEMOGRAPHIC STRUCTURES OF THE CZECH REPUBLIC POPULATION
DURING THE PERIOD 1918 – 2018

Branislav ŠPROCHA

JEDNODETNOSTĚ – NOVÝ FENOMÉN V REPRODUKČNÝCH DRÁHACH ŽIEN NA
SLOVENSKU?

SINGLE-CHILD FAMILIES – A NEW PHENOMENON IN THE REPRODUCTION
COURSES OF WOMEN IN SLOVAKIA?

Erik ŠOLTÉS

IDENTIFIKÁCIA RELEVANTNÝCH FAKTOROV A POSÚDENIE ICH VPLYVU NA RÔZNE
FORMY CHUDOBY A SOCIÁLNEHO VYLÚČENIA SLOVENSKÝCH DOMÁCNOSTÍ
PROSTREDNÍCTVOM LOGISTICKEJ REGRESIE

IDENTIFICATION OF RELEVANT FACTORS AND ASSESSMENT OF THEIR
IMPACT ON VARIOUS FORMS OF POVERTY AND SOCIAL EXCLUSION OF
SLOVAK HOUSEHOLDS BY MEANS OF LOGISTIC REGRESSION

* * *

**ONLINE VERZIA KOMPLETNÉHO ČÍSLA 4/2018 SLOVENSKEJ ŠTATISTIKY A
DEMOGRAFIE BUDE VEREJNE DOSTUPNÁ** na internetovej stránke Štatistického
úradu SR www.statistics.sk **15. JANUÁRA 2019.**

**THE FULL ONLINE VERSION OF THE JOURNAL SLOVAK STATISTICS AND
DEMOGRAPHY No 4 (2018) WILL PUBLICLY BE AVAILABLE** at the website of the
Statistical Office of the SR www.statistics.sk **ON JANUARY 15, 2019.**

INFORMÁCIE PRE PRISPIEVATEĽOV

Príspevky prijímame v slovenskom, v českom a v anglickom jazyku. Musia rešpektovať odborné zameranie časopisu a jeho vedecký charakter. Zaslaný príspevok nesmie byť v recenznom konaní v inom časopise, ani uverejnený v odbornej a inej tlači.

Príspevky zasielajte v elektronickej forme vo formáte MS Word alebo Open Office, typ písma Arial, veľkosť 12, riadkovanie 1. Nad titulkom treba uviesť meno autora a jeho pracovisko.

Súčasťou príspevku je abstrakt (základný popis cieľa a spôsobu spracovania faktov v rozsahu do 100 slov), kľúčové slová (maximálne 5), resumé (stručné zhrnutie obsahu článku s dôrazom na jeho prínos a najvýznamnejšie závery v rozsahu do 500 slov), profesijný životopis (v rozsahu do 120 slov) a kontakt (e-mailová adresa autora). Názov článku, abstrakt, kľúčové slová a resumé poskytne autor aj v anglickom jazyku. Zoznam použitej literatúry v abecednom poradí s úplnými bibliografickými údajmi sa uvádza na konci článku. Odkazy na literatúru sa uvádzajú v texte číslami v hranatých zátvorkách. Poznámky s poradovým číslom sú umiestnené pod čiarou na príslušnej strane textu, ku ktorému sa vzťahujú. Podrobnejšie pokyny nájdete autori na www.statistics.sk.

Maximálny rozsah vedeckých článkov je 15 normostrán, informatívnych článkov 6 normostrán, recenzie, rozhovory a informácie publikujeme v rozsahu maximálne 3 normostrany. Tabuľky, mapy, grafy a obrázky musia mať názov a uvedený zdroj údajov; odporúčame, aby kopírovali šírku textu. Skratky sa používajú len minimálne, pri prvom použití je potrebné skratku v zátvorke rozpísať. Redakcia zabezpečuje jazykovú úpravu textu.

Príspevky sú recenzované. Oponentské konanie je obojstranne anonymné. Konečné rozhodnutie o publikovaní článku vydáva redakčná rada.

Redakcia si vyhradzuje právo zverejniť články schválené redakčnou radou v tlačenej podobe a s odstupom troch mesiacov aj v elektronickej forme na internetovej stránke Štatistického úradu SR.

INFORMATION FOR AUTHORS

Articles are accepted in Slovak, Czech and English languages and must comply with the journal's professional specialisation and scientific nature as well. The submitted articles should not be peer-reviewed by another journal and should not have already been published in any specialised or other press.

Please submit your articles in electronic form, in MS Word or Open Office format, Arial font, size 12 and typed in single spacing. The author's name and workplace should be indicated above the heading.

Articles should contain an abstract (general description of the objective and the processing methods used up to 100 words), key words (max. 5), resume (brief summary of the article's content emphasizing its contribution and the most important conclusions up to 500 words), curriculum vitae of the author (no more than 120 words) and the author's contact (e-mail address). The author should submit the article's title, abstract, key words and resume in English language. List of the literature used with full bibliographic data should be given in alphabetical order at the end of an article. Bibliographic citations should be given in square brackets. References are indicated by numbers in a text in square brackets. Footnotes should be numbered in the order of the corresponding page of a text. Authors can find more details at the website www.statistics.sk.

Maximum scope of a scientific article is up to 15 standard pages, informative articles should be up to 6 standard pages in length, reviews, discussions and information not more than 3 standard pages. Tables, maps, graphs and pictures should have a title and the data source indicated, it is also advised to copy the width of a text. Abbreviations should be used only rarely and should be appropriately explained in parentheses when first used. Language text revisions are provided by the editorial office.

Articles are reviewed. The opponent procedure is mutually anonymous. The final decision on the article's publication is made by the editorial board. The editorial office reserves the right to publish articles approved by the editorial board in printed form at intervals of at least three months also in electronic form at the website of the Statistical Office of the SR.

je jediný recenzovaný vedecký časopis so zameraním na prezentáciu moderných štatistických a demografických metód a postupov. Propagujeme miesto a význam slovenskej štatistiky v Európskom štatistickom systéme, spoluprácu Eurostatu a národných štatistických úradov pri harmonizácii zisťovaní a multidimenzionálny rozmer štatistiky. Podporujeme rozvoj štatistickej teórie a jej prepojenie s praxou. Naším cieľom je prispievať k využiteľnosti štatistických výstupov v rôznych oblastiach a k zvyšovaniu ich kvality a efektivity.

Publikujeme analytické články, prognózy, názory, diskusné príspevky, recenzie, rozhovory, informácie a oznamy z rôznych oblastí štatistiky (národné účty, produkčné štatistiky, sociálne štatistiky, štatistika životného prostredia a pod.) a demografie (demografická štatistika, teoreticko-metodologické východiská demografie, historická demografia a pod.), vrátane sčítania obyvateľov, domov a bytov ako neodmysliteľnej súčasti demografickej štatistiky.

Vydáva:

Štatistický úrad SR

Identifikačné číslo vydavateľa:

IČO 00166197

Vychádza:

Štyrikrát ročne

Dátum vydania:

15. október 2018

Tlač:

Reprografické stredisko
Štatistického úradu SR

Predplatné:

20 € (na rok)

5 € (za jeden výtlačok)

Objednávky prijíma:

Informačný servis

Štatistického úradu SR

Tel.: +4212/502 36 339

+4212/502 36 335

E-mail: info@statistics.sk

is the only scientific peer-reviewed journal focusing on the presentation of modern statistical and demographic methods and procedures. Our aim is to promote the position and importance of Slovak statistics in the European statistical system, cooperation between the Eurostat and the national statistical offices in the field of survey harmonisation and the multidimensional character of statistics as well. We support the development of statistical theory and its connection with practice. We aim to contribute to the utility of statistical outputs in various fields and to the improvement of quality and efficiency.

We publish analytic articles, prognoses, views, discussion contributions, reviews, discussions, information and announcements from various statistical fields (national accounts, production statistics, social statistics, environmental statistics etc.) and demography (demographic statistics, theoretical and methodological bases of demography, historical demography etc.) including the population and housing census as an essential part of demographic statistics.

Issued by:

Statistical Office of the SR

Company registration number:

00166197

Published:

Four times a year

Date of issue:

15th October 2018

Press:

Reprographic centre of the
Statistical Office of the SR

Subscription:

€20 (per year)

€5 (for one copy)

Orders are to be addressed to:

Information Service of the

Statistical Office of the SR

Tel.: +4212/502 36 339

+4212/502 36 335

E-mail: info@statistics.sk